

**“Azərbaycanda dövlət satınalmaları
sisteminin təkmilləşdirilməsi”**

layihəsi

TƏDQIQAT HESABATI

Bu Tədqiqat Hesabatı Regional Əməkdaşlıq üçün Qara Dəniz Təşkilatı (Black Sea Trust for Regional Cooperation) tərəfindən dəstəklənən "Azərbaycanda dövlət satınalmaları sisteminin təkmilləşdirilməsi" layihəsi çərçivəsində "Şəffafliq Azərbaycan" tərəfindən hazırlanıb.

Layihə çərçivəsində dövlət satınalmalarında şəffafliq və hesabatlılığın, ictimai nəzarətin təmin edilməsi sahəsində Türkiyə, Gürcüstan, Ukrayna təcrübəsinin Azərbaycan təcrübəsi ilə müqayisəli təhlili aparılıb. Dövlət satınalmaları ilə əlaqədar qanunvericiliyin analizi həyat kemçirilib, çatışmazlıqlar, boşluqların təhlili aparılıb, korrupsiya riski yaradan, korrupsiya sövdələşmələrinə və subyektiv qərarların verilməsinə yol açan müddəalar müəyənəşdirilib, şəffafliq mexanizmlərinin effektivliyi qiymətləndirilib. Azərbaycan təcrübəsində E-satınalamların Vahid Elektron Portalının monitorinqi aparılıb. Layihə tədqiqatlarının nəticələri və təkliflər əsasında bu Tədqiqat Hesabatı hazırlanıb.

Tədqiqat Hesabatı, həmçinin "Şəffafliq Azərbaycanın" ekspertləri tərəfindən 2014-2017-ci illərdə dövlət satınalmaları ilə bağlı aparılan araşdırmalar və təklifləri də əks etdirir.

Əliməmməd Nuriyev

Ekspert Qrupunun rəhbəri

Ekspertlər

Qulamhüseyn Əlibəyli

Mirəli Hüseynov

Rövşən Ağayev

Toğrul Vəliyev

Zaur İbarhimov

© All rights reserved

Transparency Azerbaijan
M. Afandiyev 7/28, Baku AZ1001, Azerbaijan
E-mail: oficce@transparency.az
www.transparency.az
Tel: (+994012) 4925726

MÜNDƏRİCAT

Xülasə	4
Metodologiya	5
“Dövlət satınalmaları haqqında” Azərbaycan Respublikasının Qanununun təhlili	6
Dövlət satınalmaları sahəsində Gürcüstan təcrübəsi	13
Dövlət satınalmaları sahəsində Türkiyə təcrübəsi	17
Dövlət satınalmaları sahəsində Ukrayna təcrübəsi	22
Şərq tərəfdaşlığı” üzv dövlətləri ilə müqayisəli təhlil	26
Dövlət satınalmaları sahəsində OCED prinsipləri və standartları	31
Dünya Ticarət Təşkilatının dövlət satınalmaları ilə bağlı yanaşması və standartları	37
Dövlət satınalmalarında şəffaflıq və hesabatlılıq problemləri	40
Azərbaycanda elektron satınalma sisteminin qiymətləndirilməsi	58
Azərbaycanda elektron satınalma sisteminin mövcud imkanları, potensialı və təkmilləşdirilməsi istiqamətləri	63
İctimai monitoring üçün elektron satınalma saytın texniki imkanlarının əlvrişli vəziyyətə gətirilməsi	70

Xülasə

Azərbaycanda korrupsiya riski yüksək olan sahələrdən biri də dövlət satınalmalarıdır. Bu sahədə kifayət qədər ciddi qanun pozuntuları baş verir. Bu sahədə şəffaflıq və hesabatlılığın artırılması, qanunvericiliyin təkmilləşdirilməsi, İKT-dən daha geniş miqyasda istifadə olunması və yeni antikorrupsiya alətlərinin, qabaqcıl dünya təcrübəsinin tətbiq edilməsinə ciddi ehtiyac var.

2018-ci ildə «Dövlət satınalmaları haqqında» qanuna edilən dəyişikliyə əsasən, satınalma predmetinin ehtimal olunan qiyməti 3 milyon ABŞ dollarının manat ekvivalentində və ya ondan aşağı olan malların (işlərin, xidmətlərin) satın alınması yalnız mikro, kiçik və orta sahibkarlıq subyektlərinin iştirakı ilə, açıq tender üsulunu tətbiq etməklə elektron satınalma vasitəsilə keçirilməsi nəzərdə tutulub. Bu məqsədlə «Dövlət satınalmalarının vahid elektron portalı» yaradılıb. Açıq tenderin elektron satınalma vasitəsi ilə həyata keçirilməsi dövlət satınalmaları sahəsində şəffaflığın və düzgün rəqabətliyin artırılmasına, mikro, kiçik və orta sahibkarlar üçün əlverişli biznes şəraitinin yaradılmasına əhəmiyyətli töhfədir. Lakin bu dövlət satınalmaları sektorunda mövcud problemlərin həlli üçün yetərli deyil.

Mövcud problemlərin həlli üçün, ümumiyyətlə, dövlət satınalmaları sahəsində yeni yanaşma, innovasiyalar tətbiq olunmalıdır. Bütövlükdə, indiki sistem, qanunvericilik bazası və mexanizmlər şəffaflıq və hesabatlılığı, korrupsiya hallarına qarşı effektiv mübarizəni yetərli qədər təmin edə bilmir. Bu sahədə problemlərin miqyası Hesablama Palatasının məlumatlarında da açıq görünür. Platanın məlumatına əsasən 2018-ci ildə satınalan təşkilatlar tərəfindən 8964 müsabiqə əsaslı satınalma keçirilib. Lakin dövlət satınalmalarının vahid internet portalında (etender.gov.az) 5463 satınalma müqaviləsi barədə məlumat yerləşdirilib.

Hesablama Palatasının 2019-cu ildə dövlət orqanlarında aparılmış yoxlamalarla bağlı hesabatında qeyd olunur ki, əvvəlki illərdə olduğu kimi əsas pozuntuların qeydə alındığı sahələrdən biri dövlət satınalmalarıdır. Bu Hesabatda açıq şəkildə qeyd edilib ki, dövlət vəsaitlərinə nəzarət, ilk növbədə, dövlət satınalmalarının şəffaf keçirilməsinə və dövlət əmlakından səmərəli istifadəsinə nəzarətin təşkilindən keçir.

Bu sahədə korrupsiya hallarının aradan qaldırılması, şəffaflıq və hesabatlılığın təmin edilməsi üçün daha miqyaslı islahatlara, daha ciddi təşəbbüs və addımlara ehtiyac var.

Apardığımız təhlilə göstərir ki, Azərbaycanda dövlət satınalmalarında şəffaflıq, hesabatlılığın təmin edilməsi, korrupsiya hallarına qarşı səmərəli mübarizə mexanizmləri yaradılması üçün beynəlxalq təcrübədən istifadə olunması zərurəti var.

Tədqiqat hesabatında hər bir bölmə üzrə mövcud vəziyyət təhlil edilib, problemlər qeyd olunub və tövsiyələr verilib

Metodologiya

2019-cu ilin mart ayından başlayaraq <https://etender.gov.az/> informasiya portalında satınalmalarla bağlı həyata keçirilən tender prosesləri izlənilmişdir və dövlət orqanlarının, şirkətlərinin “Dövlət satınalmaları haqqında” Qanuna və “Dövlət satınalmalarının vahid internet portalı haqqında Əsasnamə” və digər qanunvericilik aktlarına necə əməl etmələri müəyyənləşmişdir.

Sənəd hazırlanarkən aşağıdakı metodologiyadan istifadə edilmişdir:

Kütləvi İnformasiya Vasitələrinin təhlili- Kütləvi-informasiya Vasitələrində satınalmalarla bağlı elanların, yazılı təhlili edilmişdir;

Qanunvericiliyin təhlili - Müvafiq qanunvericiliyin satınalma prosedurları ilə bağlı müəyyən etdiyi tələblər, satınalma qaydalarını pozulmasına görə məsuliyyətin olub-olmaması müəyyən edilmişdir; <https://etender.gov.az/informasiya> portalında satınalma proseslərinin izlənməsi. İnformasiya 01 mart 2019-cu il tarixindən keçən dövr ərzində satınalmalara dair planı, satınalmanın keçirilməsi ilə bağlı məlumatları təhlil edilmişdir;

İnformasiya sorğularının verilməsi - İnformasiyaların təqdim olunması yolu ilə satınalmalara dair məlumatların əldə edilməsi üçün müvafiq dövlət orqanlarına yazılı informasiya sorğuları göndərilmişdir;

Beynəlxalq praktika ilə müqaisə - Bir neçə ölkənin analoji sahədəki praktikasına nəzər salınmışdır.

“Dövlət satınalmaları haqqında” Qanunun təhlili

Hazırda qüvvədə olan “Dövlət satınalmaları haqqında” Azərbaycan Respublikasının Qanunu 27 dekabr 2001-ci ildə qəbul edilmişdir. Qüvvəyə mindikdən sonra həmin qanuna dəfələrlə əlavə və dəyişikliklər edilmişdir. Qanunun preambula hissəsində göstərilir ki, “Bu Qanun Azərbaycan Respublikasında dövlət satınalmalarının iqtisadi, hüquqi və təşkilati əsaslarını müəyyənləşdirir, satınalmalar zamanı dövlət vəsaitindən səmərəli və qənaətlə istifadə edilməsi, müsabiqə və aşkarlıq əsasında bütün

malgöndərənlərə (podratçılara) bərabər rəqabət mühiti yaradılması prinsipləri və qaydalarını müəyyən edir.”

“Dövlət satınalmaları haqqında” qanunun hazırda qüvvədə olan mətninin “Normativ hüquqi aktlar” haqqında Konstitusiyaya Qanununun 61-67-ci maddəsinin tələblərinə uyğun nəzərdən keçirilməsi nəticəsində aşağıdakıları qeyd etmək olar:

1. “Dövlət satınalmaları haqqında” qanunun əksər müddəaları korrupsiogen risklər amili baxımından neytral xarakter daşıyır, hər hansı formada sui-istifadə təzahürləri üçün şərait yaranmasına kömək etmir.

2. Qanunun bir sıra müddəaları sui-istifadə təzahürlərinin qarşısının alınmasına və korrupsiogen risklər azaldılmasına yönəldilmişdir. 28 dekabr 2018-ci və 12 iyul 2019-cu ildə edilmiş əlavə və dəyişikliklər qanunun tətbiqi zamanı sui-istifadə hallarının azaldılması baxımından daha əhəmiyyətli hesab oluna bilər. Belə ki, həmin dəyişikliklərlə dövlət satınalmalarının vahid internet portalının yaradılması, açıq tender vasitəsilə elektron satınalma metodunun tətbiqi nəzərdə tutulmuş, dövlət satınalmalarının planlaşdırılmasına, dövlət satınalmalarına cəlb olunan vəzifəli şəxslərin davranış kodeksinə dair müddəalar qanuna daxil edilmiş, mikro, kiçik və orta sahibkarlıq subyektlərinin dövlət satınalmalarında iştirakının məcburiliyi, birinci instansiya məhkəmələrində kargüzarlığın aparılması ilə bağlı dəftərxana ləvazimatlarının satın alınması məqsədilə dövlət büdcəsində nəzərdə tutulmuş vəsaitin birbaşa hakimlərin bank hesabına köçürülməsi müəyyən olunmuşdur.

3. Qanunun bəzi müddəaları sui-istifadə təzahürləri üçün şərait yaranmasına kömək edir və korrupsiogen risklər yaradır. Bu müddəalar dövlət orqanının (vəzifəli şəxsin) səlahiyyətlərinin həyata keçirilməsi ilə əlaqədar olan tipik sui-istifadə amilləri - diskresion səlahiyyətlərin geniş olmasını və səlahiyyətin dispoitiv imkan kimi müəyyənləşdirilməsini nəzərdə tutur və aşağıdakılardan ibarətdir:

3.1. Qanunun 4.1.2-ci maddəsinə əsasən dövlət satınalmaları üzrə müvafiq icra hakimiyyəti orqanı (İqtisadiyyat Nazirliyi) “dövlət vəsaiti hesabına malların (işlərin və xidmətlərin) müsabiqə əsasında satın alınmasının qanuniliyinə və müqavilələrin icrasına nəzarət edir, mübahisəli məsələləri araşdırır, qanunvericiliyin pozulması hallarını aşkar etdikdə, satınalma prosedurlarını 7 bank gününədək dayandırır və lazım gəldikdə satınalan təşkilat qarşısında tenderin nəticələrinin ləğv edilməsi barədə məsələ qaldırır”.

Bu norma dövlət satınalmaları üzrə müvafiq icra hakimiyyəti orqanına nisbətən geniş səlahiyyətlər verir. Müvafiq icra hakimiyyəti orqanı həm satınalma prosedurlarını

dayandırmaq və həm də satınalan təşkilat qarşısında tenderin nəticələrinin ləğv edilməsi barədə məsələ qaldırmaq hüququ əldə edir. Satınalma prosedurlarını dayandırmaq qanunvericiliyin pozulması hallarının aşkar edilməsi ilə əlaqələndirilsə də, tenderin nəticələrinin ləğv edilməsi barədə məsələ qaldırılmasının əsası isə qeyri-müəyyən şəkildə “lazım gəldikdə” kimi müəyyən olunur. Tenderin nəticələrinin ləğv edilməsi barədə məsələ qaldırılmasının konkret əsaslarının müəyyən olunmaması İqtisadiyyat Nazirliyinin satınalan təşkilatlara inzibati təsir imkanlarını artırır və korrupsiya və digər sui istifadə hallarına şərait yaradır. Tenderin nəticələrinin satınalan təşkilatın özü tərəfindən ləğv edilməsi imkanının nəzərdə tutulması da sui-istifadə hallarına əlavə şərait yaradır.

3.2. Qanunun 6.3-cü maddəsində nəzərdə tutulur ki, satınalan təşkilat malgöndərənlərin (podratçıların) əqli mülkiyyətlərini və ya kommersiya sirlərini qorumaq hüququnu nəzərə almaqla, onlardan bu Qanunun 6.2-ci maddəsində göstərilmiş meyarlara uyğun ixtisas göstəricilərinə malik olduqlarını təsdiq edən sənədli sübutlar və ya digər məlumatlar tələb edə bilər.

Bu normada nəzərdə tutulan “digər məlumatlar” ifadəsi qeyri-müəyyən olub satınalan təşkilata malgöndərənlərdən (podratçılardan) bir çox lazımsız məlumatlar tələb etmək və əldə etdiyi məlumatlarla tam sərbəst davranmaq hüququ verir. Qeyd etmək lazımdır ki, ixtisas göstəricilərinin heç də hamısının sənədli sübutlarla (bu ifadə özü də qeyri dəqiqdir) təsdiq olunması mexanizmi aydın deyil. Məsələn, malgöndərənin (podratçının) müvafiq sahədə idarəetmə sərəştəsinin və ya etibarlığının olması hansı sənədli sübutlar vasitəsilə və necə təsdiq olunmalıdır?

Digər tərəfdən, ixtisas göstəricilərini təsdiq edən sənədlərin tələb olunmasının satınalan təşkilatın dispoitiv imkanı kimi (“tələb edə bilər” şəklində nəzərdə tutulması onun müxtəlif satınalma prosedurlarına fərqli yanaşmasına, bu hüququn həyata keçirilməsini satınalmada iştirak etmək istəyən podratçıların dairəsi ilə əlaqələndirməsinə şərait yaradır və korrupsiogen riskləri artırır.

3.3. Qanunun 6.5-ci maddəsinə əsasən satınalan təşkilat malgöndərənlərin (podratçıların) ixtisas göstəricilərini ixtisas uyğunluğunun müəyyənləşdirilməsi sənədlərində və tenderin əsas şərtlər toplusunda yaxud təkliflərin, ofertaların və ya kotirovkaların cəlb edilməsinə dair digər sənədlərdə şərh edilmiş ixtisas meyarlarına və prosedurlarına əsasən qiymətləndirir. Başqa sözlə, ixtisas göstəricilərinin qiymətləndirilməsi meyarları və prosedurları satınalan təşkilat tərəfindən müəyyən olunur ki, bu da subyektiv və sərbəst mülahizələrə, son nəticədə sui-istifadə hallarına gətirib çıxara bilər.

3.4. Qanunun 6.9-cu maddəsinə əsasən satınalan təşkilat satınalma prosedurları zamanı iddiaçının ixtisas göstəricilərini əks etdirən sənədlərin Azərbaycan Respublikasının qanunvericiliyində nəzərdə tutulmuş qaydada təsdiq olunmasını və rəsmiləşdirilməsini tələb edə bilər.

Bu norma da satınalan təşkilata geniş dispoitiv imkanlar verir. Belə ki, Qanunun 6.3-cü maddəsi satınalan təşkilat tərəfindən malgöndərənlərin (podratçıların) ixtisas göstəricilərinə malik olduqlarını təsdiq edən sənədli sübutlar və ya digər məlumatlar tələb edilə bilməsini nəzərdə tutduğu üçün tələb olunan sənədlərin təsdiq olunmasının hansı zərurətdən yarandığı məlum olmur və podratçılar üçün əlavə çətinliklər yaradır. Bundan başqa, iddiaçıların ixtisas göstəricilərini əks etdirən sənədlərin təsdiq olunmasının və leqallaşdırılmasının hansı hallarda tələb olunduğu nəzərdə tutulmayıb. Yəni satınalan təşkilat sərbəst mülahizəsinə görə, heç bir əsas göstərmədən istədiyi zaman həmin sənədlərin təsdiq olunmasını və rəsmiləşdirilməsini tələb edə bilər.

Əgər söhbət xarici dövlətlərin iddiaçıların ixtisas göstəricilərini əks etdirən sənədlərin Azərbaycan dilinə tərcüməsinin notarial qaydada təsdiq olunmasından və leqallaşdırılmasından gedirsə, bu daha aydın şəkildə ifadə olunmalıdır.

3.5. Qanunun 7.1-ci maddəsində nəzərdə tutulur ki, satınalan təşkilat tender təkliflərinin və ya ofertaların təqdim edilməsindən əvvəl malgöndərənlərin (podratçıların) ixtisas uyğunluğunun müəyyənləşdirilməsi prosedurlarını keçirə bilər.

Bu maddədə də ixtisas uyğunluğunun müəyyənləşdirilməsi satınalan təşkilatın dispoitiv imkan kimi nəzərdə tutulur. İxtisas uyğunluğunun müəyyənləşdirilməsinin dispoitiv imkan kimi nəzərdə tutulması satınalan təşkilatın iddiaçıların dairəsindən asılı olaraq maneəvə etməsinə şərait yaradır.

3.6. Qanunun 7.8-ci maddəsinə əsasən satınalan təşkilat ixtisas uyğunluğunun müəyyənləşdirilməsi prosedurundan keçmiş malgöndərəndən (podratçıdan) öz ixtisas göstəricilərini yenidən təsdiq etməyi tələb edə bilər. İxtisas göstəricilərini yenidən təsdiq etməyən malgöndərən (podratçı) tenderdən kənarlaşdırılır.

İxtisas uyğunluğunun müəyyənləşdirilməsi prosedurundan keçmiş malgöndərəndən (podratçıdan) öz ixtisas göstəricilərini yenidən təsdiq etməyin tələb olunması da dispoitiv imkan kimi nəzərdə tutulub, hansı zərurətdən yarandığı və nə məqsədlə edildiyi qeyri müəyyəndir və arzuolunmaz iddiaçının satınalma prosedurlarından əsassız olaraq kənarlaşdırılmasına gətirib çıxara bilər.

3.7. Qanunun 10.2-ci maddəsinə əsasən satınalma prosedurları haqqında hesabatın müəyyən hissəsinin şəraitdən asılı olaraq tender təklifi, oferta və ya kotirovka aksept edildikdən yaxud satınalma müqaviləsinin bağlanması ilə nəticələnməyən satınalma prosedurları qurtardıqdan sonra sorğu əsasında marağı olan şəxsə verilə bilər. Burada “şəraitdən asılı olaraq” ifadəsi satınalan təşkilata geniş diskresion səlahiyyətlər verir. Həmçinin “marağı olan şəxs” dedikdə kimlərin nəzərdə tutulması aydın olmur.

3.8. Qanunun 10.3-cü maddəsinə əsasən satınalan təşkilat aşağıdakı məlumatları açıqlamır:

- açıqlanması dövlət maraqlarına uyğun gəlməyən, tərəflərin komməriya mənafeələrinə zərər vuran və ya ədalətli rəqabətə mane olan məlumatı;
- tender təkliflərinin, ofertaların və kotirovkaların öyrənilməsinə, qiymətləndirilməsinə və müqayisəsinə aid olan məlumatı.

Burada “dövlət maraqlarına uyğun gəlməyən”, “ədalətli rəqabətə mane olan” ifadələri mücərrəd və qeyri-müəyyən olub sui-istifadə hallarına yol açır. Tender təkliflərinin, ofertaların və kotirovkaların öyrənilməsinə, qiymətləndirilməsinə və müqayisəsinə aid olan məlumatın açıqlanmaması isə tender komissiyasının fəaliyyətində şəffaflığın kifayət qədər olmamasına gətirib çıxara bilər.

3.9. Qanunun 11.2-ci maddəsi satınalan təşkilata dövlət mənafeələrinin qorunması məqsədi ilə aşağıdakı hallarda bütün tender təkliflərinin, oferta və kotirovkaların aksept olunana qədər rədd edilməsi barədə qərar qəbul edə bilər:

- tender prosedurlarının keçirilməsi zamanı iddiaçılar arasında qiymətin qaldırılmasına yönələn sövdələşmə müəyyən etdikdə;
- tender təklifləri tenderin əsas şərtlər toplusuna uyğun olmadıqda;
- tender predmetinin maliyyələşdirilməsi dayandırıldıqda.

Bu maddədə “dövlət mənafeələrinin qorunması” ifadəsi qeyri-müəyyən xarakter daşıyır və satınalan təşkilata kifayət qədər sərbəstlik verir. Bundan başqa, bütün tender təkliflərinin, oferta və kotirovkaların aksept olunana qədər rədd edilməsinə əsas ola bilən hallardan biri - tender prosedurlarının keçirilməsi zamanı iddiaçılar arasında qiymətin qaldırılmasına yönələn sövdələşmənin müəyyən edilməsi – mübahisəsiz xarakter daşımır və sui-istifadə hallarına yol açır.

3.10. Qanunun 12-ci maddəsi də satınalan təşkilata geniş diskresion səlahiyyətlər verir. Belə ki, həmin maddəyə əsasən satınalan təşkilat satınalma prosedurları ilə bağlı hər hansı qərarın qəbul olunmasına təsir göstərmək məqsədi ilə malgöndərənin (podratçının)

saxtakarlıqla məşğul olmasını müəyyənləşdirdikdə və bu, müvafiq icra hakimiyyəti orqanı tərəfindən təsdiq edildikdə:

- həmin malgöndərənin (podratçının) təqdim etdiyi tender təkliflərini, ofertaları və kotirovkaları rədd edir;

- malgöndərənin (podratçının) gələcək satınalma prosedurlarında iştirakını qeyri-müəyyən müddətə və ya müvafiq icra hakimiyyəti orqanının müəyyənləşdirdiyi müddətə qadağan edir.

Bu müddəə satınalan təşkilata hüquq verir ki, müvafiq icra hakimiyyəti orqanı ilə razılaşıaraq arzuolunmaz iddiaçıları sıradan çıxarsın və onların gələcəkdə satınalma prosedurlarında iştirakını əngəlləsin. Bu hüquqlardan istifadənin əsası kimi iddiaçıların "saxtakarlıqla məşğul olması" kimi son dərəcə yaygın və ümumi ifadənin müəyyən olunması sui-istifadə risklərini daha da artırır.

3.11. Qanunun 17.1-ci maddəsində nəzərdə tutulur ki, malların (işlərin və xidmətlərin) ehtimal olunan qiyməti müvafiq icra hakimiyyəti orqanının müəyyənləşdirdiyi minimum məbləğdən yuxarı olduqda onların satın alınması açıq tender üsulu ilə aparılır. Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 29 yanvar 2002-ci il tarixli Fərmanı ilə müəyyən edilmişdir ki, 250 (iki yüz əlli) milyon manat və ondan yuxarı həcmdə bütün dövlət satınalmaları tender vasitəsi ilə həyata keçirilir. Azərbaycan Respublikası Maliyyə Nazirliyi kollegiyasının 20 may 2013-cü il tarixli qərarı ilə dövlət satınalmalarının açıq tender üsulu ilə aparılması üçün malların (işlərin və xidmətlərin) ehtimal olunan qiymətinin minimum məbləği 50,0 (əlli) min manat müəyyən edilmişdir. Başqa sözlə, malların (işlərin və xidmətlərin) ehtimal olunan qiyməti 50,0 (əlli) min manatdan çox olduqda satınalma açıq tender üsulu ilə, həmin məbləğdən aşağı olduqda isə digər satınalma metodu ilə həyata keçirilir; satınalmanın digər metodlarından hər hansı birinin seçilməsi satınalan təşkilatın ixtiyarına buraxılır.

3.12. Qanunun 17.3-cü maddəsi müəyyən olunmuş 50 min manatdan yuxarı məbləğdə olan malların (işlərin və xidmətlərin) də digər satınalma metodlarının tətbiqi ilə həyata keçirilməsi imkanını nəzərdə tutur. Bu halda digər satınalma metodları müvafiq icra hakimiyyəti orqanının (İqtisadiyyat Nazirliyinin) təsdiq etməsi şərti ilə seçilə bilər.

Bu norma əsasında satınalan təşkilat müxtəlif bəhanələrlə müvafiq icra hakimiyyəti orqanına müraciət edərək digər satınalma metodlarından hər hansı birini seçə bilər. Müvafiq icra hakimiyyəti orqanı ilə satınalan təşkilatın razılığa gələrək konkret digər satınalma metodu seçməsi halları da mümkündür.

Müvafiq icra hakimiyyəti orqanının təsdiqindən sonra digər satınalma üsulunun hansı müddətdə tətbiq edilməsi qanunda nəzərdə tutulmadığından bu məsələdə də müəyyən sui-istifadə halları mümkün ola bilər.

3.13. Qanunun 20.1-ci maddəsinə əsasən satınalan təşkilat mövcud bazarı olan və ehtimal olunan qiyməti müvafiq icra hakimiyyəti orqanının müəyyənləşdirdiyi minimum məbləğdən aşağı olan malların (işlərin və xidmətlərin) satın alınması üçün... kotirovkalar sorğusundan istifadə edə bilər. Maliyyə Nazirliyi kollegiyasının 20 may 2013-cü il tarixli qərarı ilə dövlət satınalmalarının kotirovkalar sorğusu üsulu ilə aparılması üçün malların (işlərin və xidmətlərin) ehtimal olunan qiymətinin minimum məbləği 5,0 (beş) min manat müəyyən edilmişdir. Kotirovkalar sorğusundan istifadə etmək satınalan təşkilatın dispozitiv imkanı kimi nəzərdə tutulduğundan bu sahədə də sui-istifadə hallarına kömək edən müddəə kimi qiymətləndürülməlidir.

3.14. Qanunun 21-ci maddəsi bir mənbədən satınalma üsulundan istifadənin şərtlərini müəyyən edir. Bu maddədə göstərilən əsasların əksəriyyəti (mallara (işlərə və xidmətlərə) təcili tələbat yarandıqda və tender prosedurlarının keçirilməsi və ya satınalmanın hər hansı digər metodundan istifadə edilməsi məqsədəuyğun olmadıqda; tələbatın təcili olmasına gətirib çıxarmış halları qabaqcadan görmək qeyri-mümkün

olduqda və ya bu hallar satınalan təşkilatın ləngiməsinin nəticəsi olmadıqda; fəvqəladə hallarla əlaqədar həmin mallara (işlərə və xidmətlərə) təcili tələbat yarandıqda, satınalmanın digər metodlarından istifadə onlara sərflənəcək vaxt baxımından məqsəduyğun olmadıqda; satınalan təşkilat hər hansı malgöndərəndən (podratçıdan) malları, avadanlıqları, texnologiyaları və ya xidmətləri satın aldıqdan sonra standartlaşdırma mülahizələrinə və ya mövcud mallara, avadanlıqlara, texnologiyaya və ya xidmətlərə uyğunluğunu təmin etmək zərurəti baxımından onları həmin malgöndərəndən (podratçıdan) satın alınması qənaətinə gəldikdə) ümumi, mücərrəd və qeyri-müəyyən xarakter daşıyır və sui-istifadə hallarına yol açır. Belə ki, satınalan təşkilat müvafiq icra hakimiyyəti orqanına müraciət edərək mücərrəd və qeyri-müəyyən əsaslarla bir mənbədən satınalma üsulundan istifadəyə razılıq almaq imkanı əldə edir.

3.15. Qanunun 23-cü maddəsinə əsasən tender komissiyasının tərkibinə satınalan təşkilatın mütəxəssisləri və əlaqədar təşkilatların nümayəndələri daxil edilir. Tender komissiyasının sədri satınalan təşkilatın vəzifəli şəxslərindən (rəhbəri istisna olmaqla) təyin olunur. Tender komissiyasının tərkibini satınalan təşkilatın rəhbəri (onun vəzifəsini icra edən şəxs) təsdiq edir.

“Əlaqədar təşkilatların nümayəndələri” dedikdə hansı təşkilatların və kimlərin nəzərdə tutulduğu aydın olmur. Tender komissiyasının tərkibinə satınalan təşkilatın mütəxəssislərinin daha çox cəlb edilməsi idarə maraqlarının üstün tutulmasına və bu əsasda sui-istifadə hallarının baş verməsinə şərait yaradır.

3.16. Qanunun 40.6-cı maddəsinə əsasən satınalma müqaviləsini imzalayarkən satınalan təşkilat malların (işlərin və xidmətlərin) hər vahidinin qiymətlərini və meyarlarını dəyişdirməmək şərti ilə müvafiq icra hakimiyyəti orqanının razılığı ilə malların (işlərin və xidmətlərin) həcmi 15 faizə qədər artırılıb - azalda bilər. Bu norma satınalan təşkilata müvafiq icra hakimiyyəti orqanı ilə razılaşdırmaq əsasında sui-istifadə üçün əlavə imkanlar yaradır.

3.17. Qanunun 25.3-cü maddəsinə əsasən satınalan təşkilat açıq tender elanı verməklə yanaşı, malgöndərənlərə (podratçılara) tenderdə iştirak üçün fərdi dəvət göndərə bilər. 25.4-cü maddə də oxşar qayda müəyyən edir. Belə ki, həmin normaya əsasən satınalmaların digər metodlarında təkliflərin, ofertaların və kotirovkaların cəlb olunması üçün tender komissiyası tərəfindən üçdən az olmamaq şərti ilə potensial malgöndərənlərin (podratçıların) siyahısı tərtib edilir və onlara fərdi dəvət göndərilir.

Bu norma da, satınalan təşkilata (tender komissiyasına) geniş dispoitiv imkanlar verir, satınalmanın daha yaxın hesab olunan malgöndərənlərlə keçirilməsinə, arzuolunmaz iddiaçıların iştirakına süni əngəllər yaradılmasına gətirib çıxara bilər.

3.18. Qanunun 27.1-ci maddəsinə əsasən satınalan təşkilat satınalma prosedurlarının başlanılmasından əvvəl satın alacağı malların (işlərin və xidmətlərin) ehtimal olunan qiymətini özü hesablayır və təsdiq edir. Malların (işlərin və xidmətlərin) ehtimal olunan qiymətinin hesablanması üsulları müvafiq icra hakimiyyəti orqanının müəyyən etdiyi orqan (qurum) tərəfindən təsdiq edilir Nazirlər Kabinetinin 2019-cu il 18 mart tarixli 106 nömrəli Qərarı ilə təsdiq edilmiş “Malların (işlərin və xidmətlərin) ehtimal olunan qiymətinin hesablanması üsulları”na uyğun həyata keçirilir. Peşəkar qiymətləndiricilərin cəlb edilməsi də istisna olunmur.

Satın alacaq malların (işlərin və xidmətlərin) ehtimal olunan qiymətinin satınalan təşkilatın özü tərəfindən hesablanaraq müəyyən olunması həmin qiymətlərin süni şəkildə şişirdilməsinə və nəticədə sui-istifadə hallarının çoxalmasına gətirib çıxara bilər.

3.19. Qanunun 27.4-cü maddəsinə əsasən satınalan təşkilat satınalma müqaviləsini yerinə yetirmək üçün hər hansı malgöndərənin (podratçının) təqdim etdiyi təklifin qiymətinin ehtimal olunan qiymət ilə müqayisədə 20 faiz və daha artıq aşağı olmasını

müəyyən etdiyi hallarda, müəyyən şərtlərə əməl etdikdən sonra belə təklifləri rədd edə bilər. Təklifi rədd etmənin əsas şərti kimi satınalma müqaviləsinin yerinə yetirmək qabiliyyəti şübhəli görünən malgöndərəndən (podratçıdan) onun təklifi barədə yazılı sorğu əsasında ətraflı məlumat aldıqdan sonra satınalma müqaviləsinin yerinə yetirilməyəcəyinə şübhələrin qalması müəyyən olunur.

Bu müddəa ayrı-ayrı təkliflərə subyektiv yanaşmaya və arzuolunmaz iddiaçılıqların çıxması edilməsinə şərait yaradır.

3.20. Qanunun 36.13-cü maddəsitəndər təklifi qalib gəlmiş malgöndərəndən (podratçıdan) ixtisas uyğunluğunun müəyyənləşdirilməsi prosedurlarını keçirib-keçirməməsindən asılı olmayaraq öz ixtisas göstəricilərini yenidən təsdiq etməyi tələb edə bilər. Bu norma da satınalan təşkilata geniş dispoziitiv imkanlar verir, qalib gəlmiş təklifin arzuolunmaz hesab olunması və rədd edilməsi ilə nəticələnmə bilər.

3.21. Qanunun 50-1.1-ci maddəsinə əsasən satınalma predmetinin ehtimal olunan qiyməti 3,0 milyon ABŞ dollarının manat ekvivalentində və ya ondan aşağı olan malların (işlərin, xidmətlərin) satın alınması yalnız mikro, kiçik və orta sahibkarlıq subyektlərinin iştirakı ilə, açıq tender üsulunu tətbiq etməklə elektron satınalma vasitəsilə keçirir. Açıq tender üsulunu tətbiq etməklə elektron satınalma üsulu dövlət satınalmaları zamanı korrupsiogen risklərin azaldılmasına və sui-istifadə hallarının qarşısının alınmasına yönəlik mühüm tədbirlərdən biridir.

Lakin Qanunun 50-1.3-cü maddəsiyuxarıda göstərilən halda satınalan təşkilatın açıq tender üsulundan və elektron satınalmadan yayınmasına imkan verir. Müəyyən olunur ki, satınalan təşkilat tərəfindən tenderin açıq tender üsulunu tətbiq etməklə və (və ya) elektron satınalma vasitəsilə keçirilməsi mümkün olmadıqda onu əsaslandırın səbəblər və şərtlər göstərilməklə bu barədə qərar qəbul etməlidir. Açıq tender üsulunun və elektron satınalmanın hansı hallarda və hansı şərtlər daxilində mümkün olmaması qanunda göstərilmədiyindən satınalan təşkilata geniş diskresion səlahiyyətlər verməklə sui-istifadəyə şərait yaradır.

Qanunun 50-1.4-cü maddəsi də açıq tender üsulundan və elektron satınalmadan yayınmağa şərait yaradır. Həmin maddəyə əsasən satınalma müqaviləsinin məbləği müvafiq icra hakimiyyəti orqanının müəyyən etdiyi orqan (qurum) tərəfindən müəyyən edilən minimal məbləğdən aşağı olan satınalmalara açıq tender üsulu və elektron satınalma tətbiq edilmir. Açıq tender üsulu və elektron satınalmanın tətbiqini istisna edən minimal məbləğ qüvvədə olan qanunvericiliklə müəyyən edilməməşdir.

“Dövlət satınalmaları haqqında” Azərbaycan Respublikasının Qanununa dair Təkliflər

1. Dövlət satınalmaları üzrə müvafiq icra hakimiyyəti orqanının tenderin nəticələrinin ləğv edilməsi barədə məsələ qaldıra biləcəyi halların konkret müəyyən olunması və satınalan təşkilat qarşısında deyil məhkəmədə qaldırılması;

2. Malgöndərənlərin (podratçıların) göstərilmiş meyarlara uyğun ixtisas göstəricilərinə malik olduqlarını təsdiq edən hansı sənədlərin və yalnız bir dəfə təqdim olunmasının, habelə ixtisas uyğunluğunun müəyyənləşdirilməsi prosedurlarının tender təkliflərinin və ya ofertaların təqdim edilməsindən əvvəl kəçirilməsinin birmənalı nəzərdə tutulması;

3. Yalnız xarici dövlətlərin iddiaçılarının ixtisas göstəricilərini əks etdirən sənədlərin Azərbaycan dilinə tərcüməsinin notarial qaydada təsdiq olunmasının nəzərdə tutulması;

4. İxtisas göstəricilərinin qiymətləndirilməsi meyarları və prosedurları satınalan təşkilat tərəfindən deyil, normativ qaydada müəyyən olunması;

5. Satınalma prosedurları haqqında hesabatın tam şəkildə Dövlət satınalmalarının vahid internet portalında yerləşdirilməsi;

6. Satınalan təşkilat tərəfindən tender təkliflərinin, oferta və kotirovkaların aksept olunana qədər rədd edilməsinin konkret əsaslarının dəqiqləşdirilməsi;

7. Satınalma prosedurları zamanı malgöndərənin (podratçının) hansı hərəkətlərinin saxtakarlıq hesab olunmasının birmənalı şəkildə göstərilməsi;

8. Satınalmanın digər metodlarının tətbiqini zəruri edən halların dairəsinin məhdudlaşdırılması və dəqiqləşdirilməsi, həmin hallar istisna olmaqla bütün satınalmaların açıq tender üsulu ilə və elektron qaydada aparılması; satınalmanın digər metodlarının tətbiqi zamanı da elektron satınalma prosedurlarının müəyyən olunması;

9. Tender komissiyasının tərkibinə satınalan təşkilatın nümayəndəsi də daxil olmaqla müstəqil ekspertlərdən ibarət təsdiq edilməsi;

10. Satın alacaq malların (işlərin və xidmətlərin) ehtimal olunan qiymətini satınalan təşkilatın özü tərəfindən deyil, peşəkar qiymətləndiricilər tərəfindən hesablanması;

11. Satınalma müqaviləsini imzalayarkən satınalan təşkilat tərəfindən malların (işlərin və xidmətlərin) həcmi artırılıb - azalda bilməsinə yol verilməməsi.

Gürcüstan təcrübəsi

Gürcüstanda proses 2005-ci ildə qəbul edilmiş “Dövlət satınalmaları haqda” Qanunla tənzimlənir. Sənədin 3-cü maddəsinə görə, dövlət büdcəsinin, muxtar respublikaların büdcəsi və bələdiyyə büdcəsi hesabına mal, iş və xidmət satın alınması bu qanunun əhatə dairəsinə aiddir. Öz növbəsində, səhmlərində dövlətin payı 50%-dən çox olan bütün müəssisə və təşkilatları da öz satınalmalarını bu qanunen tələbinə uyğun həyata keçirməlidirlər¹.

Qanunvericilikdə dövlət satınalmalarının əsas formaları kimi elektron tender, birləşdirilmiş tender, sadələşdirilmiş satınalma və müsabiqə müəyyən edilib. Dəyəri 5000 larini ötən bütün satınalmalar elektron tenderlər vasitəsilə həyata keçirilir. Dəyəri 5000 larini ötməyən, habelə təhlükəsizlik, müdafiə və polis orqanlarının satınalmaları sadələşdirilmiş üsulla keçirilə bilər. Qanuna yeni əlavə edilmiş 101-ci maddəyə əsasən, bazarda alternativ təchizatçının olmadığı hallarda da sadələşdirilmiş satınalma üsuluundan istifadə edilə bilər. Lakin bu halda satın alınacaq mal və xidmətlərin dəyəri 2 mln. larini, işlərin dəyəri 4 mln. larini ötdükdə, Satınalma Agentliyi sadələşdirilmiş satınalmanın elektron tenderlərin tələblərini uyğun keçirilməsi barədə qərar qəbul edir.

Elektron müsabiqə dizayn xidmətləri almaq və ya tikililər söküdükdən sonra ərazini materiallardan və tullantılardan təmizləmək üçün xidmətlərin göstərilməsi üçün istifadə olunan alternativ satınalma üsulu kimi nəzərdə tutulur. Daha bir forma konsolidə edilmiş tenderlərdir. Bu üsul tədarükçülərin tenderin tam dəyərində deyil, vahid qiymətinə əsaslanaraq rəqabət təklifi verdikləri tenderlərdir və bir qayda yanacaq və s. kimi malların alınması məqsədilə istifadə olunur.

Ölkənin təcrübəsində ən geniş yayılmış üsul elektron tenderlərdir və dövlət satınalmalarının 70%-dən çoxu bu üsulun payına düşür. “Dövlət satınalmaları haqda” Qanunun 11-ci maddəsinə əsasən, bu tenderlərin keçirilməsi üçün satınalan təşkilatın ən azı 3 təmsilçisindən ibarət tender komissiyası yaradılır, satınalma barədə elan və zəruri satınalma sənədləri vahid elektron satınalma bazasında yerləşdirilir. Tender sənədlərinə iddiaçının cavab verməli olduğu ixtisas tələbləri, satın alınan malların miqdarı, işlərin və ya xidmətlərin miqdarı, malların, işlərin və ya xidmətlərin çatdırılma vaxtı, yeri və forması, mal, iş və xidmətlərin texniki spesifikasiyasının tam təsviri, dizaynı və ya funksional spesifikasiyası, o cümlədən planlar, rəsmlər, eskizlər, keyfiyyət, istismar, təhlükəsizlik tədbirləri, qablaşdırma, nişanlama və etiketləmə, istehsal üsulları və prosesləri, simvollar, şərtlər barədə məlumatlar, satınalan təşkilat tərəfindən müəyyən edilmiş uyğunluq tələbləri, satınalan təşkilatın əvvəlcədən tanış olduğu zəruri şərtlər,

¹<https://matsne.gov.ge/ru/document/view/31252?publication=72>

müqavilənin forması və müqavilənin təmin edilməsi üçün təminatlar, əlavə sənədlərin alınması üçün vasitələr və prosedurlar, satınalma prosedurlarına dair məlumat və izahatlar vermək hüququ olan tender komissiyasının aparatının üzvü barədə məlumat və əlaqə məlumatları daxil edilir.

Elektron tender elanı və tender sənədləri dərc edildikdən sonra tender komissiyası satınalma obyektinə və dövlət satınalma metodu istisna olmaqla tender sənədlərində göstərilən məlumatları dəyişdirmək hüququna malikdir. Bu halda, tender ərizəsi və tender sənədləri ilə tanışlıq müddəti elektron tender elan edildiyi andan müvafiq dəyişikliyin həyata keçirilməsinə qədər olan müddət qədər uzadılır. Qanunvericilik satınalmanın dəyərindən asılı olaraq elektron tender elanı ilə tanışlıq və tender sənədlərinin təqdimatı üçün fərqli müddətlər müəyyən edir. Məsələn, satın alınacaq mal, iş və xidmətlərin dəyəri 150 min larinə ötmədikdə 7 gün, 300 min larinə ötdükdə 30 gün müəyyən edilib.

Gürcüstanda son illər qanunvericilikdə aparılan dəyişikliklərdən biri də "lot" anlayışından imtina edilməsidir. Bu anlayış vahid tenderdə mal, iş və xidmətlərin müxtəlif hissələrə bölünməsinə nəzərdə tuturdu. Hazırda isə bütün eyni mal, iş və ya xidmət obyektinə münasibətdə yalnız bir satınalma prosesi tətbiq oluna bilər. Bu yanaşma açıq tenderlərdən yayınmaq üçün qanunvericilikdə belə satınalamaların hissələrə bölünməsinə və müsabiqəsiz satınalma üsullarından yayınmağa şərait yaradırdı.

Satınalmalarda rəqabət, ədalətli və bərabər iştirak mühitinin təmin edilməsi üçün müvafiq mexanizmlərin formalaşdırılması nəzərdə tutulur. Belə ki, Qanuna əsasən (maddə 3, bənd "m"), Satınalma Agentliyinin müəyyən etdiyi meyarlara əsasən, pis reputasiya qazanmış biznes subyektlərinin elektron qaydada "qara siyahısı" hazırlanır və bu siyahı qurumun internet saytı vasitəsilə ictimailəşdirilir.

Agentlik bu siyahıya düşən təsərrüfat subyektlərini 1 il müddətə diskvalifikasiya edərək dövlət satınalmalarından kənar saxlaya bilər. "Qara siyahı" bir neçə meyar əsasında tərtib edilir. Məsələn, korrupsiya hüquqpozumları ilə bağlı təsdiq edilmiş ittihamların mövcudluğu, müqavilənin şərtlərinə uyğun olaraq mal, xidmət və işlərin nəzərdə tutulan vaxtda və keyfiyyətdə təqdim edilməməsi kimi hallar bu siyahıya düşmək riski yaradır. Amma eyni zamanda dövrü olaraq ixtisaslı və peşəkar səvəyyədə, müqavilə şərtlərini tam icra edən malməndərənlərin "ağ siyahısı" hazırlanır və yayılır².

Gürcüstanda son 10 ildə satınalmaların elektronlaşdırılması istiqamətində xeyli işlər görülüb. Elektron dövlət satınalmaları xüsusi portal (<http://www.procurement.gov.ge/>) üzərindən həyata keçirilir. Həm rezidentlər, həm də qeyri-rezidentlər portalda qeydiyyatdan keçməklə satınalmalara qatıla bilərlər. Rezidentlər üçün qeydiyyat identifikasiya kodu vasitəsilə mümkündürsə, əcnəbilər üçün belə tələb yoxdur və onlarda portalda "hüquqi forma" adlanan bölməyə daxil olaraq özlərinə aid tələb edilən məlumatlar əsasında qeydiyyata düşə bilərlər.

² <https://www.oecd.org/corruption/acn/GEORGIAThirdRoundMonitoringReportRUS.pdf>

Satınalan təşkilatlar qeydiyyatdan sonra əldə etdikləri parol vasitəsilə öz profillərinə daxil olmaqla satınalma sənədlərini yerləşdirir, zərurət yarandıqda dəyişiklik edirlər. Eyni qaydada, təchizatçı subyektlər qeydiyyatdan sonra xüsusi parol vasitəsilə platformada onlar üçün yaranmış profildə elektron satınalmaya qatılaraq zəruri prosesləri həyata keçirə bilirlər. Məsələn, kredit kartları vasitəsilə tenderdə iştirak haqqının ödənməsi, bank zəmanətinin onlayn alınması və s. bialvasitə portal üzərindən həyata keçirilir.

Satınalmalarla bağlı internet üzərindən açıqlanan əsas məlumatlar³:

- **Satınalmanın növü;**
- **Elanın nömrəsi;**
- **Elanın verilmə tarixi;**
- **Təkliflərin verilməsi və bitməsi üçün başlanğıc və son tarix;**
- **Satınalmanın dəyəri;**
- **Satınalmanın predmeti (mal, iş və xidmətlərin detallı təsviri əsasında)**
- **Zəmanət müddəti üçün öhdəlik və tələblər haqda məlumatlar**
- **Satınalma müqaviləsinin layihəsi**
- **Tender şərtlərinin təsdiq edilməsi barədə tender komissiyasının iclasının protokolu.**
- **Satınalma müqaviləsinin icrası bitdikdən sonra icraya dair məlumat.**

Bundan əlavə maraqlanan şəxslər təchizatçıların elektron katoloqunu əldə etmək imkanına malikdirlər. Bu baza elektron (onlayn) bazar məlumat sistemi rolunu oynayır. Orda satınalan təşkilatlara potensial olaraq mal, iş və xidmət təqdim edəcək bütüb biznes subyektləri və onların qiymətləri, saytları, əlaqə vasitələri barədə məlumat əks olunur. Bu məlumatlara xüsusi elektron platforma - <http://emarket.spa.ge/> vasitəsilə çıxış mümkündür.

Təchizatçılar satınalma planlarına da elektron qaydada əldə edə və öncədən öz işlərini planlaşdırma bilirlər. Dövlət adından satınalan təşkilatlar növbəti il üçün satınalma planlarını cari il noyabrın 20-dən gec olmayaraq elektron qaydada açıqlamaladırlar. Planlarda satınalma obyektinin növü (mal, iş və ya xidmət), nəzərdə tutulan satınalma həcmi, nəzərdə tutulan dəyəri və s. kimi təchizatçılar üçün zəruri məlumatlar əks olunmalıdır.

Ölkədə dövlət satınalmalarının şəffaflığının və informasiya açıqlığının təmin edilməsi üçün bir sıra fərqli online platformaların da imkanlarından istifadə edilir. Məsələn, <http://opendata.spa.ge> saytında satınalmalarla bağlı geniş informasiya bazası mövcuddur. Saytda konkret müqavilələr üzrə dövlət adından satınalan təşkilat, onun təchizatçısı, müqavilənin dəyəri, tender elanın tarixi barədə məlumat bazası yaradılıb. Bazada hökumətin satınalma saytına link qoyulub və müvafiq tender nümunəsinin üzərinə basıldıqda tender saytında həmin müqavilələr üzrə bütün məlumat çıxış təmin

³<https://tenders.procurement.gov.ge/public/?go=268891&lang=en>

edilir. Yekunda satınalma iştirak edən təchizatçıların seçimi xüsusi bal sistemi əsasında onlayn qaydada baş verir.

Gürcüstanda satınalmalarda şəffaflığın təmin edilməsi, xüsusilə maraqlar ziddiyətinin ictimai monitorinqi baxımından vacib olan daha bir baza onlayn qaydada çalışır. Söhbət hüquqi şəxslərin elektron reyestrindən gedir. İstənilən şəxs <http://napr.gov.ge> saytıdan istifadə etməklə bütün şirkətlərin və onların sahibləri barədə məlumat əldə edə bilirlər.

Gürcüstanda “Transparency International Georgia” təşkilatının təşkilatçılığı ilə şəkildə <https://tendermonitor.ge/en> saytı fəaliyyət göstərir. Bu portal risk faktorlarına görə, tender müqavilələrinin bazasını hazırlayır və ictimailəşdirir. Bunun üçün təşkilat ekspertləri xüsusi indikatorlar sistemi hazırlayıb. Həmin indikatorlara daxildir:

- **Yüksək qiymət dinamikası** - gözlənilən satınalma dəyəri ilə son (müqavilə) dəyəri arasındakı fərq 20 faizdən çoxdursa;
- **Aşağı qiymət dinamikası** - gözlənilən satınalma dəyəri ilə son (müqavilə) dəyəri arasındakı fərq 3 faizdən çox deyilsə;
- **Qalibin yeni qurulan şirkət olması** - tenderdə qalib gələn şirkətin yaradılması ilə tender elanı arasındakı müddət bir ildən azdırsa;
- **Yeni qeydiyyatda alınmış təchizatçı** - bir şirkətin dövlət satınalma portalında təchizatçı kimi qeydiyyata alınması ilə tender elanı arasındakı müddət bir ildən azdırsa;
- **Məhdud rəqabətlik** - tenderdə yalnız bir iştirakçı varsa;
- **Diskvalifikasiya** - tender komissiyası tender iştirakçısını kənarlaşdırmaq qərarına gəlsə;
- **Ofşor zonada qeydiyyat** - bir təchizatçı şirkətin səhmdarı və ya direktoru aşağıdakı ofşor zonalarla əlaqəlidirsə;
- **Əvvəlcədən ödəmə** - tender sənədləri əvvəlcədən ödəmə şərtini nəzərdə tutursa;
- **Müsabiqəsiz təchizatçı** - qazandığı tenderlərin 50 faizindən çoxunda yeganə iştirakçı kimi çıxış edən və beş və ya daha çox belə tenderi qazanan tək iddiaçı olduqda;
- **Tək satınalma subyektindən asılılıq** - əgər dövlət adından satınalma subyekti kimi çıxış edən şirkətin (ixtiyari müəssisənin) satınalma müqavilələrinin 50 faizi və ya daha çox hissəsi bir təchizatçı ilə bağlınırsa;
- **Satınalma dəyərində dəyişiklik** - düzəliş edilən satınalma dəyəri gözləniləndən 10 faiz və ya daha çox olduqda;
- **Tenderi itirən bir şirkətin verdiyi təklif həmin tenderi qazanan şirkətin son təklifinə nisbətən daha az olduqda;**
- **Siyasi partiyanın donoru** - son iki ildə bir siyasi partiyaya 1 000 ləridən çox ianə verən bir şirkətin direktoru və ya səhmdarı olduqda.

Qiymətləndirmə bu indikatorlar əsasında aparılır və məlumat bazası müntəzən yenilənir. Hər risk faktoru 1 bal hesab edilir. “Tender Monitor” axtarış sistemi vasitəsilə bu meyarlar əsasında riskli hesab olunan tender müqavilələrinin hamısı ilə tanışlıq mümkündür.

Türkiyədə dövlət satınalmaları 2 qanunla tənzimlənir: “Dövlət satınalmaları haqqında” Qanun və “Dövlət satınalmaları üzrə sazişlər haqqında” Qanun.

“Dövlət satınalmaları haqqında” Qanun⁴ yalnız dövlət qurumlar tərəfindən həyata keçirilən satınalmaların prinsip və prosedurlarını müəyyən edir. Büdcə təşkilatları dəyəri 300 min, digər dövlət qurumları isə 500 min YTL-ni ötən mal, iş və xidmət alımını tenderlər vasitəsilə həyata keçirə bilər (8-ci maddə). İnşaat işləri üçün bu dəyər 1 mln. YTL müəyyən olunub.

Satınalmalarda iştirak niyyətində olan iddiaçılardan onun uyğunluğu ilə bağlı bir sıra məlumat və sənədlər tələb olunması mümkündür. Bura iqtisadi və maliyyə durumu (banklardan iddiaçının maliyyə vəziyyətilə bağlı sənədlər, dərc edilməsi tələb olunan balans hesabatı və s.), peşə və texniki səriştəni (əvvəlki dövrdə oxşar layihələri icra etməsini, eləcə də texniki imkanlarını təsdiq edən sənədlər və s.), iddiaçının istehsal gücü, tədqiqat və inkişaf işlərini təsdiqləyən edən sənədlər, iddiaçının təşkilatı, həmçinin tenderin predmeti olan işi yerinə yetirmək üçün yetərli sayda ixtisaslı kadrlara sahib ola biləcəyi bağlı sənədlər daxildir. Öz növbəsində, müflis elan olunmuş, məhkəmə tərəfindən fəaliyyəti dayandırılan, vergi öhdəliyini yerinə yetirə bilməyən, son 5 ildə peşə fəaliyyətinə görə məhkumluğu barədə məhkəmə qərarı, eləcə də fəaliyyəti zamanı iş peşə etikasına zidd fəaliyyətinə dair sübutlar olan biznes subyektləri satınalmadan kənarlaşdırıla bilər (10-cu maddə).

Satınalma elanından öncə inzibati texniki şərtlər hazırlanmalıdır və şərtlər toplusunda mal (iş və ya xidmətlərin) texniki spesifikasiyası və meyarları təfsilatlı əks olunmalıdır (12-ci maddəsi). Satınalma üsulundan fərqli olaraq elanlar üçün fərqli müddətlər nəzərdə tutulub. Məsələn, açıq tender üsulunda tenderin nəticələrinin bəyan edilməsi və tender elanının verilməsi arasında ən azı 40 gün zaman olmalıdır. Bu müddət bəlli iddiaçılar arasında keçirilən məsləhət xidmətləri üzrə tenderlər üçün ən azı 14, sövdələşmə üsulu ilə satınalmalar 25 gün olmalıdır. Lakin elanlar elektron vasitələrlə yayıldıqda müddət daha qısa, məsələn 40 günlük dövrün 5 gün azaldılmasına icazə verilir.

Türkiyədə dövlət satınalmaları yalnız 3 üsulla - açıq tender, bəlli təchizatçılar arasında müsabiqə və sövdələmə üsulu ilə həyata keçirilə bilər (18-ci maddə). Açıq tender üsulunda bütün iddiaçıların təkliflərini təqdim edə bilər. Bəlli iddiaçılar üçün tender proseduru satınalan təşkilatın dəvət etdiyi tender iştirakçılarının öncədən qiymətləndirmə nəticəsində təkliflərini təqdim edə biləcəyi üsuldur. Bu üsul açıq tender prosedurunun həyata keçirilə bilmədiyi, xarakterinə görə spesifik iş, xidmət və malların satınması üçün tətbiq edilə bilər (məsələn, spesifik biliyə malik mütəxəssislərin iştirakını, qabaqcıl texnologiyaların tətbiqini tələb edən layihələr olduqda) Bu üsulla dəvət zamanı ixtisas tələbləri əsas meyar kimi çıxış edir. Dəvətlə bağlı əsas tələb budur ki, ixtisas tələbləri üzrə meyarlara cavab verən ən azı 5 iddiaçı dəvət edilməli, onlardan ən azı 3-ü təkliflər təqdim etməlidir. Əks halda tender baş tutmamış sayılır.

Sövdələşmə üsulu konkret hallar üçün tətbiq edilir. Bura təbii fəlakətlərin, epidemiyaların nəticələrini aradan qaldırmaqla bağlı təcili satınalmalar, müdafiə və təhlükəsizliklə bağlı xüsusi layihələrin icrası üçün satınalmalar, araşdırma və tədqiqatın

⁴ <https://www.mevzuat.gov.tr/MevzuatMetin/1.5.4734.pdf>

aparılmasına ehtuyac duyulan, həmçinin kütləvi istehsalı olmayan məhsul və xidmələrin satılması, bənzərsizliyi və mürəkkəbliyi səbəbindən texniki və maliyyə xüsusiyyətləri tələb olunan dəqiqlikdə müəyyən edilə bilməyən mal, iş və xidmətlərin satılmaları daxildir.

Bir sıra hallarda ehtiyacları bəyan etmədən birbaşa satınalma prosedurundan istifadə etmək mümkündür. Məsələn, ehtiyacın yalnız bir subyekttərəfindən qarşılana biləcəyi müəyyən olunubsa, böyükşəhər bələdiyyəsinin sərhədləri daxilində 15 000 YTL-dən çox olmayan məbləğdə bəzi nümayəndəlik və ya qonaqqarşılama, yaşayış, səyahət və yemək alışı xidmələri, idarələrin ehtiyaclarına uyğun olan daşınmaz əmlakın alınması və ya icarəyə götürülməsi və s. bura daxildir.

Tender elanının məzmununa qarşı dəqiq tələblə müəyyən edilib (maddə 24). İlk seçim sənədlərində nəzərdə tutulamayan məsələlərin elanlara daxil edilməsi qadağandır. Tender sənədlərində ixtisas tələbləri və tələblərlə bağlı meyarlar dəqiq göstərilməlidir.

Tender və ilk seçim üçün nəzərdə tutulan sənədlərlə tanışlıq üçün ödəniş tələb olunmur. Elan verilməyən tenderlərdə tender sənədləri yalnız idarənin dəvət etdiyi şəxslərə təqdim olunur (Maddə 28).

Təkliflər qiymətləndirilərkən həddən artıq aşağı qiymətlər xüsusi diqqətə alınır və onlar kənarlaşdırılmazdan öncə iddiaçılarına aydınlaşdırıcı suallar göndərilir (maddə). Əgər cavabla qanədicilə olmazsa, təkliflərdən imtina edilir və onlar son seçimə buraxılmırlar. Təkliflər dəyərləndirilərkən qiymət amililə yanaşı qeyri-qiymət meyarları (məsələn, keyfiyyət, istismar zamanı xidmət, istismar müddəti və s.) da nəzər alınır. Zərflər açılarkən təkliflərin uyğunluğu ilə yanaşı keçici təminat olub-olmamasına da baxılır. Belə təminat olmayan iddiaçılar seçimdən kənarlaşdırılır. Keçici təminat təklif olunan satınalma dəyərinin 3%-i qədər olmalıdır. Qiymətləndirmə maliyyə və texniki parametrlər üzrə aparılır, tender sənədlərində müəyyən edilən xüsusi çəki əmsallarına uyğun olaraq hər bir meyar balla qiymətləndirilir.

Qanuna edilmiş 30/7 sayılı əlavəyə əsasən satınalma barədə elanlar, zəruri sənədlərin bəyan edilməsi, hazırlanması və təqdim edilməsi, iştirak və ixtisasla bağlı sənədlərin yayımlanması, satınalma prosesinin aparılması və yekunlaşdırılması, nəticələrin təsdiqlənməsi və yekun tender qərarlarının elan edilməsi, müqavilənin imzalanması əlaqəli bütün mərhələlər Elektron Dövlət Satınalma Platforması vasitəsilə həyata keçirilir.

“Dövlət satınalmaları üzrə sazişlər haqqında” Qanun⁵ satınalma müqavilələrinin bağlanması və icrası ilə bağlı prinsip və prosedurları müəyyən edir və bu normativ-hüquqi akt müqavilələrə satınalma sənədlərində əks olunan şərtlərə zidd olan müddəalar daxil etməyi qadağan edir. Müqavilənin şərtlərinə yalnız qanunvericilikdə təsbit edilmiş qaydada dəyişiklik edilə bilər. Satınalmalarda müqavilənin bir neçə növündə istifadə edilə bilər. Məsələn, tikinti işlərində “tik-təhvil ver” modeli əsasında

⁵ <https://www.mevzuat.gov.tr/MevzuatMetin/1.5.4735.pdf>

birdəfəlik müqavilə, malların və ya xidmətlərin satın alınmasında birdəfəlik qiymət müqaviləsi və s. kimi müqavilələrdən istifadəyə icazə verilir. Qanuna əsasən müqavilələrdə əks etdirilməsi məcburi olan məsələlər var. Məsələn, malın (iş və xidmətin) adı, keyfiyyəti, növü və miqdarı, podratçı ilə yanaşı subpodratçı (əgər varsa) ilə bağlı məlumat və onun məsuliyyəti, müqavilənin qiyməti, növü və müddəti, ödənişin şərtləri, daşınma, sığorta, vergi, rüsum və ödənişlərdən hansının müqavilə qiymətinə daxil ediləcəyi, vergi, rüsum və digər müqavilə xərclərini kimin ödəyəcəyi, gecikmə halında cəzalar və s. belə icbari müddəalara daxildir.

Bu qanun fəvqəladə hallar və ya təbii fəlakətlər yaşandığı, yaxud müflisləşmə halında müqavilələrin icrası ilə bağlı tərəflərin məsuliyyətilə bağlı mexanizmləri də müəyyənləşdirir. Eyni zamanda, subyektlərin satınalmaya qatılmasına qadağaların hansı hallarda tətbiq edilməsi də bu qanunla müəyyən olunur. Fırıldaqcılıq, vəd, təhdid, təsir, fayda, razılıq, qəsb, rüşvət və ya digər vasitələrlə cinayət törətmək, saxta sənədlər hazırlamaq, öhdəliyi yerinə yetirərkən idarəyə zərər vermək, fors-major halları istisna olmaqla, tender sənədinə və müqavilə müddəalarına uyğun olaraq öhdəliyi yerinə yetirməmək kimi hallara görə təchizatçıların dövlət satınalmalarında iştirakına 2 ilədək qadağaların tətbiqi mümkündür.

Türkiyədə elektron dövlət satınalmaları sistemi son 10 ildə inkişaf etməyə başlayıb. Türkiyədə dövlət satınalmaları üzrə məsul qurumun internet resursu <https://www.ihale.gov.tr/> saytıdır. Dövlət adından gedən bütün satınalmaların statistik bazası, qanunvericilik, iştirakçıların müraciət və şikayətlərlə bağlı əlaqə və əksəlaqə imkanları, qurumun hesabatları, satınlamada iştirakına məhdudiyyət və qadağa qoyulmuş subyektlərin siyahısı və s. kimi bütün zəruri informasiyalar, materiallar bu sayt üzərindən həyata keçilir. Lakin elektron satınalmanın təşkili avtonom rejimdə çalışan EKAP platformasının internet resursu – www.ekap.kik.gov.tr bazası vasitəsilə reallaşdırılır.

Elektron satınalmalarla bağlı ilk dəfə 2009-cu ildə qanunverilən bu istiqamətə zəruri dəyişiklik edilib, elə həmin il “Elektron Kamu Alımları Platformu”nun (EKAP) formalaşdırılmasına start verilib, 2010-cu ildən isə artıq dövlət adından satınalma sifariş verən subyektlərin (malalanların) və təchizatçıların (malgöndərənlərin) EKAP üzərindən qeydiyyatına başlanıb. Platformaya məsul inzibatçı ixtiyari satınalma iştirakçısının platforma üzərindən ona göndərdiyi aktivləşdirmə linkindən istifadə edərək şifrə yaradır, bundan sonra istifadəçilər yalnız həmin şifrə ilə sistemə daxil ola və əməliyyat apara bilər.

Beləliklə, Türkiyədə 2010-cu ildən etibarən tender sənədlərinin və tender elanlarının hazırlanması, elanların dərc edilməsi, e-imza/m-imza alətlərindən yararlanaraq tender və ilkin seçim sənədlərinin portala yüklənməsi, tender şərtlərinin qeydiyyatı, tender qiymətləndirmə sənədlərinin alınması, iştirak və ixtisas şərtləri, prosesdə iştiraka qadağa və məhdudiyyətlərin qeyd olunması, tender nəticələrinin elan edilməsi EKAP vasitəsilə həyata keçirilir. Bundan başqa, müqavilələrin qeydiyyatı və ləğvi, müqavilələrin şərtlərində (satınalmanın həcmində və ya dəyərində artma azalma,

qiymət dəyişikliyi və s. ilə bağlı) hər hansı dəyişiklik və c. EKAP vasitəsilə onlayn baş verir. Bunun üçün həm sifarişçilərin, həm təchizatçıların EKAP-da qeydiyyatdan keçmək tələb olunur. Qeydiyyat elektron və ya mobil imza vasitəsilə aparılır. Bundan sonra tenderlərlə bağlı bütün əməliyyatlar elektron platformada qeyd alınır, tərəflər arasında bütün yazışmalar, sənədləri yüklənməsi elektron sistem üzərindən baş tutur. Hər bir tender sistemdə xüsusi nömrə ilə qeyd alınır. Hər bir iştirakçı ona verilən şifrə ilə satınalma kabinetinə daxil olmaqla və elektron imzası ilə təsdiqləməklə elan, texniki şərt, ixtisas tələbləri və s. kimi bütün satınalma sənədləri avtonom rejimdə elektron platformaya əlavə edir.

Təkliflər açılıb təbdir komissiyası tərəfindən qiymətləndirildikcə, nəticələr elektron qaydada protollaşdırılır və platformada protokolları maraqlı tərəflər izləyə bilər. Eyni qaydada nəticələrin yekunlaşdırılması və qalibin elan edilməsi onlayn sistemlə baş verir. Qiymətləndirmədən çıxarılan təkliflər, onların səbəbləri, meyarlara uyğun gəlməyən təkliflər barədə bütün qeydlər EKAP-da qeyd alınır. Qalibin elan edilməsi və son olaraq satınalma müqaviləsinin bağlanması, eləcə də sənədin yayılması elektron sistem üzərindən baş verir.

Platformada qeydiyyatda olan sifarişçilər “Yardım Portalı” bölməsindən istifadə etməklə asanlıqla satınalma ilə bağlı bütün əməliyyatları apara bilər⁶. Elan və zəruri sənədlərin yerləşdirilməsi, o cümlədən prosesin digər mərhələləri ilə bağlı izahedici videoroliklərdə istifadə edilə bilər. Məsələn, satınalma predmetini qeydiyyatdan keçmək üçün müvafiq düymədən istifadə etdikdə sifarişçi üçün ekranda açılan qutuda boş xanaları doldurmaq kifayət edir. Bura satınalmanın forması (açıq tenderlər, sövdələşmə üsulu və s.), növü (mal, iş, xidmət), vəsaitin mənbəyi (büdcə, dövlət şirkətlərinin vəsaiti, kredit və s.), investisiya layihəsinin nömrəsi və büdcə kodu, maliyyə həcmi, malların (iş və xidmətlərin) adı və həcmi kimi məlumatlar daxildir. Qeyd edilən xanalar doldurulduqda satınalmanın Platformada avtomatik olaraq elektron sistemdə qeydiyyatı başa çatmış olur. Bu formada istifadəçilər satınalmanın bütün prosedurlarını avtonom qaydada özləri reallaşdırı bilərlər.

EKAP proses iştirakçılarının onlayn sorğu və şikayəti üçün imkan təqdim edir. “Sorğu Prosedurları” bölməsinə daxil olub iddia etdiyi satınalmanın qeydiyyat nömrəsini daxil etməklə sorğu və ya şikayəti göndərmək mümkündür. Eyni zamanda, səlahiyyətli qurumun bütün şikayət və sorğularla bağlı çıxardığı qərarlar “Qurumun qərar Protokolları” adlı bölmədə yerləşdirilir. Protokollar qərarın tarixi, iddiaçının adı və sorğunun (şikayətin) bağlı olduğu satınalmanın tarixi və nömrəsi əsasında elektron bazada yerləşdirilir.

Elektron satınalma portalının həm iştirakçılar, həm də digər maraqlı tərəflər (vətəndaş cəmiyyəti və media təmsilçiləri, mövzu ilə bağlı müstəqil araşdırmaçılar və s.) təqdim elədiyi əsas imkanlardan biri “Satınalma axtarış” sistemidir⁷. Axtarış sistemi peşəkar tələblərə uyğundur və istifadəçilər üçün kifayət qədər sadə və asan axtarış imkanı

⁶ <https://ekap.kik.gov.tr/EKAP/YardimEkran/EBeyan/default.aspx>

⁷ <https://ekap.kik.gov.tr/EKAP/Ortak/IhaleArama/index.html>

yaradır. Axtarış sistemi çoxsaylı “filtr”lər üzərində qurulub. Məsələn, satınalmanın başlanma və ya bitmə tarixinə, satınalma üsuluna və satınalmanın formasına, müqavilənin qeydiyyat nömrəsinə, satınalma durumuna (elanı vermiş, artıq icrasına başlanmış, bitmiş, icrası dayandırılaraq ləğv edilmiş və s.), sifarişçi təşkilatın və ya onun tabe olduğu mərkəzi təşkilatın adına, yerləşdiyi bölgəyə uyğun olaraq axtarış aparıla bilər. Bu cür fərqli filtrlər“ üzərindən məlumat bazasının və axtarış sisteminin formalaşdırılması həm səlahiyyətli qurumun özünün, həm də ixtisaslaşmış ictimai institutların effektiv monitoring imkanını artırır. Axtarış sistemi vasitəsilə istənilən satınalma predmetilə bağlı bazaya daxil olduqda hər kəs üçün açıq olan zəruri məlumatları və sənədləri görmək mümkündür. Bu sənəd və məlumatlara aşağıdakılar daxildir:

- 1) **Satınalma məlumatları.** Satınalmanı qeydiyyat nömrəsi, sifarişçi təşkilat haqda məlumatlar, satınalmanın həyata keçirildiyi coğrafiya, elanın tam məzmunu və s. kimi məlumatları bu bölmədən görmək mümkündür.
- 2) **Texniki şərt və onun əlaqəli sənədlər.** Bu sənədlərdə alınacaq malların (görüləcək iş və ya göstəriləcək xidmətlərin) məzmunu tam təsvir edilir, həcmilərlə (ölçülərlə), texniki parametrlər bağlı detallı məlumatlar əks etdirilir.
- 3) **Texniki şərtin olmadığı satınalma sənədləri dəsti.** Bu hissədə qiymət təklifi cədvəlının forması, satınalmaya qatılmaq üçün ixtisas tələbləri və meyarlar, təminat olaraq qəbul ediləcək dəyərlilər, qalib elan olunmaq üçün meyarlar, müqavilənin layihəsi və s. sənədlər yer alır.

Türkiyədə EKAP sistemindən istifadə üçün hökumət tərəfindən rəsmi təsdiqlənən bələdçi xarakterli qayda da mövcuddur⁸. Bu sənəd elektron dövlət satınalmalarının bütün prosedurlarını özündə əks etdirir.

⁸ <https://www.mevzuat.gov.tr/mevzuat?MevzuatNo=14742&MevzuatTur=7&MevzuatTertip=5>

Ukrayna son 6 ildə “Prozorro” (ukraynca “şəffaflıq”) elektron tender sistemilə dünyanın diqqətini özünə cəlb edə bilib. Yeni sistem bir sıra mühüm prinsiplər üzərində qurulub. Məsələn, sistem elə şəffaf olmalıdır ki, bütün iştirakçılar satınalmalarla bütün məsələləri maneəsiz görə bilsinlər, yəni sistem tam açıq mənbə olsun, dövlətə məxsus vahid data mərkəz qurulsun və bu mərkəzə ticarət platformalarının maneəsiz girişi olsun, bi ticarət platformalarının vahid məlumat mərkəzinə daxil olması təmin edilsin. Satınalma sahəsində tənziləməni 2016-cı ildə qəbul etdiyi yeni “Dövlət satınalmaları haqqında” yeni qanun əsasında həyata keçirir⁹. Ölkənin müdafiə və təhlükəsizlik ehtiyacları üçün satınalmalarla bağlı ayrıca qanun mövcuddur.

Dövlət satınalmalarına qanunun bütün satınalma prosedur və əməliyyatlarının tam elektron üsullarla həyata keçirilməsini və bütün satınalma məlumatlarının ictimaiyyətin açıq, həmçinin ödənişsiz şəkildə əlçatan olmasını nəzərdə tutur.

Qanun cəmi 3 satınalma prosedurunun tətbiqini nəzərdə tutur - açıq tender, rəqabətli dialoq və danışıqlar proseduru. Hər 3 prosedurun yalnız elektron hərraclər vasitəsilə təşkilinə icazə verilir. Elektron hərraclərin nəticələri ya iddiaçıların təklif etdiyi qiymətə, ya da “çoxmeyarlı göstəricilər”ə əsasən qiymətləndirilir. Ən əlverişli qiyməti təklif edən və ixtisas tələbləri uyğu gələn iddiaçı qalib elan edilir. İxtisas tələblərini təsdiqləyən bütün sənədlər onlayn qaydada təqdim olunur. Açıq tender bütün satınalanan təşkilatlar tərəfindən istifadə edilməli olan üsullardan biridir. Açıq tender Prozorro elektron sistemi vasitəsilə edilir. Danışıqlar prosedurundan istisna hallarda istifadə edilə bilər və bu zaman sifarişçi təşkilatın tutarlıq əsaslandırma göstərsin. Bu üsul seçildiyi halda satınalan təşkilat prosedur barədə hesabat ProZorronun saytında dərc etmək öhdəliyi daşıyır, yəni proses kifayət qədər açıq olmalıdır. Eyni yanaşma rəqabətli dialoq üsulundan da istifadəyə aiddir.

Qanuna görə tenderlər iki yerə bölünür. Mal və xidmətlər üzrə 1 il üçün 200.000 qrivinani, işlər üzrə 1.5 milyon qrivinani keçməyən satınalmalardır ki, onlar “Dövlət satınalmaları haqqında” qanunun təsir dairəsinə düşmür və müəssisə-təşkilatlar özləri müvafiq qərarla həyata keçirilə. Mal və xidmətlər üzrə 1 il üçün məbləği 200.000, işlər üçün isə üzrə 1.5 milyon qrivinadan çox olan satınalmaları isə qanunun tələbinə uyğun olaraq elektron tenderlər vasitəsilə reallaşdırılmalıdır.

Qanun “elektron platforma” və “elektron satınalma” anlayışlarını hüquqi olaraq müəyyənləşdirir. Elektron satınalma sistemi iştirakçıların qeydiyyatına alınmasını, satınalma prosedurları ilə bağlı məlumat və sənədlərin onlayn qaydada qəbul edilərək avtomatik yerləşdirilməsini və ötürülməsini, onlayn məlumat mübadiləsi əsasında xidmətlərdən istifadəni təmin edən internet şəbəkəsidir. Bu sistem satınalmalara məsul səlahiyyətli orqanın yaratdığı veb portalı üzərindən həyata keçirilir. Portal yalnız məlumatların yerləşdirilməsi, informasiya mübadiləsinin təmin edilməsi kimi hazırda

⁹ <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/922-19?lang=ru>

dünyada mövcud olan ənənəvi xidmətlər üzrə ixtisaslaşmayıb, həmçinin elektron auksion modulu təqdim edir.

Qanunun tələbinə görə, tender elanı təkliflərin açıqlanmasından ən azı 30 gün əvvəl elektron qaydada dərc edilməlidir. Sifarişçilərin və təchizatçıların satınalma prosesinə bağlı bütü sənədləri və məlumatları ən azı 10 il saxlanmalıdır. Elektron satınalma sistemindəki məlumatlara giriş və onların ötürülməsinin təhlükəsizliyini ən yüksək səviyyədə təmin etmək üçün beynəlxalq standart müəyyən edilib. Qanuna görə, elektron satınalma portalının xidməti üçün TLS protokolunun 1.2 versiyasından aşağı olmayan kriptografik mühafizə vasitəsinin tətbiqini məcburi sayır. Bu sistem məlumatların təhlükəsizliyini qorumaq üçün asimmetrik şifrələmə, məxfilik üçün simmetrik şifrələmə və mesaj identifikasiyası kodlarından istifadə edir. TLS sistemi müştəri-server tətbiqlərinə şəbəkələri kənar dinləməni və şəbəkəyə icazəsiz daxil olmanı mümkünsüz edir. Bunun üçün müştəri TLS dəstəkləyən və etibarlı bir əlaqə tələb edən bir serverə qoşulur, server isə öz identifikasiyası üçün müştəriyə rəqəmsal sertifikat göndərir.

Qanun dövlət satınalma sistemində şərcivə sazişlərinin tətbiqini nəzərdə tutur. Sazişlərin müddət maksimum 4 il ola bilər. Sazişlərin bağlanması üçün elan dərc edilir və ən azı 3 iştirakçının iştirakı şərcivə sazişi bağlanır. Bir müştəri bir və ya daha çox şərcivə sazişinin tərəfi ola bilər.

Satınalma qanunu uyğun mal, xidmət və iş təchizatçılarından seçimi üçün ixtisas meyarlarını müəyyən edir. Bunun üçün təchizatçılar ixtisaslarının ifarişçinin müəyyənləşdirdiyi meyarlara uyğunluğu barədə zəruri təsdiqləyici sənədləri təqdim etməyə borcludurlar. Burada söhbət satınalma predmetinin xarakterindən asılı olaraq təchizatçının müvfiq standartlara uyğun avadanlıq və maddi-texniki bazasının mövcudluğu, lazımi bilik və təcrübəyə malik müvafiq ixtisaslı işçi heyətinin olması, bənzər müqavilənin həyata keçirilməsi sahəsində təcrübəsi və s. kimi konkret meyarlardan gedir.

Ukraynada onlayn satınalmalar sisteminin elektron bazası xüsusi və peşəkar informasiya texnologiyaları əsasında formalaşdırılıb. Texniki şərtlər də daxil olmaqla bütün satınalma sənədlərini sayt vasitəsilə arzu edən hər kəs əldə edə bilər. Həmçinin elektron sistem üzərindən müqavilələrin onlayn bağlanması, müqaviləyə dəyişiklər təmin edilir, bütün yazışmalar qeydə alınıb arxivləşdirilir.

Hər kəs üçün açıq və əlçatan olan www.prozorro.gov.ua saytı onlayn auksionlarda iştiraka, mal və xidmət kotirovkalarının onlayn təqdim edilməsinə imkan verir. Bu sayt səlahiyyətli dövlət qurumunun əsas internet resursudur, proseslə bağlı bütün ümumiləşdirilmiş məlumatlar, satınalma üçün zəruri sənədlər, hesabatlar və s. oradan əldə edilə bilər. Lakin bütövlükdə elektron satınalma prosesi müxtəlif avtonom modullar üzərindən həyata keçirilir. Məsələn, onlayn monitorinq üçün <http://bi.prozorro.org>, sualların cavablandırılması və mübahisələrin həlli üçün <http://dozorro.org>, satınalan və malgöndərən təşkilatlar arasında bütün ödəniş və tanzaksiyalar üçün <http://www.007.org.ua>, elektron hərracların həyata keçirilməsi üçün

<https://auction.ea.openprocurement.org/>, tender haqqına tədris materiallarının yerləşdirilməsi üçün www.infobox.prozorro.org avtonom modullarından istifadə edilir¹⁰.

Bu modullar vasitəsilə elektron satınalma prosesinin iştirakçısına çevrilmək üçün ilk növbədə Ukrayna Universal Elektron Birjasının saytında (<https://www.uub.com.ua>) qeydiyyatdan keçmək lazımdır. Saytda “Prozorro. Dövlət satınalmaları” adlı linkə daxil olduqda zəruri məlumatları müvafiq pəncərələrə yazmaqla qeydiyyat avtomatik təmin edilir. Qeydiyyat üçün yalnız iştirakçı adı, elektron ünvan, telefon nömrəsi, xüsusi parol (ən azı 8 simvol və Latin əlifbasının 20 işarəsindən çox olmamaqla), elektron portalın iştirakçısını tanımaq üçün identifikasiya aparmaq məqsədilə tərəflər arasında müqavilənin bağlanması tələb olunur. Qeydiyyatdan keçmiş bütün iştirakçılar tender.uub.com.ua portalı üzərindən elektron dövlət satınalmalarına qoşula bilər.

Təqdim olunan modullar içərisində xüsusilə <http://dozorro.org> elektron resursunun fəaliyyəti diqqəti cəlb edir. Bu monitoring portalında bütün tərəflər, yəni podratçı, satınalan təşkilat, nəzarət edən qurum, vətəndaş, rəqabətə zərər vuran faktları ictimailəşdirə bilərlər. Maraqlı tərəflər və iştirakçılar satınalan və podratçı təşkilata rəy vermək, onlarla müzakirə aparmaq, hər hansı satınalma elanın şərtlərini aydınlaşdırmaq imkanına malikdirlər. Bununla bərabər, hər hansı dövlət qurumunun satınalma profilini təhlil etmək və nəzarət edən qurumlara şikayət etmək mümkündür. Proseslə bağlı çox operativ şikayət mexanizmi mövcuddur. Böyük məbləğli tenderlərdə malgöndərən kimi prosesə qatılan subyektlər prosesdən narazı qaldıqları təqdirdə Ukrayna Antiinhisar Komitəsinə baş vura, elektron ticarət platformasından birbaşa olaraq komitənin hesabına öz şikayətlərini yönləndirə bilərlər. Qurum şikayətin əsaslı olduğu təqdirdə tenderi təxirə sala və ya ləğv edə bilər. Kiçik tenderlər üzrə şikayətlər isə Şikayətlərin Araşdırılması Komissiyasına göndərilir. Komissiya məsləhətverici xarakterli olmasına baxmayaraq, satınalan təşkilatlar qurumun qərarlarına etimad göstərirlər.

Elektron hərraclər modulu bu linkdə hər kəs üçün açıqdır və <https://auction.ea.openprocurement.org/> portalı üzərindən real vaxt rejimində auksionu izləməyə imkan verir. Onlayn hərracda iştirak etmək istəyən hər kəs bu sayt vasitəsilə özünə platforma seçirlər, orada qeydiyyatdan keçirlər və qeydiyyatdan maksimum 5 dəqiqə ərzində artıq iddiaçılar hərraca qoşula bilərlər. Elektron hərraclər hər birinin arasında 2 dəqiqə interval olmaqla 3 turda keçirilir, sonda ən əlverişli qiymət, zamanət dövründə xidmət şərtlərini və çatdırılma üsullarını təklif edən iddiaçı avtomatik olaraq hərracın qalibi kimi qeydə alınır. Elektron sistem özü qeyd olunan meyarlar əsasında nəticələri qiymətləndirir.

Dünyada uğurlu təcrübələr baxımından hazırda Ukraynada elektron satınalma sistemində bəzi elementlərin tətbiqi ləngiyir. Məsələn, uğurlu elektron sistem üçün tələb olunan 6 satınalma prosedurundan 3-ü təcrübədə tətbiq edilir. Bunlara daxildir: açıq tender prosedurları, rəqabəti dialoq və danışıqlar proseduru. Çərçivə sazişi və elektron kataloqun tətbiqi istiqamətində hələlik iş gedir.

¹⁰ https://www.tpp-rating.org/public/uploads/data/3/AOIL/59b644fcdfd9cimplementation-ukraine_RUS.pdf

Öz növbəsində, Ukraynada elektron satınalma sisteminin funksionallığını təmin edəcək 11 element artıq təcrübədə tətbiq edilir. İlk növbədə, mərkəzləşdirilmiş satınalma portalı yaradılıb, portal vasitəsilə satınalanlar (sifarişçilər) öz satınalma planlarını onlayn şəkildə yaymaq və qeydiyyatdan keçərək satınalma elanlarını, zəruri satınalma sənədlərini yerləşdirmək imkanına malikdir. Eyni qaydada, malgöndərənlər (təchizatçılar) elektron qeydiyyat vasitəsilə satınalma prosedurlarına iddiaçı kimi qatıla bilirlər. Portal elektron autentifikasiya xidməti təqdim edir. Bu xidmət smartkart və ya biometrik vasitələrlə xüsusi kod verməklə istifadəçilərin məlumatlarını qorunmasını təhlükəsizliyini təmin edir, başqa şəxslərin həmin informasiyalara hər hansı formada çıxışının qarşısını alır. İstifadəçilər özlərinin elektron satınalma kabinetinə daxil olmaq üçün hər dəfə onlara verilmiş autentifikasiya kodu (parol və ya şəxsi indifikasiya nömrəsi) vasitəsilə özlərini tanıtmalıdır. Əks halda onlar sistemə buraxılmırlar.

Bunlardan savayı, Ukrayna elektron satınalma sistemi həmçinin eNotifikasiya (elektron bildirişlərin və müqavilələrin onlayn dərci, iştirakçıların onlayn məsləhətləşmək imkanı), eHərrac, eQiyətlənmə kimi vacib elementlər də artıq uğurla tətbiq edilir. Lakin 4 vacib var ki, onlar hələlik sistemdə istifadə edilmir. Bunlardan eMüqaviləMenecment sisteminin və eÖdəniş elementinin tətbiqi hazırlıq mərhələsindədir. eMüqaviləMenecment sistemi müqavilələrin təkə elektron təqdim edilməsini deyil, müqavilənin icrası və icra müddəti bitəndən sonrakı dövrdə postqiyətləndirmənin onlayn aparılmasını və hesabat hazırlanmasını nəzərdə tutur. eÖdəniş sistemi isə satınalma tərəflərinin öz aralarındakı qarşılıqlı hesablaşmaları bank ofislərinə getmədən, elektron satınalma sistemi üzərindən banka tədiyyə tapşırığı təqdim etməklə həyata keçirməyi hədəfləyir.

Lakin əlavə 2 element var ki, onların tətbiqi daha uzun zaman alacaq. Söhbət eQaimənin və eSifarişin tətbiqindən gedir¹¹. Bu elementlər həm hesab fakturaların, həm də mal-xidmət və iş sifarişinin kağız daşıyıcılarla təqdim edilməsi təcrübəsindən tam imtina edilməsini və hər iki sənədin onlayn qaydada elektron satınalma portalı vasitəsilə müvafiq subyektə çatdırılmasını nəzərdə tutur.

Ukraynada dövlət satınalmaları ilə bağlı islahatlarda xeyli yol qət edilsə də, ekspertlər bu sahədə bir sıra problemlərin hələ edilməli olduğu qənaətindədir. Məsələn, qanunvericiliyin təcrübədə tətbiqində əsas çatışmazlıqlardan kimi hələlik elektron satınalmalarda elektron qaimə-faktura və elektron imzadan istifadə ilə bağlı texniki problemlərin qalmasıdır. Bundan əlavə, iddiaçıların seçimi üçün daha mütərəqqi və peşəkar ixtisas tələblərinin (xüsusilə də iddiaçının maliyə göstəricilərinin nəzərə alınması) tətbiqinə, dövlət-özəl sektor əməkdaşlığı üçün konsessiya prosesinin satınalma qanunvericiliyinin tərkib hissəsi kimi həyata keçirilməsinə ehtiyac var. Sistemin zəif tərəflərindən biri də satınalmalar üzərində effektivlik auditinin hələlik yetərli olmamasıdır. Xüsusilə də seçilmiş indikatorlar üzərindən operativ nəzarət mexanizmləri, qanunvericiliyin tələblərinin pozulmasının operativ aşkarlanması və qarşısının alınması mexanizmləri hələlik arzuolunan səviyyədə deyil. Nəhayət, vacib problemlərdən biri də icra edilmiş satınalma müqavilələri üzrə ödənişlərin vaxtında həyata keçirilməməsi təcrübəsinin geniş yayılmasıdır. Sahə

¹¹ https://op.europa.eu/documents/3841574/0/Wed_16_40_Plen_Zadvorny_Public_procurement.pdf/

mütəxəssisləri hesab edir ki, müqavilənin icrası bitdikdən ən gec 30 gün ərzində sifarişçi tərəfindən ödəniş malgöndərənin hesabına köçürülməlidir. Bu müddəti ötürən sifarişçilərə qarşı qanunvericilikdə sərt sanksiyaların tətbiqi təklif edilir¹².

Şərq tərəfdaşlığı” üzv dövlətləri ilə müqayisəli təhlil

2017-ci ildə “Şəffaflıq Azərbaycan” təşkilatı Gürcüstanın İnformasiya Azadlığının İnkişafı İnstitutu tərəfindən icra olunan “Şəffaf Dövlət Satınalmaları Reytingi” layihəsində tərəfdaş qismində iştirak edib.

Layihə çərçivəsində “Şərq tərəfdaşlığı” üzv dövlətlərində – Azərbaycan, Belarus, Ermənistan, Gürcüstan, Moldova və Ukraynada dövlət satınalmaları sahəsində qanunvericiliyin qiymətləndirilməsi aparılıb və 5 ölkənin vətəndaş cəmiyyəti nümayəndələri də tərəfdaş kimi qiymətləndirməyə cəlb olunub.

Qiymətləndirmə metodologiyası

Qiymətləndirmə metodologiyası dövlət satınalmaları sahəsində beynəlxalq standartlar və meyarlar əsasında seçilmiş 64 indikatorndan ibarət olub. Qiymətləndirmə indikatorları dövlət satınalmaları qanunvericiliyinin mövcud vəziyyətini qiymətləndirən aşağıdakı 5 tematik kateqoriya üzrə qruplaşdırılıb:

- * Qanunvericilik bazasının yekcinsliyi – 14 indikator,
- * Səmərəlilik – 10 indikator,
- * Şəffaflıq – 18 indikator,
- * Hesabatlılıq və dürüstlük – 7 indikator,
- * Rəqabətlik və tərəfsizlik – 10 indikator.

Azərbaycanın mövqeyi

Regionda dövlət satınalmaları sahəsində mövcud olan ən təkmil qanunvericilik Ukrayna və Gürcüstana məxsus olub. Bu ölkələrdə satınalmalar sferasını tənzimləyən normativ-hüquqi normalar 100 ballıq şkala üzrə 86%-lə qiymətləndirilmişdir (bu ölkələr qiymətləndirmədə müvafiq olaraq birinci və ikinci yerləri tutublar).

Müvafiq olaraq, üçüncü və dördüncü yerləri Moldova və Belarus bölüşüblər. Qanunvericiliyin təkmilləşdirilməsi istiqamətində ən çox islahatlara ehtiyac olan ölkələr isə Ermənistan (60%) və Azərbaycandır (50%).

¹² https://www.tpp-rating.org/public/uploads/data/3/AOIL/59b644fcdfd9cimplementation-ukraine_RUS.pdf

Ölkələrin ümumi balları, faizlə	
Ukrayna	86.2 %
Gürcüstan	86.1 %
Moldova	73.9 %
Belarus	70.5%
Ermənistan	59.7%
Azərbaycan	49.6%

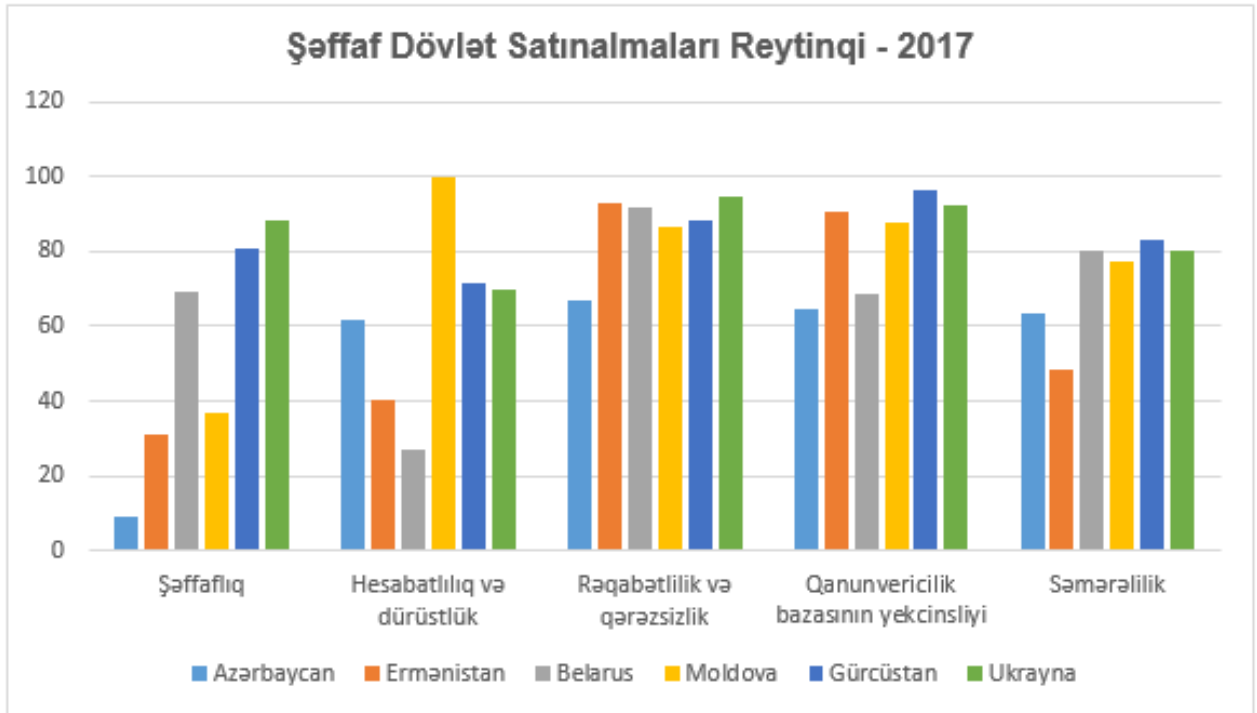
Qiymətləndirmənin Azərbaycanla bağlı nəticələri ürəkəçən olmayıb. Belə ki, qanunvericiliyin təhlili onu göstərib ki, dövlət satınalmaları sahəsində şəffaflığı təmin etməli zəruri normalar bir çox halda mövcud deyil.

O zaman üçün qanunvericilik aşağıdakı məlumatların açıqlanmasını tələb etmirdi:

- * Satınalma üzrə illik planlar,
- * Tender şərtlərinə edilmiş dəyişikliklər,
- * Tenderdə iştirak etmək üçün müraciətlər (ərizələr),
- * İddiaçılar tərəfindən təqdim olunmuş tender təklifləri,
- * Tender komissiyalarının qərarları,
- * Satınalma prosesi ilə bağlı qəbul edilmiş şikayətlər,
- * Mübahisələrin həll edilməsi barədə qərarlar.

Şəffaflıqla bağlı problemlər ümumi nəticəyə mənfi təsir göstərib və bu sahədə mövcud qanunvericilik 100 balda 9.4 balla qiymətləndirilib (Diaqram 1). Tender prosesi şəffaf həyata keçirilmədiyini üçün bu sahədə yüksək korrupsiya riski mövcuddur. Satınalma prosesinə ictimai nəzarət imkanlarının məhdud olması korrupsiya riskini daha da artırır.

Diaqram 1

Bundan başqa, korrupsiyaya qarşı mübarizə üzrə qanunvericilikdə mövcud olan bir sıra boşluqlar dövlət satınalmalarının azad rəqabət əsasında həyata keçirilməsinə əngəl törədir. Şirkətlərin təsisçiləri (iştirakçıları) və onların nizamnamə kapitalındakı payları barədə məlumatlar açıq deyil. Vəzifəli şəxslərin maliyyə məlumatlarını açıqlaması barədə tələb qanunvericilikdə tam əks olunmadığı üçün işlək deyil. Nəticədə, tender nəticələri zamanı ortaya çıxacaq maraqlar toqquşması hallarını müəyyənləşdirmək çətinləşir.

Satınalma əməliyyatlarının elektron tender vasitəsilə həyata keçirilməməsi satınalma prosesinin səmərəliliyini azaldır və korrupsiya riskləri üçün zəmin yaradır. Mövcud qanunvericilikdə satınalma prosesinin hesabatlılığını və dürüstlüyünü təmin edən normalar da kifayət qədər əks olunmayıb. Tenderlərin keçirilməsi və qalıblərin seçilməsi prosesini tənzimləyən qaydalarda bir sıra boşluqlar var. Qanunvericilikdə vətəndaş cəmiyyəti təşkilatlarına dövlət orqanları və müəssisələri tərəfindən həyata keçirilən satınalmalara ictimai nəzarət imkanı verən tələblər mövcud deyil. Tender nəticələri barədə ictimaiyyətə açıqlanması tələb olunan məlumatların miqyası dardır. Yuxarıda qeyd edildiyi kimi tender sənədləri – tenderdə iştirak etmək üçün müraciət etmiş namizədlərin ərizələri (müraciətləri), tender iştirakçıları tərəfindən təqdim edilən təkliflər, tender komissiyalarının qərarları, satınalma müqavilələri kimi sənədlər ictimaiyyət üçün açıq deyil. Bütün bunlar tender prosesinin hesabatlılığını və dürüstlüyünü risk altında qoyur.

Azərbaycan qanunvericiliyində əsas satınalma metodu olan açıq tenderdən başqa satınalma üsullarından istifadə edilməsinə məhdudlaşdıran normalar kifayət qədər

konkret deyil. Nəticədə qeyri-rəqabətli tender metodları – qapalı və ya bir mənbədən satınalma metodlarından kütləvi şəkildə istifadə olunur və bu zaman satınalmaların dürüstlüyünü təmin etmək çətinləşir. Hesablama Palatasının rəyi göstərir ki, bir mənbədən satınalma metodundan xüsusən tikinti sahəsində kütləvi qaydada istifadə olunur. Məsələn, 2015-ci ildə 3 milyard manatdan artıq vəsaitin auditi göstərmişdir ki, satınalmaların payında açıq tenderlərin payı 14%, bir mənbədən satınalmanın miqdarı isə 78%-ə qədər olmuşdur. Bu göstəricilər dövlət satınalmaları sahəsində mövcud olan hesabatlılıq mexanizmlərinin və bu prosesə nəzarət imkanlarının qeyri-adekvat olmasına dəlalət edir.

Hansı məlumatlar açıq olmalıdır?

İlkin səviyyədə təchizat prosesi ilə bağlı aşağıdakı verilənlər elektron tender portalının saytında olmalıdır:

- Satınalan qurumun adı və ünvanı;
- Tenderin identifikasiya nömrəsi;
- Tenderin adı;
- Tenderin təsviri;
- Tenderin statusu ;
- Elan edilmiş tenderlər;
- Ləğv edilmiş tenderlər;
- Satınalma metodu;
- Tender komissiyası üzvlərinin adları;
- Təchiz olunma müddəti;
- Mal, xidmət və işin təsviri və həcmi;
- Tenderlə əlaqəli sənədlər;
- Müqavilənin təltif edilmə sənədinin identifikasiya nömrəsi;
- Müqavilə təltifinin təsvir sənədi;
- Müqaviləni təltif sənədinin imzalandığı gün;
- Müqaviləni təltif sənədinin dəyəri;
- Seçilmiş podratçıların adları və ünvanları;
- Müqavilələrin identifikasiya kodu, statusu, icra olunma müddəti, dəyəri, mal, xidmət və işin təsviri və həcmi.

Orta səviyyədə aşağıdakı verilənlərin təqdim edilməsi zəruridir.

- Satınalan və podratçıların identifikasiya nömrələri;
- Mal, xidmət və işlərin klassifikasiyası;
- Satınalma planı ilə bağlı, o cümlədən büdcə ilə bağlı məlumatlar və əlaqəli sənədlər;
- Tender müqaviləsi təltif edilməsinin meyarları, ehtimal olunan qiymət və tender müraciəti üzrə məlumatlar;
- Tender şərtləri ilə bağlı sorğu edilməsi müddəti;
- Tenderə müraciət edən qurumların sayı və adları;
- Müqavilə sənədləri;

- Müqavilənin imzalandığı tarix;
- Müqavilənin əsas mərhələləri üzrə icrası ilə bağlı müddətlər və məlumatlar;
- Müqavilənin icrası ilə bağlı sənədlər.

Yüksək səviyyədə aşağıdakı verilənlərin təqdim edilməsi zəruridir:

- Tender üzrə icrası nəzərdə tutulan layihəni mərhələləri üzrə müfəssəl, strukturlu məlumatlar;
- Tender müqaviləsinin əsas mərhələləri üzrə mütəmadi yenilən məlumatlar;
- Mal, xidmət və işlərin vahidi, kəmiyyəti və xərc məlumatları barədə detallı məlumatlar;
- Müqavilələrin icrası ilə bağlı icraçılara ödənilən xərc tranzaksiyaları.

Əlavə məlumat

Layihə və aparılmış qiymətləndirmə barədə daha ətraflı məlumatı layihənin rəsmi saytından əldə edə bilərsiniz: <https://www.tpp-rating.org/>
Azərbaycanla bağlı qiymətləndirmənin rusca və ingiliscə versiyalarını isə bu keçiddən əldə etmək mümkündür:

İngiliscə: <https://www.tpp-rating.org/page/eng/country/azerbaijan>

Rusca: [https://www.tpp-](https://www.tpp-rating.org/public/uploads/Assessments%20RUS/PPL%20Assessment%20Azerbaijan%20RUS.pdf)

[rating.org/public/uploads/Assessments%20RUS/PPL Assessment Azerbaijan RUS.pdf](https://www.tpp-rating.org/public/uploads/Assessments%20RUS/PPL Assessment Azerbaijan RUS.pdf)

İqtisadi Əməkdaşlıq və İnkişaf (OECD) təşkilatı beynəlxalq institutlar içərisində dövlət satınlamalarının səmərəliliyini və şəffaflığını əsas prioritetləri sırasına daxil edən azsaylı qurumlardan biridir. Təşkilatın ixtiyari ölkədə dövlət satınlamalarının mövcud durumunu qiymətləndirmək üçün müvafiq sistemi var və bu sistem Satınalma Sisteminin Qiymətləndirilməsi Metodologiyası (MAPS – Methodology for Assessing Procurement Systems) adlandırılır¹³.

Qiymətləndirmənin ilk göstəricilər qrupuna dövlət satınalmalarının hüquqi bazasının qiymətləndirilməsi üzrə altgöstəricilərdən ibarətdir. Dövlət satınalmalarını tənzimləyən qurumun tənzimləyici əsasları, satınalma qanunvericiliyinin əhatə dairəsi, bu sahədə mövcud olan bütün hüquqi aktlara ictimaiyyətin çıxışı kimi altgöstəricilər qiymətləndirmədə istifadə edilir. Qiymətləndiriciyə tövsiyyə edilir ki, hüquqi bazanın dəyərləndirilməsi zamanı dövlət satınalmaları üzrə qanunvericiliyin təşkilati-hüquqi formasından və səviyyəsindən (mərkəzi, yerli) asılı olmayaraq bütün dövlət təsisatlarını (hərbi və təhlükəsizlik qüvvələridə daxil), dövlət ehtiyacları üçün bütün mal, xidmət və işləri əhatə edib-etməməsi diqqətdə saxlanmalıdır. Məsələn, dövlət-özəl sektor partnyorluğu çərçivəsində görülən işlərin, o cümlədən konsessiya müqavilələrinin də satınalma qanunvericiliyinin əhatə dairəsinə daxil olub-olmamasına qiymətləndirmədə diqqət yetirmək tövsiyyə olunur. Öz növbəsində, təşkilatın ekspertləri satınalma ilə bağlı bütün normativ sənədlərin hər kəs üçün əlçatan internet portalı vasitəsilə yayımlanmasını təklif edirlər.

Hüquqi baza tam rəqabətli və daha az rəqabətli olmaq şərti ilə satınalmanın geniş üsullarını təqdim etməlidir və bu şəraitdən asılı olaraq təchizatçıların fəaliyyəti üçün maneələri aradan qaldırmaqla yanaşı dövlətin zəruri ehtiyaclarının vaxtlı-vaxtında təmin edilməsinə şərait yaratmış olar. Bununla belə təşkilat ekspertləri hesab edir ki, açıq tenderlər kimi müsabiqəli üsullar üstünlük təşkil etməli, bir mənbədən satınalma kimi rəqabətsiz satınalma üsulları xüsusi zərurət olduğu halda, lakin qanunvericilikdə bu zərurətin aydın əsaslandırılması şərti ilə istifadə olunmalıdır. Pis planlaşdırma heç bir halda açıq satınalma üsullarından qaçmaq üçün bəhanə yaratmamalı, müsabiqəli üsullardan qaçmaq üçün müqavilə dəyərinin bölünməsinə imkan verilməməlidir.

Satınalmalarla bağlı məlumatın çatdırılma üsulları və müddəti vacib indikatorlardan biri hesab edilir. Elanın yerləşdirilmə müddətilə təkliflərin təqdim olunma müddəti arasında zaman intervalı elə olmalıdır ki, arzu edən bütün iddiaçıların prosesdə iştirakı mümkün olsun. Qeyri-rezidentlərin maneəsiz iştirakı nəzərdə tutuldu halda, həmin müddət daha çox olması məqsədəuyğundur. Satınalma prosedurlarının tam elektronlaşdırıldığı, onlayn “bir pəncərə” sisteminə keçidin təmin olunduğu şəraitdə müddət kağız daşıyıcıların üstünlük təşkil etdiyi sistemə nisbətən daha qısa ola bilər. Satınalma elanlarının harada (çap mediası və ya internet resursları) yayılmasında asılı olmayaraq hər kəsin bu

¹³ https://www.oecd.org/governance/ethics/RU_MAPS_Draft_consultation.pdf

məlumatı alması üçün hər hansı maneə (məsələn texnoloji, çap mediasının yayımına əngəllər) olmamalı, elanların məzmunu bu prosesdə iştirak üçün imkanlarının uyğun gəlib-gəlməməsini qiymətləndirməyə imkan verən səviyyədə olmalıdır.

Təşkilat ekspertləri satınalmada iştirakla bağlı mümkün olduğu qədər hər cür diskriminasiya və imtiyazlardan qaçmağı, yaxud belə imtiyazlar olduqda onların Dünya Ticarət Təşkilatının (DTT) tələblərinə uyğunlaşdırılmasını məqsədəuyğun sayır. Söhbət bəzi ölkələrdə xarici təchizatçıların iştirakına qoyulan qadağadan, yaxud yerli məhsullar üçün kvotanın və milli istehsalçılar üçün qiymət güzəştlərinin müəyyən edilməsindən gedir. Satınalmada iştirakın məhdudlaşdırılması yalnız ixtisas yetərsizliyi səbəbindən olmalı, digər hallar isə qanunvericilikdə nəzərdə tutulması üçün aydın əsaslandırılmalar və meyarlar müəyyənləşdirilməlidir. Əsaslandırılmamış imtiyaz və məhdudiyətlər təkcə rəqabət mühitini pisləşdirmir, həmçinin malların (iş və ya xidmətlərin) keyfiyyətli seçim imkanını azaldır.

Satınalmalarda iştiraka qadağalar bir sıra vacib halları (məsələn, terrorizmin maliyyələşdirilməsi və müxtəlif formalarda dəstəklənməsi, çirkli pulların yuyulması, korrupsiya və fırıldaq, uşaq əməyinin tətbiqi, konkret cinayətlərdə iştirakın sübuta yetirilməsi) nəzərə almalıdır.

Təchizatçıların özlərinin konkret elan üzrə mal, iş və xidmət təqdim etməyə yararlı olduğunu (ixtisas tələbləri) qiymətləndirə bilməsi üçün satınalan təşkilat zəruri prosedurları əhatə edən informasiyaları satınalma sənədləri dəstinə daxil etməyə borcludur.

Qanunvericiliyin satınalma sənədlərinin tərkib və məzmununu dəqiq müəyyənləşdirməsi çox önəmlidir. İddiaçılar bu sənədlərin məzmunu ilə tanış olduqda onlardan nə tələb edildiyini, satınalma prosedurlarının necə həyata keçiriləcəyini tam aydın görə bilməlidirlər. Satınalma sənədlərində potensial iştirakçılar üçün tələblərə dair ən gərəkli informasiyalar təqdim olunmalıdır, əks halda prosesə arzuolunan sayda iştirakçı qatılmaya, hətta bəzi ixtisaslı iddiaçılar belə qoşulmaya bilər.

İddiaçılar arasında qaliblərin seçimi üçün meyarlar subyektiv, qiymət amili isə son seçim üçün alternativsiz meyar olmamalıdır. Obyektiv və effektiv seçim üçün qiymət və keyfiyyət arasında nisbətənin ağlabatan olması çox önəmlidir. Qeyri-qiymət atributları (proqnozlaşdırılan risklər, istismar müddətində xidmət və xərclər, sosial və ekoloji faktorlar, iddiaçının texniki-texnoloji imkanları və s.) də əsas meyarlar sırasında olmalıdır. Bu meyarlar satınalma obyektinin xarakterindən asılıdır. Keyfiyyət faktorunun əhəmiyyətli olmadığı hallarda şübhəsiz ki, aşağı qiymət təklifi həlledici meyar kimi çıxış edir. Qiymətləndirmə başa çatdıqdan sonra dəyərləndirmə prosesi ilə bağlı bütün məlumatlar maraqlı tərəflərə təqdim edilməlidir. Lakin bu informasiyaların açıqlanması patent xarakterli istehsalat sirlərinin, maliyyə və kommertiya sirlərinin yayılmasına səbəb olmamalıdır.

Qanunvericilik narazı iddiaçıların öz arqumentlərini mübahisələndirmək, appelyasiya vermək üçün hüquqi imkanlar yaratmalıdır. Çünki satınalma sisteminə etimad rəqabət

üçün ən güclü stimuldur. Şikayətlərə ilk mərhələdə satınalan təşkilatda baxılması mütləq şərt olsa da, sonrakı mərhələdə müstəqil nəzarət orqanı ədalətli araşdırma və qərarvermə mexanizmlərlə iddiaçıların maraq və hüquqlarını qorunmalıdır. İdealda bu təsisatın ayrıca müstəqil, müdaxilədən uzaq tutulan qurum kimi fəaliyyət göstərməsi məqsədəuyğundur. Nəzarət orqanı satınalma qanunvericiliyinin pozulması hallarını aşkar etdikdə, prosesi dayandırmaq hüququna malik olmalıdır. Onun qəbul etdiyi bütün qərarlar ictimaiyyət üçün açıq və əlçatan olmalıdır. Bütövlükdə satınalmalarla bağlı məhkəmədənənar mübahisələndirmə vasitələri (nəzarət orqanına appelyasiya və vasitəçilik) elə effektiv işləməlidir ki, uzun vaxt aparan məhkəmə proseslərinə mümkün qədər az ehtiyac yaransın.

Müqavilələrin idarə edilməsinin bütün prosedur və mərhələləri üzrə tənzimləmələr qanunvericilikdə öz əksini tapmalıdır. Bura mal (həmçinin iş və xidmətlərin – məsləhət xidmətləri də daxil) göndərilməsinin monitorinqi, mal, iş və xidmətlərin təqdim edilməsinin keyfiyyətinə nəzarət və keyfiyyətin yoxlanılması, müqavilə öhdəliklərinin icrasının təhvil alınması, müqavilə üzrə sosial və ekoloji standartlara əməl edilməsinin monitorinqi, müqaviləyə yenidən baxılması və dəyişikliklərin dərc edilməsi, ödənişlərin vaxtında həyata keçirilməsi üçün hesabların müntəzəm yoxlanılması, mübahisələrin həlli və zərurət yarandıqda müqavilənin dayandırılması kimi bütün mərhələlər daxildir. Müqaviləyə dəyişikliyin şərtləri, ödənişin gecikdirildiyi halda malgöndərinin hüquqlarının qorunması ilə bağlı müddəalar qanunvericilikdə dəqiq müəyyənləşdirilməlidir.

Qanunvericilik elektron satınalmanın tətbiqini nəzərdə tutmalı, ənənəvi üsullarla (kağız daşıyıcılar) satınalmalara icazə verilib-verilmədiyini birmənalı müəyyənləşdirməlidir. Potensial iddiaçıların prosesin hansı mərhələsində hansı prosedurlardan elektron üsullarla bəhrələnmə biləcəkləri barədə ətraflı məlumatlı olması vacibdir (məsələn, satınalma sənədlərinin elektron təqdim edilməsi, onlayn əlaqə və əksəlaqə, elanın yayılması, iddiaçıların təkliflərinin emalı və qiymətləndirilməsi, ödənişin onlayn aparılması və s.). Lakin hökumət satınalmaların elektron texnoloji infrastrukturunu elə formalaşdırmalıdır ki, elektrona satınalma sisteminə giriş fasiləsiz mümkün olsun, məlumatların konfidensiallığı və təhlükəsizliyi ən yüksək səviyyədə təmin edilsin.

Satınalmaların təşkili üzrə informasiya infrastrukturu hər satınalma üzrə zəruri olan bütün informasiyaları arxivləşdirmək (həmçinin elekttron daşıyıcılarda) imkanına malik olmalıdır. Söhbət satınalma metodunun seçiminə dair əsaslandırma, tender sənədləri və seçim üçün sənədlərin tam dəsti, o cümlədən dəqiqləşdirmələr və dəyişikliklər, təkliflərin açılması barədə qeydlər, qiymətləndirmə rəyləri, o cümlədən dəqiqləşdirmə tələbləri və qiymətləndirmə prosesində onlara qeydlər, müqavilənin bağlanmasına dair qərarlar, müqavilə haqqında bildirişlər, son imzalanmış müqavilə sənədləri və onlara düzəlişlər, müqaviləyə dəyişikliklər, yoxlama, keyfiyyətə nəzarət və qəbul haqqında sertifikatlar və hesabatlar, şikayətlər və mübahisələrin həllilə bağlı çıxarışlar, ödəniş sənədləri, kreditdən istifadəyə dair məlumatlar və s. kimi sənədlərdən gedir.

OECD ekspertləri dövlət satınalmalarının qiymətləndirilməsi üçün milli qanunvericilik aktlarına diqqət yetirməyi təklif edir. Bu sahədə əsas qanun və ya qanunlarla yanaşı icra üçün təlimatların diqqətdə saxlanması, bu təlimatların qanunun tələblərinə tam

uyğunluğunun öyrənilməsi tövsiyyə edilir. Eyni zamanda, qanunvericiliyin tələblərinə uyğun təsdqilənən nümunəvi satınalma sənədləri və onların izahı potensial iştirakçılar üçün əlçatan olmalıdır. Hüquqi tələblər əsasında satınalanlar üçün məlumat kitabçasının və ya bələdçinin mövcudluğu arzu ediləndir.

Təklif olunan qiymətləndirmə istiqamətlərindən biri institusional əsaslar və idarəetmə potensialı ilə bağlıdır. Bu istiqamət çərçivəsində təklif olunan yanaşmalardan biri satınalma və ictimai maliyyə sistemlərinin inteqrasiyası ilə bağlıdır. Belə ki, əgər uzunmüddətli büdcə planlaşdırmasına keçid baş veribsə, uzunmüddətli satınalma planlarının da işlənməsinə ehtiyac var. Ən azından illik satınalma planlarının mövcudluğu qoxlanılmalıdır.

Satınalmalar üzrə tənzimləyici qurumun informasiya infrastrukturunun nə dərəcədə effektiv olmadığı qiymətləndirilməlidir. Qiymətləndirmə zamanı qurumun satınalamaların təşkili üçün rəqəmsal texnologiyalardan istifadə vəziyyətini, xüsusilə də elektron satınalma və bunun üçün etibarlı hazırlanmış veb-portala malik olmasını, portalın iddiaçıların satınalmalarda effektiv iştirakına şərait yaratmaq üçün "bir pəncərə" mexanizmi rolunu oynayıb-oynamadığını, mövcud elektron sistemin satınalmalarda şəffaflığı təmin etmək üçün informasiyaların əlçatanlığına töhfə verib-vermədiyini dəyərləndirmək vacibdir. Təchizatçılar üçün onlayn treyninq və bələdçilər, təchizatçıların elektron reyestrinin, elektron ticarət imkanlarının və elektron kataloqun mövcudluğu digər elementlərlə (elan və təkliflərin, bütün satınalma sənədlərinin onlayn yayılması, təkliflərin elektron qaydada qəbulu və onlayn dəyərləndirilməsi, müqavilələrin elektron qaydada bağlanması və.) yanaşı sistemin təkmil olduğunu göstərən amillərdir. Əgər satınalmanın ilk pilləsindən tutmuş ətləb olunan bütün ödənişlərədək hamısı onlayn rejimdə həyata keçirilsə, bu artıq satınalma və maliyyə sisteminin rəqəmsal məkanda tam inteqrasiya etdiyini göstərir. Bu elementlərin mövcudluğu həmçinin sistemin fəaliyyətinə məsul məmurların nə dərəcədə peşəkar və elektron satınalmaya hazır olduqların qiymətləndirməyə imkan verir. Əgər qiymətləndirmə aparılan ölkədə elektron satınalma tətbiq edilmirsə, bu halda hökumətin bu sahədə strategiyasının olub-olmaması, bu sahədə hər hansı yanaşmanın mövcudluğu dəyərləndirilməlidir.

Nəzarət orqanı satınalmaların monitorinqi mexanizminə və müqavilələrin idarə edilməsi sisteminə malik olmalıdır. Monitorinq zamanı satınalmaların tələblərinin və gözlənilən nəticələrinin nə qədər müəyyən edilməsi, qaliblərinin seçiminin nə dərəcədə şəffaf və effektiv olduğu xüsusi diqqətdə saxlanmalıdır. Bu zaman müxtəlif indikatorlardan da istifadə mümkündür. Məsələn, satınalma elanları və müqavilənin imzalanması arasında ən qısa, uzun və orta müddət, 1 elana düşən müraciətçilərin orta sayı, müqavilə şərtlərinin pozulmadan icra olunduğu proseslərin ümumi satınalmalarda payı, təxirə salınmış satınalma elanlarının, müqavilə bağlanmış və müqavilənin icrası yarımçıq saxlanmış proseslərin nisbəti və s. monitorinq indikatorları kimi istifadə edilə bilər.

Müqavilələrin idarə edilməsini qiymətləndirmək üçün daha konkret indikatorlar mövcuddur. Müqavilələrin vaxtında icra edilməsi, ödənişlərin vaxtında yerinə yetirilməsi, müqavilələrin bütün keyfiyyət tələbləri gözlənilməklə icra edilməsi və s. çox mühüm

qiymətləndirmə göstəriciləridir. Bu zaman zamanı ötmüş müqavilələrin sayı ilə yanaşı orta ləngimə müddəti (günlə), düzəliş edilmiş müqavilələrin sayı və düzəlişə əsasən müqavilənin dəyərində artma (azalma) səviyyəsi də önəmli monitorinq göstəriciləri kimi nəzərdən keçirilə bilər.

Nəhayət, milli satınalma sisteminin qiymətləndirmə istiqamətlərindən biri də satınalmalara ictimai nəzarət imkanlarının və prosesdə ictimai iştirakçılığın mümkünlüyüdür. Qiymətləndirmə zamanı bir sıra vacib məqamlara diqqət yetirməyə ehtiyac var. Məsələn, satınalma qanunvericiliyinin təkmilləşdirilməsi üçün vətəndaş cəmiyyəti və hökumət arasında şəffaf və açıq dialoq platformasının mövcudluğu, aparılan hüquqi dəyişikliklərdə müstəqil ekspertlərin rəy və təkliflərinin nəzərə alınma səviyyəsi, vətəndaş cəmiyyəti tərəfindən bu sahədə aparılan araşdırma və monitorinqlərin sayı zəruri indikatorlardır.

OECD dövlət satınalmalarının effektiv çalışması üçün 12 prinsipi önə çəkir və həmin prinsiplərə daxildir¹⁴:

1) Şəffaflıq. Bu prinsip satınalma prosesinin bütün mərhələlərində diskriminasiya tətbiq etmədən bütün potensial təchizatçılara bərabər yanaşmağı, eyni dərəcədə ədalətli və şəffaf mühit təmin etməyi, bütün maraqlı tərəflərə intrenet vasitəsilə satınalmalara dair məlumatlar verməyi, satınalma prosesinin əvvəlindən sonunadək satınalma üzrə dövlət vəsaitlərinin axınlarını izləmək üçün şərait yaratmağı nəzərdə tutur.

2) Dürüslük. Bu prinsip bütün maraqlı tərəflərdən dürüslük satandartlarına əməl olunmasına tələb etməyi, satınalmalara məsul heyətin dürüslüyünü təmin etməyə yönəlik proqramların icrasını, malgöndərənlər üçün antikorrupsiya proqramlarının icrasını nəzərdə tutur.

3) Əlçatanlıq. Bu prinsipə əsasən, təlimat və tənzimləyici aktlar qanunlarla ziddəyyət təşkil etməməli, iştirakçılara üçün bütün sənədlər əlçatan olmalı, təchizatçılar üçün ayrılmış vaxt prosedurların mürəkkəbliyinə adekvat olmalıdır.

4) Tarazlıq. Bu prinsip ikinci pillədə dayanan siyasət məqsədininin tərkib hissəsi kimi satınalma sahəsində siyasətin milli prioritetlərə inteqrasiyasını nəzərdə tutur.

5) İştirakçılıq. Bu prinsipə görə, dövlət satınalam sistemində bütün dəyişikliklər maraqlı tərəflərin iştirakı ilə baş verməli, təchizatçılar və biznes asosiasiyaları “şəffaf bazar dialoqu”nun iştirakçısına çevrilməli, xaricdə olan uyğun təchizatçılardan prosesdə maneəsiz iştirakına təminat olmalıdır.

6) Effektivlik. Bu prinsip satınalma sisteminin elə optimallaşdırmasını nəzərdə tutur ki, sonda funksional təkrarçılıq olmasın, resurs itkisinin və onlardan səmərəsiz istifadənin səbəbləri avtomatik aşkarlansın, uyğun təchizatçılardan seçim meyarları və onlara qarşı

¹⁴ https://www.webssa.net/files/oecd_pp_sciencespokenza1.pdf

texniki tələblər potensial iştirakçıların ehtiyaclarını effektiv qarşılamaq, seçim zamanı qiymət və keyfiyyət amillərinin ən optimal nisbəti təmin olunsun.

7) Elektron satınalmalardan alternativsiz istifadə. Bu prinsipə görə, ən yeni rəqəmsal texnologiyalardan istifadə edərək dövlət satınalmalarının bütün mərhələlərinin tam elektronlaşdırılması təmin olunmalıdır.

8) Zəruri bacarıqların mövcudluğu. Bu prinsipə əsasən, satınalma sahəsində yüksək peşə satandartlarını təmin etmək üçün bilik və dürüstlük əsas tələblər kimi öndə olmalı, bu sahədə çalışanların karyera yüksəlişində motivasiyası təmin edilməli, səlahiyyətli rəsmi şəxslərin bilik və bacarıqlarını yüksəltmək üçün analitik mərkəzlər və universitetlərlə sıx əməkdaşlıq imlanları yaradılmalıdır.

9) Qiymətləndirmə. Bu prinsip davamlı olaraq satınalma sisteminin qiymətləndirilməsini, belə qiymətləndirmə zamanı nəticəlilik, effektivlik və qənaətlilik kimi meyarların prioritet olmasını nəzərdə tutur.

10) Risk-menejmentin mövcudluğu. Bu prinsipə görə, satınalma sistemində təhlükələr (korrupsiya riski, fırıldqçılıq, təchizatın kəsilməsi riskləri və s.) daima aşkarlayan mexanizmlər olmalı, risklərin idarə edilməsi strategiyası hazırlanmalı, bu strategiya hansı risklərin olduğunu və onların təhlükəlilik dərəcəsini qiymətləndirməli, aradan qaldırılması üçün mümkün tədbirlər təklif etməlidir.

11) Hesabatlılıq. Bu prinsip satınalmalar üzərində effektiv daxili və xarici nəzarətin qurulmasını və onların bir-birilə inteqrasiyasını, ədalətli və şəffaf şikayət mexanizmlərinin olmasını, bütün mərhələlərlə bağlı aşkarlanan problemlərlə bağlı ictimaiyyətin məlumatlandırılmasını nəzərdə tutur.

12) İnteqrasiya. Bu prinsipə əsasən, xərclərin rasionallaşdırılması satınalma sisteminin ictimai maliyyə menejmenti ilə birləşdirilməsi, çoxillik büdcə planlaşdırmasına uyğun uzunmüddətli satınalma planlarının hazırlanması vacibdir.

OECD-in dövlət satınalmaları məsələləri üzrə Şurası 2015-ci ildə satınalmalara dair ayrıca tövsiyyə sənədi qəbul edib¹⁵. Sənədin preambula hissəsində qeyd edilir ki, dövlət satınalmalarında kağız daşıyıcılardan rəqəmsal texnologiyalar əsasında elektron sistemə keçid, həmçinin satınalma prosesini etik davranış normaları əsasında təşkili qarşıda duran əsas vəzifələrdir. İnternet vasitəsilə bütün maraqlı tərəflərin dövlət satınalmalarına, eləcə də hökumətin xərc prioritetlərinə dair ən zəruri məlumatlar əldə edə bilməsi, satınalmalara məsul qurumun səlahiyyətli şəxsləri üçün etik davranış normalarının formalaşdırılması üçün xüsusi proqramların hazırlanması və həyata keçirilməsi, bütün iştirakçılara bərabər imkan təmin edən, eləcə də sadə və anlaşılqılı dildə yazılmış təkmil hüquqi bazanın hazırlanması, məhdud sayda və ya bir mənbədən satınalma prosedurlarından mümkün qədər yan qaçmaqla rəqabətli və açıq satınalma üsullarına üstünlük verilməsi, satınalmalarla bağlı bütün zəruri məlumatlara ictimaiyyətin əlçatanlığının təmin edilməsi və s. tövsiyələr sırasında yer alır.

¹⁵ <https://www.oecd.org/gov/public-procurement/Recommendation-Public-Procurement-RU.pdf>

OECD dövrü olaraq üzv-dövlətlərdə elektron satınalma sisteminin vəziyyətini qiymətləndirmək üçün sorğular keçirir. Bu sorğuda istifadə edilən suallar hər bir ölkənin müvafiq strukturları öz sistemlərini qiymətləndirmək məqsədilə istifadə edə bilərlər. OECD-in sonuncu sorğusunda əsas suallar bunlar olub¹⁶:

(i) Elektron satınalma sisteminin hansı funksional alətləri mövcuddur (satınalma planlarının dərci, satınalan təşkilatların satınalma üçün nəzərdə tutulan resurslarının həcmi, onlayn kataloq, tender sənədlərinin təqdimatı, təkliflərin onlayn qaydada yüklənməsi, onlayn tenderlər, elektron “tərs hərrac”lar, təltif barədə məlumatlandırma, onlayn sifariş, elektron qaimənin təqimi, icra bitdikdən sonra müqavilələrin menecmenti, təchizatçı və malgöndərən arasında çərçivə sazişi modulu, biznes analitikası modulu)?

(ii) Satınalmalar hansı səviyyədə qənaəti təmin edib?

(iii) E-satınalma sistemi hökumətin digər elektron platformaları ilə inteqrasiya edilibmi, edilibsə hansı platformalardan söhbət gedir (vergi sistemi, biznesin reyestr sistemi, sosial sığorta sistemi, təchizatçıların onlayn resurs pillaşdırması platformaları, onlayn ödəniş üçün bank sistemi və s.)?

(iv) Satınalma sistemi infrastruktur layihələrini də əhatə edirmi (o cümlədən, konsessiya sazişləri və dövlət-özəl sektor tərəfdaşlığı çərçivəsində layihələri)?

(v) Satınalma sistemi infrastruktur layihələrini də əhatə edirmi (o cümlədən, konsessiya sazişləri və dövlət-özəl sektor tərəfdaşlığı çərçivəsində layihələri)?

Dünya Ticarət Təşkilatının dövlət satınalmaları ilə bağlı yanaşması və standartları

Dünya Ticarət Təşkilatı (DTT) üzv dövlət üçün imzalamaq üçün saziş təklif edir¹⁷. Təşkilatın yanaşması budur ki, beynəlxalq ticarətdə rəqabətin təmin edilməsi, milli dövlətlərin öz istehsalçıları ilə müqayisədə onların xarici rəqiblərini diskriminasiyaya məruz qoymaması üçün üzv ölkələr hökumət satınalmalarında liberal mexanizmlərin tətbiqini və şəffaflığı təmin etməlidirlər. DTT bunun yolunu dövlət satınalmaları üzrə effektiv çoxtərəfli çərçivənin yaradılmasında, bu çərçivə daxilində öhdəlik götürən hər bir üzv-dövlətin sazişin tələblərinə əməl etməsində görürür.

İlk növbədə, dövlət satınalmaları ilə bağlı qanunvericilik yerli təchizatçılara, eləcə də mal və xidmətlərə münasibətdə xarici təchizatçılara, həmçinin onların təqdim etdiyi mal və xidmətlərə ayrı-seçkilik yolverilməzdir.

¹⁶ <http://www.oecd.org/gov/2016-OECD-Survey-on-Public-Procurement.pdf>

¹⁷ <http://www.wto.org/senedler-melumat-ve-menbeler/>

Digər tərəfdən isə ictimai resurslar effektiv xərclənməli, satınalma prosedurları tam şəffaf olmalı, satınalma prosesində maraqların toqquşması və korrupsiya hallarının qarşısını alan səmərəli mexanizmlər tətbiq edilməlidir.

Sazişin məqsədləri üçün satınalma dedikdə, tamamən və ya qismən elektron vasitələrlə aparılıb-aparılmamasından asılı olmayaraq mallar, xidmətlər (lizinq də daxil) və ya onların hər hansı kombinasiyası əsasında dövlət adından satınalmanın həyata keçirilməsi nəzərdə tutulur. Lakin saziş torpaqlar, mövcud tikililər və digər daşınmaz əmlaklar üzərindəki haqların əldə olunmasına və ya icarəyə verilməsini, müqaviləyə əsaslanmayan razılaşmalara, eyni zamanda qrantlar, kreditlər, kapital qoyuluşu, zəmanətlər və maliyyə stimulları da daxil olan istənilən yardım formasına satınalma obyektini kimi baxmır.

Saziş satınalmanın dəyərini hesablayarkən bir satınalmanın ayrı-ayrı satınalmalara bölünməməsini irəli sürür. Təhlükəsizliklə bağlı əsas tələb budur ki, saziş hər hansı bir tərəfin silah, döyüş sursatı və ya döyüş materialları satınalması, milli təhlükəsizlik və ya milli müdafiə məqsədləri üçün zəruri olan satınalmalarla bağlı əsas təhlükəsizlik maraqlarının qorunması üçün zəruri olan hər hansı bir məlumatın açıqlanmasına və ya hər hansı bir fəaliyyəti yerinə yetirməsinə maneə yarada bilməz.

DTT dövlət satınalmalarında elektron vasitələrin istifadəsini önə çəkir. Sazişdə bildirir ki, satınalmaların informasiya texnologiyası sistemləri və proqramları, o cümlədən məlumatın şifrələnməsi və identifikasiyası ilə əlaqədar olan, ümumilikdə digər ümumi informasiya texnologiyası sistemləri və proqramları ilə mövcud və qarşılıqlı şəkildə işləyən sistemlər və proqramlardan istifadə edərək həyata keçirilməsini təmin etmək zəruridir. Bu əsnada elektron hərracların keçirilməsi də təklif olunan mexanizmlərdən biridir. Sənədə görə, elektron hərrac təchizatçıları tərəfindən yeni qiymətlərin təqdimatı üçün elektron vasitələrin istifadəsini və ya qiymətləndirmə meyarları ilə əlaqəli olan tenderin ölçülə bilən qeyri-qiymət elementləri üçün yeni dəyərləri və ya hər ikisini özündə ehtiva edən, tenderlərin sıralanması və ya yenidən sıralanması ilə nəticələnən təkrarlanan proses mənasını verir. Əgər satınalma elektron hərrac vasitəsilə aparılırsa, səlahiyyətli qurumun bu zaman üzərinə düşən bəzi öhdəliklər var. Məsələn, tender sənədləşməsində göstərilən qiymətləndirmə meyarlarına əsaslanan və hərrac zamanı avtomatik və ya yenidən sıralamada istifadə olunacaq riyazi formulaların daxil olduğu avtomatik qiymətləndirmə metodu barədə elektron hərraca başlamazdan əvvəl hər bir iştirakçıya məlumat verməlidir.

Saziş inkişaf etməkdə olan ölkələrə öhdəliklərin qəbulunda müəyyən imtiyazlar verir. Məsələn, bu ölkələr güzəştli qiymət proqramının tətbiqi imkanı tanınır. Bu o deməkdir ki, həmin ölkələrin satınalmalar zamanı inkişaf etməkdə olan ölkə mənşəli mal və ya xidmətlərdən istifadə hüququnu saxlayırlar. Amma milli rejimin saxlanması o şərtlə imtiyaz kimi saxlanılır ki, proses tam şəffaf olsun, satınalmada tətbiqi nəzərdə tutulan güzəştlər qanunvericilikdə aydın şəkildə təsvir edilsin.

Az inkişaf etmiş ölkələrə sazişin imzalanmasından sonra 5 il, inkişaf etməkdə olan ölkə üçün isə 3 il ərzində güzəşt müddəti tanınır, yalnız bu dövr keçdikdən sonra milli qanunvericiliyi sazişin tələblərinə uyğunlaşdırmalıdırlar.

Kiçik və orta müəssisələr üçün satınalma rejiminin yaradılmasını, eyni zamanda dövlət satınalmaları sahəsində statistik məlumatların toplanması və yayılması ilə bağlı qaydaların olmasını Saziş vacib sayır.

Üzv ölkələr üçün tələblərdən biri də satınalma prosedurları ilə bağlı şikayət mexanizmlərinin işlək olmasıdır. Şəffaf və qeyri-diskriminativ şəkildə təchizatçıları müxtəlif halları mübahisələndirə biləcəyi inzibati və ya hüquqi yoxlama prosedurlar yaratmalıdır. Məsələn, daxili qanunvericilik təchizatçının sazişin birtərəfli qaydada pozulmasına etiraz hüququnu tanımalı, bu cür etirazlar üçün olan prosedur qaydalar yazılı və ümumi əlçatan olmalıdır. Eyni zamanda, məhkəmə baxışına qədər tərəflərin danışıqları yolu ilə problemləri çözməsi üçün işlək mexanizmlərin olması məqsədəuyğundur.

Satınalma qurumunun qərarları barədə təchizatçılara dərhal və təchizatçının tələbi ilə yazılı şəkildə məlumat verməyə borcludur. Satınalma orqanı qalib olmayan təchizatçıya eçilməməsinin səbəbləri və müvəffəqiyyət qazanmış təchizatçının üstünlükləri haqqında izahat verməlidir. Nəticələr haqda məlumatlar yayılarkən satın alınan malların (xidmətlərin) təsviri, satınalan təşkilata və qalib təchizatçıya dair informasiyalarla yanaşı, məhdud tenderin istifadəsini əsaslandıran şərtlərin təsviri, qalib təklifin dəyəri, müqavilənin verilməsi zamanı nəzərə alınan ən yüksək və ən aşağı təkliflər barədə də informasiyalar açıqlanmalıdır. Bu məlumatları maraqlı tərəflər ödənişsiz əldə etmək imkanına malik olmalıdır.

Sazişdə elan və bildirişlərdə əks olunmalı məlumatlarla da bağlı dəqiq tələb və standartlar da əks olunub. Yalnız təchizatçılar arasındakı ədalətli rəqabətə zərər vura biləcək, əqli mülkiyyətin qorunması da daxil olmaqla, fiziki şəxslərin qanuni kommersiona maraqlarına zərər vuracaq, ictimai maraqlara zidd olacaq məlumatların qapalı olmasına ehtiyac var.

Satınalmalarda iştirak üçün şərtlər elə müəyyən edilməlidir ki, yalnız müqavilə öhdəliyini yerinə yetirə biləcək hüquqi və maliyyə imkanlarına, texniki və kommersiona bacarıqlarına sahib olan təchizatçılar seçimə qatılsın. Təchizatçının əvvəlki zamanlarda uyğun sahədə təcrübəsinin olub-olmaması da şərt kimi müəyyən edilə bilər. Əvvəlki dövrdə müqavilələrin icrasında problem aşkarlanmış, yanlış hesabat məlumatları təqdim etdiyi, vergidən yayındığı təsdiqləndiyi üzə çıxan, ağır cinayətlərdə iştirakı təsdiqlənmiş təchizatçılar prosesdən kənarlaşdırıla bilər.

Saziş tender sənədləşməsilə bağlı çərçivələri də müəyyənləşdirir. Satın alınacaq mal və ya xidmətlərin xarakteri və miqdarı daxil olmaqla və ya miqdarın müəyyən olunmadığı hallarda, hər hansı bir texniki xüsusiyyətləri, uyğunluq sertifikatı, planlar, təsvirlər və ya təlimat materialları, təchizatçıların iştirak şərtlərilə əlaqəli təqdim etməlo olduqları məlumat və sənədlərin siyahısı da daxil olmaqla təchizatçıların iştirakı üçün olan hər hansı tələblər, qurumun müqavilənin verilməsində tətbiq edəcəyi bütün qiymətləndirmə meyarları və qiymətin tək meyar olduğu hallar xaricində bütün meyarların nisbi xüsusi çəkisi, satınalma qurumunun satınalmaları elektron vasitələrlə keçirəcəyi halda, hər hansı bir identifikasiya və şifrələmə tələbləri və ya məlumatların elektron vasitələrlə təqdim olunması ilə əlaqəli digər tələblər, satınalma qurumunun elektron hərrac keçirəcəyi

hallarda, keçiriləcək hərracın qiymətləndirmə meyarlarına aid tenderin elementlərini müəyyən edən qaydalar, tenderlərin nəticələrinin ictimai formada bəyan ediləcəyi hallarda zərflərin açılacağı tarix, saat və açılış nəzərdə tutulan yer, müvafiq hallarda, iştirak etmək səlahiyyətinə malik olan şəxslər, ödəmə şərtləri və kağız və ya elektron vasitələr kimi tenderlərin təqdim edilə biləcəyi vasitələr üzrə hər hansı bir məhdudluğu əhatə edən hər hansı digər bütün şərtlər və ya hallar bu sənədlərin tərkibində olmalıdır.

Saziş məhdud tenderlərdən rəqabətin məhdudlaşdırılması, yerli təchizatçıların maraqlarını qorumaq vasitəsi kimi istifadə edilməsini yolverilməz sayır. Satınalmalar bir qayda olaraq açıq və şəffaf üsulla keçirilməlidir. Lakin məhdud tenderlərin keçirilməsi üçün dəqiq əsaslandırma olmalıdır. Açıq tender elanından sonra tender sənədləşməsinin əsas tələblərinə uyğun olan heç bir iddia təqdim edilmədiyi, heç bir təchizatçı iştirak üçün tələblərə cavab vermədiyi, bir sıra spesifik malların alınması (sənət əsərinin alınması, patentlərin, müəllif hüquqlarının və ya digər müstəsna hüquqların qorunması ilə bağlı xidmətlər) tələb edildiyi, mal və ya xidmətlərin yalnız müəyyən bir təchizatçı tərəfindən çatdırılması mümkün olduğu, texniki mürəkkəblilik səbəbindən rəqabətin olmadığı halda məhdud tenderlərə üstünlük verilə bilər.

Nəhayət, sazişə görə aşağı qiymət qalibin seçilməsi üçün tək meyar kimi nəzərdən keçirilməməlidir. Əgər əvvəlcədən tender sənədlərində ən əlverişli qiymət tək amil kimi göstərilərsə, o halda aşağı qiymət qalibun seçimində həlledici ola bilər. Lakin seçim digər əlverişli şərtlər də əvvəlcədən bütün iştirakçılar üçün bəlli olmalıdır.

Dövlət satınalmalarında şəffaflyq və hesabatlılyq problemləri

Ümumi vəziyyət. Hesablama Palatasının 2019-cu ilin dövlət büdcəsinin icrası ilə bağlı qanun layihəsinə hesabatına dair rəyinin xülasəsində verilən məlumata görə il ərzində 5 720 milyon manat məbləğində 11 457 satınalma müqaviləsi bağlanıb¹⁸. 2018-ci ilin göstəricinə nisbətdə bu məbləğ cəhətdən 1,6% azalma olsa da, say cəhətdən əksinə 4,9% artım qeydə alınıb (2018-ci ildə müvafiq olaraq 5 813 milyon manat və 10 923 müqavilə imzalanmışdı. Daha ətraflı cədvəl 1-də).

Cədvəl 1. 2015-2019-cu illərdə həyata keçirilmiş satınalmalar*

İl	2015	2016	2017	2018	2019
Satınalma müqavilələrin sayı	8 334	8 757	8 954	10 923	11 457
Məbləğ, milyon manat	1 327	3 067	4 424	5 813	5 720

¹⁸<http://sai.gov.az/upload/files/Xulase-2019.pdf>

* cədvəl etender.gov.az saytında yerləşdirilmiş hesabatlar və Hesablama Palatasının rəyinin xülasəsi əsasında tərtib edilib.

Cədvəldən görüldüyü kimi son illər satınalma müqavilələrin artımı müşahidə olunur. Ən yüksək artım tempi də 2018-ci ildə qeydə alınmışdı. 2019-cu ilin nəticələrinə görə yalnız məbləğdə cüzi azalma müşahidə edilmişdi. Satınalmaların strukturuna baxsaq görə bilərik ki, 6 323-ü kotirovka sorğusu təşkil etmişdi (yəni məbləği 50 min manata kimi), qalanların isə rəqabətli satınalma metodları ilə və bir mənbədən satınalmalar arasında bölünüb. Məlumatlarla bağlı qeyd edə bilərik ki, satınalmaların təşkili və nəzarəti işinə baxan Azərbaycan Respublikasının İqtisadiyyat Nazirliyi yanında Antiinhisar və İstehlak Bazarına Nəzarət Dövlət Xidməti keçən illərdən fərqli olaraq, 2019-cu ilə dair hesabatı saytında yerləşdirməyib. Saytda edilmiş yeniliklərə baxmayaraq, hesabatlılıq cəhətindən hər hansı addım atılmayıb (hətta keçən illərdə il ərzində keçirilmiş bütün satınalmalar bir məcmu fayla yığılıb saytda təqdim edilirdi). Başqa tərəfdən saytda verilən məlumat da tam əhatəli deyil. Misal üçün, 2018-ci ilə dair dövlət satınalmaların təhlilinə dair rəyində Hesablama Palatası göstərib ki, 8964 müsabiqə əsaslı satınalmanın keçirilməsinə baxmayaraq, etender.gov.az saytında onun yalnız 5463-ü yerləşdirilib¹⁹. Ümumiyyətlə son illər rəsmi saytda yerləşdirilmiş müqavilələrin ümumi müqavilələr arasında payı azalır.

Cədvəl 2. 2015-2019-cu illərdə satınalma müqavilələrin sayı və saytda yerləşdirilmiş müqavilələrə dair məlumat*

İl	2015	2016	2017	2018	2019
Satınalma müqavilələrin sayı	8 334	8 757	8 954	10 923	11 457
Saytda olan müqavilələrin sayı	7 224	7 772	5 990	5 463	6 245**

* 2015-2017-ci illərə dair məlumat tender.gov.az saytında vaxtilə yerləşdirilmiş il ərzində həyata keçirilmiş satınalma müqavilələrin məcmusuna əsasən göstərilib.

**2018 və 2019-cu illər üçün isə saytda yerləşdirilmiş bütün müqavilələrin məcmusu müəllif tərəfindən yığılıb.

Cədvəl 2-dən də görüldüyü kimi, əgər 2015-2016-ci illərdə saytda yalnız 1000 müqavilə yerləşdirilmirdisə (əsasən bir mənbədən olan müqavilələr idi), 2017-2019-cu illərdə il ərzində 5-6 min müqavilə yerləşdirilib. Bu da ümumi satınalmaların 55-66% təşkil edir.

Başqa tərəfdən 2019-cu ilə dair məlumatı saytın müxtəlif bölmələrində axtarmaq lazımdır. Əgər saytın əvvəlki formatında bütün müqavilələr bir bölmədə yerləşdirilirdisə, indi bu belə deyil. Belə ki, müqavilələr barədə məlumat saytın

¹⁹<http://sai.gov.az/upload/files/HESABAT-2019-FINAL.pdf>

“Bağlanmış müqavilə haqqında məlumat” və “Müsabiqə” bölməsinin “Keçirilmiş müsabiqələr” və “Bildirişlər” alt-bölmələrində yerləşdirilir. Məlumatlar keyfiyyətə bəzən fərqlənir (misaal üçün, “Bildirişlər” altbölməsində satınalmalar ilə bağlı bütün məlumatlar təqdim olunur. Bir çox hallarda məhz orada satınalma müqaviləsinin və ya tenderin ləğvinə dair məlumatı tapmaq olar). Bağlanmış müqavilə haqqında məlumat bölməsinə bütün müqavilələr haqqında məlumat yerləşdirilməsi lazım olduğu halda bir çox satınalmalar barədə məlumat orada yoxdur. Misal üçün, bəzi qurumlar üzrə məlumatlar bəzən yalnız bir bölmədə göstərilir. Buna misal olaraq Azərbaycan Respublikası Təhsil Nazirliyinin Təsərrüfat Hesablı Əsaslı Tikinti və Təchizat İdarəsini göstərmək olar. Bu qurum barədə məlumatlar əsasən “Bildirişlər” bölməsinə yerləşdirilir. Bir çox hallarda məhz bu qurum investisiya vəsaitləri hesabına tikilən məktəblərə baxırdı. Müvafiq müqavilələr barədə isə yalnız ümumi məlumat verilmirdi (“Bildirişlər” altbölməsində məlumatların təqdim edilmə forması yoxdur. Hansısa qurum şirkəti və məbləği göstərir, digəri yalnız müqaviləni, bəzən yalnız yerinə yetirilən iş göstərilir. İlkin dövrdə orada dövlət qurumlarının sistemə şikayəti də göstərilirdi). Yalnız 2020-ci ilə aid müqavilələrdə bu bir qədər sinxronlaşdırılıb. Buna həm obyektiv (saytda edilən texniki dəyişikliklər), həm subyektiv amillər də təsir edib.

Satınalma planı. 2012-ci ildə qəbul olunmuş “Açıq Hökumətin təşviqinə dair 2012-2015-ci illər üçün Milli Fəaliyyət Planı”na görə dövlət satınalmaları sistemin təkmilləşdirilməsi və şəffaflığın artırılması nəzərdə tutulmuşdu²⁰. Şəffaflığın artırılmasına dair atılan addımlardan biri də satınalma planların açıqlanması idi. Bu proses 2013-cü ildə başlayıb. Azadliq.org saytının məlumatına görə həmin il 130, 2014-cü ildə 142 müəssisə və təşkilat illik satınalma planlarının tender.gov.az saytı vasitəsilə açıqlamışdı. Amma bu zaman heç bir konkretlik ifadə olunmamışdı. Yəni mal, iş və xidmətlərin həcmi və miqyası göstərilməmişdi. 2015-ci ildə vəziyyət bir qədər dəyişdi və artıq qurumdan və müəssisədən asılı olaraq xərc maddəsi, maliyyəşdirmə mənbəyi, ayrılan məbləğ, satınalma predmeti və icra olunma müddəti də yerləşdirilməyə başladı. Eyni zamanda 2015-ci ildə büdcədən maliyyəşən 604 qurum üzrə satınalma planı yerləşdirilmişdi.

Cədvəl 3. Bəzi qurumların 2019-cu il üçün satınalma planlarının təhlili

Qurumun adı	Təqdim etdiyi satınalma planının detallığı
Azərbaycan Respublikası Baş Prokurorluğu	Yalnız dəftərxana ləvazimatları göstərilib. Hər bir bənd üzrə miqdar da göstərilib.
Azərbaycan Respublikası Daxili İşlər Nazirliyinin Komendant Xidməti	Növbəti il üçün satınalmalara dair detallı məlumat verilib (bəzi bəndlər üzrə miqdar, bəzilər üzrə dəyər göstərilib). Açıq tenderlər barədə məlumat verilməyib.
Azərbaycan Hava Yolları	Yalnız kotirovka və təklif sorğuları göstərilib. Tenderlər

²⁰http://www.e-qanun.az/alpidata/framework/data/24/f_24193.htm

QSC	barədə məlumat verilməyib.
Azərbaycan Respublikası Qaçqınların və Məcburi Köçkünlərin işləri üzrə Dövlət Komitəsi	Yalnız 1 satınalma barədə məlumat verilib.
Bakı Taksi Xidməti MMC	3 satınalma barədə məlumat verilib (reyestrə görə ən azı 6 satınalma keçirib), birində dəyər göstərilib, digərlərində yalnız xidmət.
Beyləqan Rayonu İcra Hakimiyyəti	4 satınalma barədə məlumat verilib, ikisində dəyər göstərilib, ikisində həyata keçiriləcək iş.
Kliniki Tibbi Mərkəz	Satınalma planı 5 faylda təqdim olunub. Dəyər və miqdar barədə məlumat verilməyib.
Samux Suvarma Sistemləri İdarəsi	Həyata keçiriləcək satınalmalar barədə məlumat 4 faylda təqdim olunub. Miqdar və dəyər barədə məlumat verilməyib.
Yazıçılar poliklinikası	Yalnız alınacaq dəftərxana məhsullarını göstərib (dəyər və miqdar göstərilməyib)

2015-ci ildə nail olunmuş uğurdan sonra vəziyyət pisləşməyə başladı. Belə ki, 2016-cı il üçün yalnız 285 qurum öz satınalma planını yerləşdirmişdi²¹. 2017-2018-ci illərdə vəziyyət dəyişməyib. Bizim tərəfimizdən apardığımız hesablamalara görə 2019-cu il üçün yerləşdirilən satınalma planlarında dəyişiklik baş verib. İlk əvvəl ilk satınalma planı 2019-cu ilin fevralın 4-də etender.gov.az saytında yerləşdirilib. Digər planlar da fevral-oktyabr ayların ərzində yerləşdirilib. Bununla belə saytda texniki problemlərə ya da digər səbəblərə görə bir çox təşkilatlar eyni satınalma planı bir neçə dəfə yerləşdirib. Bəzən isə bir satınalma planı bir neçə yerə bölünərək saytda yerləşdirilib. Hesablamaya görə saytda 903 kiçik, orta və iri dövlət büdcəsindən birbaşa və ya dolaylı yol ilə maliyyələşən qurumun satınalma planı yerləşdirilib (misal üçün, hər rayon üzrə İcra Hakimiyyəti ilə bərabər olaraq bir neçə yerdə nümayəndəlik, Mənzil-Komunal İstismar Birliyi və onun bölmələri, polis bölməsi və s.).

Bu planlar qurumdan və ya müəssisədən asılı olaraq həm ətraflı ola bilər, həm də yalnız ümumi məlumat əks etdirə bilər. Misal üçün, Yazıçılar poliklinikası yalnız satın alacaq malların adını, əldə ediləcək vaxtı və satınalma üsulunu göstərib. Amma müvafiq məhsulların nə təxmini dəyərini, nə də miqdarını göstərməyib. Dövlət Sərhəd Xidməti yalnız adı və satınalma üsulunu göstərib. Müqayisə üçün, Baş Prokurorluq 2019-cu il üçün satınalma planında yalnız dəftərxana ləvazimatlarını göstərib. Amma bununla belə

²¹<https://www.azadliq.org/a/gizli-satinalma-dovlet-qohum/27795262.html>

hər bir bənd üzrə miqdarını da əks etdirib. Eyni zamanda Daxili İşlər Nazirliyinin Komendant xidməti isə müxtəlif məhsullar üzrə planı təqdim edib və məhsuldan asılı olaraq onun miqdarını da göstərib. Eyni vəziyyət 2020-ci il üçün də təkrarlanıb. Bəzi qurumlar satınalma planını ətraflı və detallı olaraq təqdim edib, digər qurumlar isə yalnız ümumi şəkildə məlumat verib (cədvəl 3).

Satınalma planı və müqavilələr. Bununla belə, bir çox hallarda satınalma planı olan təşkilatların dövlət satınalmaları reyestrində adı olmur. Yəni müvafiq təşkilat ilə bağlı hər hansı satınalmanın keçirildiyinə dair məlumat yerləşdirilmir. Bəzən isə əksinə bütün məlumatlar verilir. Bunu göstərmək üçün yuxarıda qeyd olunan təşkilatların əsasında bir müqayisə aparaq.

Əgər Daxili İşlər Nazirliyinin Komendant xidməti tərəfindən satınalma planına və keçirilmiş müsabiqələrə dair reyestrinə verdiyi məlumatları müqayisə etsək, görə bilərik ki, ən azı 4 bənd üzrə ümumiyyətlə məlumat verilməyib: “Sair malların alınması”, “Əsaslı təmir”, “cari təmir” və “Digər maşın və avadanlıqların alınması”. Eyni zamanda qeyd etmək lazımdır ki, satınalma planında bir çox bəndlər üzrə satınalmalar aylar üzrə fərqli qoyulub. Misal üçün, satınalma planında “dəftərxana ləvazimatı” hər ay üçün ayrılıqda göstərilib. Baxmayaraq ki, əslində illik olaraq hamısı birləşdirilə bilər. Bu barədə həm Hesablama Palatası öz rəyində qeyd edib. Onların rəyinə görə bir çox dövlət qurumları satınalma müqavilələrini kiçildir (açıq tender yerinə kotirovka və ya təkliflər sorğusu edir). Amma reallıqda necə keçirildiyi barədə bizim məlumatımız yoxdur. Rəsmi saytda müvafiq elanlar verilmir (Komendant xidmətinin ayrıca saytı yoxdur. DİN-in saytında isə satınalmalar barədə heç bir bölmə yoxdur). Biz yalnız “Xalq” qəzetində 2019-cu il üçün dəftərxana malları ilə bağlı bir elana rast gəlmişik²². O da aprel ayına aiddir. Amma satınalma reyestrinə görə ən azı dekabr ayında da dəftərxana ləvazimatların alışı keçirilmişdir (buna dair detallı məlumat da verilib). Etender.gov.az-ın elan bölməsində DİN-in Komendant xidməti yalnız kotirovka sorğusu elanları yerləşdirib. Açıq tenderlərə dair heç bir məlumat verilməyib (cədvəl 4).

Başqa sözlə gördüyümüz kimi ən azı 12 alışıdan 1/3 barədə məlumat verilməyib. Eyni zamanda müvafiq elanlar ilə bağlı da problemlər var, çünki açıq tenderlər barədə etender.gov.az-da məlumat yoxdur. Ümumiyyətlə açıq mənbələrdə biz yalnız 3 açıq tenderdən 2-si barədə məlumat tapmışıq. Ümumi müqayisə aparsaq bir çox dövlət qurumlarında vəziyyət eynidir. Amma bəzi təşkilatlar ümumiyyətlə heç bir məlumat verməyib. Misal üçün, yuxarıda adı çəkilmiş Yazıçılar poliklinikası satınalma planını təqdim etməyinə baxmayaraq heç bir digər məlumat verməyib (hətta satınalmaların reallaşdırılması barədə).

²²<http://xalqgazeti.com/az/news/16796>

Cədvəl 4. Daxili İşlər Nazirliyinin Komendant xidmətinin satınalma planı və keçirilmiş satınalmalar reyestrində verdiyi məlumatların müqayisəsi

Mal, iş və ya xidmət	Satınalma planı	Müsabiqələrin reyestri	Məbləğ, AZN
Azqıymətli mal-materiallar və elektrik malları	İllik	Fevral	49 842,00
		Fevral	15 012,00
Dəftərxana təsərrüfat malları	İllik	Aprel	144 749,36
		Dekabr	89 594,00
Cari təmir	İllik		
DİN-in inzibati binasının təmiri	İllik	İllik	150 288,30
Mebel avadanlıqların alınması	İllik	İllik	49 854,00
Digər maşın və avadanlıqların alınması	İllik		
Xüsusi geyim forması	İllik	İllik	34 800,00
İnzibati binalarının fasadının alkopan və şüşə hissələrinin yuyulub, təmizlənməsi (yuyucu və digər təmizləyici vasitələr daxil olmaqla)	İllik	İllik	32 000,00
Yanğınxəbərvəmə sisteminin monitoring və texniki servis xidməti	İllik	İllik	7 363,20
Əsas inzibati binanın havalandırma, mərkəzi istilik-soyutma sistemlərinin, generatorların texniki servisi, elektrik və məişət avadanlıqların təmiri	İllik	İllik	49 915,00
Sair malların alınması	İllik		
Əsaslı təmir	İllik		

Yuxarıda qeyd etdiyimiz qurumlar nisbətən az müqavilə imzalayan təşkilatlardır. Ümumiyyətlə dövlət qurum və müəssisələr arasında ciddi fərqlər var. Dövlət qurum və müəssisələri müqavilə sayına görə müəyyən qədər təsnifatlandırmaq mümkündür: 2-3 müqaviləsi olan (müxtəlif xəstəxanalar, İcra Hakimiyyətin nümayəndəlikləri və s.), 10-15 (müxtəlif İcra Hakimiyyətləri, AMEA İnstitutları, Dövlət komitələri), 20-40 (Dillər Universiteti, Aqrolizinq) və 100-dən çox (Azal, Əmək və Əhalinin Sosial Müdafiəsi Nazirliyi və onun müxtəlif bölmələri və s.). Nümunə kimi biz Azərbaycan Hava Yolları QSC-ni təhlil edə bilərik. Etender.gov.az-ın 2 bölməsi üzrə AzAl QSC-nin 109 müqaviləsi barədə məlumat yerləşdirilib. Amma satınalma planı ilə müqayisə etsək, ən azı 10 müqavilə (müqavilə sayını demək çətindir, çünki satınalma planında bəzən müvafiq mal, iş və ya xidmət, ya da bəzən xidmətin strukturu qeyd olunur. Nəticədə 120-130 iş və ya xidməti təsvir edən 431 bənd var) dair məlumat yerləşdirilməyib. Təxmini məbləğləri də 300 min manatı keçir (məlumat olan bəndlər üzrə 302,3 min manat təşkil edir). Amma bir məqamı qeyd etmək lazımdır ki, Azal açıq tenderlər ilə bağlı məlumatı satınalma planında yerləşdirməyib. Bütün yerləşdirilən mal və xidmətlərin dəyəri 50 min manatı keçmir. Başqa sözlə iri satınalmalar barədə AzAl heç bir məlumat vermir (saytın Açıq tender elanlar bölməsində də məlumat yoxdur. Amma biz bilir ki, ən azı birbaşa müqavilə ilə onlar neft məhsulları əldə edirlər, hava limanında bir çox xidmətlərin həyata keçirilməsi də podryad təşkilatlar tərəfindən həyata keçirilir).

Əlavə misal olaraq Mədəniyyət nazirliyini də göstərə bilərik. Hesablama Palatasının Mədəniyyət nazirliyinin xərcləri ilə bağlı keçirdiyi auditə görə, 2017-ci ildə 8 halda 336900,1 manat məbləğində iş və xidmətlərin satın alınması ayrı-ayrı məbləğlərə bölünməklə müqavilələr bağlanaraq xərc edilmiş, 32 halda açıq tender və kotirovka sorğusu barədə elanların, eləcə də 103 halda bağlanmış müqavilələr barədə məlumatların dövlət satınalmaların rəsmi internet sayıtında yerləşdirilməmiş.

Satınalmalarda qalib gələn şirkətlər. Əsas məsələlərdən biri də məhz satınalma müqavilələrində qalib gələn şirkətlər ilə bağlıdır. Bir çox hallarda bir şirkət 2-3 tender və ya kotirovka sorğusunun qalibi olur. Amma bəzi şirkətlər 10-dan çox tenderdə qalib gəlirlər. Onların bəziləri barədə məlumatı biz cədvəl 5-də təqdim edirik.

Cədvəl 5. Açıq məlumatlara görə 2019-cu ildə ən çox müqavilə imzalayan şirkətlərin onluğu*.

Şirkət	İmzaladığı müqavilələrin sayı	Müqavilələrin ümumi dəyəri
İnpeks.N MMC	273	76 150 306,47
İlkin-N MMC	47	4 244 011,47

İnci Group of Companies MMC	47	2 957 097,05
Sinam MMC	43	5 811 857,92
BestComp Group MMC	42	3 425 970,33
Aysberq-SH MMC	41	2 668 453,65
Ofis Aləmi MMC	39	1 159 162,08
Cənub-2000 MMC	35	4 306 022,06
Arash Medical Company MMC	29	24 648 379,69
Qardaşlar Mebel-3 MMC	28	2 127 433,26
CƏMİ	624	127 498 693,98
Ümumi müqavilərdən payı	5,44%	2,23%

* cədvəl müqavilələrin sayına görə tərtib edilib. Dəyərə görə ən böyük müqavilələri Muğansutikinti MMC-nin Salyan Tikinti Filialı, Bakı Abadlıq Xidməti MMC, Avromed Company QSC və digərləri imzalayıblar. Sadəcə onların ümumi müqavilələrin həcmi 10-nu keçmir (Muğansutikinti ümumiyyətlə yalnız bir müqavilə imzalayıb. Ən azı dərc olunmuş məlumatlara görə).

Bir çox hallarda bunun müəyyən əsasları olur. Misal üçün, 20-dən çox tenderdə qalib gələn İnci Group of Companies (47), Sinam MMC (43), Ofis Aləmi (39), Qardaşlar Mebel-3 MMC (28), Ultra Technologies (26), Bakinity Distribution (25), Alov Mühafizə Xidməti (24), Antaris (24), Arash Medical Company (23), Azərmaş (23) və s. şirkətlər müvafiq sahələr üzrə müsabiqələrdə iştirak edib, qalib gəliblər. Düzdür, biz qalib gəlmə prosesi barədə məlumatlı deyilik. Azərbaycanda müsabiqələrdə iştirak edən şirkətlərə dair məlumat verilmir (bunu yalnız Hesablama Palatası edir. Müvafiq məlumatı öz rəsmi saytında yerləşdirir²³. Digərləri barədə məlumat epizodik olur). Ona görə müsabiqənin necə keçirilməsi ilə bağlı bizdə məlumat yoxdur (iştirak edənlər bir-biri ilə əlaqəlidirmi ya yox. Misal üçün, tibbi avadanlıq ilə bağlı Azərbaycanda iki Arash adlı şirkət var: “Araş” firması və “Arash Medical Company” MMC. Hər ikisi müvafiq sertifikatla malikdir). Bəzi şirkətlərin qalib gəlməyi və iştirakı dövlət siyasəti ilə bağlıdır. Misal üçün, Azərmaş MMC-nin fəaliyyəti birbaşa olaraq yerli nəqliyyat vasitələrin alışı ilə bağlı müvafiq əmr və sərəncamlar ilə bağlıdır²⁴. Şirkətin fəaliyyətinin böyük hissəsi məhz dövlət sifarişinin yerinə yetirilməsi ilə bağlıdır.

Bununla belə bəzi şirkətlərin fəaliyyət sahəsi bəlli deyil. Bu şirkətlər arasında xüsusi yeri 2017-2019-cu illər ərzində qalib gəlmiş tenderlərin sayına görə lider olan İnceks.N MMC

²³<http://sai.gov.az/1/static/91>

²⁴<http://abc.az/ru/news/23366>

şirkətidir. Kommersiya hüquqi şəxslərin reyestr məlumatına görə bu şirkət 2013-cü ilin iyunun 6-da Bakı şəhəri Nizami rayonu Tofiq Abbasov küçəsi ev 13 m. 34 ünvanı üzrə qeydiyyatdan keçib. Şirkətin qanuni təmsilçisi qismində Ramazanov İntiqam Adil oğlu çıxış edir (Sumqayıtda qeydiyyatda olan daha bir şirkətin qanuni nümayəndəsidir). Bu şirkət 2013-2019-cu illərdə dərc olunmuş məlumatlara görə 937 tenderdə qalib olub. Bu tenderlərin ümumi məbləği 190,5 milyon manat təşkil edib.

Cədvəl 6. İnpeks.N şirkətinin qalib gəldiyi tenderlərin sayı və həcmi

İllər	Tenderlərin sayı	Tenderlərin ümumi dəyəri
2013	2	325591,74
2014	7	658515,00
2015	25	2240586,78
2016	80	9336203,30
2017	340	51441416,09
2018	210	50 348 441,24
2019	273	76 150 306,47
CƏMİ	937	190 501 060,67

Şirkətin qalib gəldiyi tenderlər müxtəlif sahələri əhatə edirdi (misal üçün, son tenderlər abadlıq xidməti, cari təmir işləri, xüsusi geyimlərin alınması, təsərrüfat malları və s.). Yəni başqa sözlə şirkət bir çox hallarda heç fəaliyyət göstərdiyinə dair məlumat da yoxdur. Yalnız sertifikat reyestrinə görə şirkət xaricdən qeyri-ərzaq məhsulların idxalı ilə məşğuldur. Eyni zamanda tenderin yerinə yetirilməsi ilə bağlı da şübhələr var. Misal üçün, 2017-ci ildə jurnalistlərin keçirdiyi araşdırmaya²⁵ görə Bərdə rayonunda bu şirkətin qalib gəldiyi tenderlər yerinə yetirilirdi, amma yerli qurumların bu şirkətdən məlumatı yox idi. Hətta bir müddət bu şirkətin dövlət büdcəsinə vergi borcları olduğu müəyyən edilmişdir²⁶ (vergi borclarının olmaması müsabiqədə iştirak etmək üçün əsas şərtlərdən biridir). Şirkətin Bakı ünvanı isə formallıqdır və jurnalistlər orada hər hansı şirkət barədə məlumat tapmamışdılar. Başqa sözlə şirkətin fəaliyyəti şübhəlidir. Bu isə

²⁵<https://www.gununesiaz.info/milyon-manatliq-satinalmalar-h%C9%99yata-kecir%C9%99n-qapali-sirk%C9%99tl%C9%99r/>

²⁶<https://babalihafiz.wordpress.com/2020/06/24/dovl%C9%99t-satinalmalarinin-lideri-vergi-od%C9%99mir/>. Sonuncu məlumata görə borcu yoxdur.

qalib gəlidiyi tenderlərə də şübhə ilə yanaşmağa əsasdır. Yeri gəlmişkən, qalib gəlidiyi tenderlər də müxtəlif bölgələrə aiddir (Bakı, Bakının Suraxanı rayonu, Tərtər rayonu və s.).

Eyni zamanda bir çox hallarda bəzi şirkətlərin yalnız bir qurumun ya da bir bölgənin tenderlərində qalib gəldiyini müşahidə edə bilərik (cədvəl 7). Göstərilən misallarda bir çox hallarda müvafiq şirkətlər yalnız bir orqanın (ya da onun törəmə müəssisələri ilə birlikdə) tenderlərində qalib gəlirlər. Misal üçün, Qax Rayon İcra Hakimiyyətinin 2 tenderində qalib gələn şirkətin "Cahandar-H" MMC-nin qanuni təmsilçisi Hümmət Kazım oğlu Hümmətovdur. Birbaşa onun Qax rayon İcra Hakimiyyəti ilə əlaqələri barədə nəse deyə bilmərik, amma 2018-ci ildə 2 eyni tipli (təmir işləri) tenderin qalibi fiziki şəxs Hümmətov Kazım Siracəddin oğlu olub²⁷. O uzun illərdir ki (2005-ci ildən bu yana), bölgədə tenderlərdə qalib gəlir²⁸. Bütün qalib gəlidiyi tenderləri tikinti və yol işləri ilə bağlıdır. Saytlarının birinin məlumatına görə Kazım Hümmətov Qax rayon İcra Hakimiyyətinin başçısının ortağı olub²⁹. Yeri gəlmişkən, Qax rayonu ilə bağlı bir çox tenderlərdə müəmmalar var. Misal üçün, yerli tenderlərdə qalib gələn "Renat-R" MMC-nin qanuni təmsilçisi eyni zamanda "DOST İş Mərkəzi MMC-dən əməkhaqqı alan ictimai işçilər siyahısındadır³⁰.

Bölgə üzrə Afiq TQİ MMC-ni göstərə bilərik. Misal üçün, Mingəçevir Tibb və Mingəçevir Turizm Kollecləri üzrə keçirilmiş 28 tenderən 25-də məhz bu şirkət qalib gəlib. Birbaşa olaraq bu kolleclər ilə əlaqə dair məlumat tapa bilmədik. Amma şirkət bundan başqa heç bir tenderdə qalib gəlməyib.

Cədvəl 7. 2019-cu ildə dövlət qurumları və şirkətlərə dair bəzi misallar

Dövlət qurumu və ya müəssisəsi	Qalib gələn şirkət	Qalib gəlidiyi tenderlərin sayı/cəmi sayı	Müqavilələrin məbləği
Bakı Şəhər Əsaslı Tikinti və Təmir MMC	İnpeks.N MMC	3/6	22 574 263,10
Qax Rayon İcra Hakimiyyəti	CAHANDAR-H MMC	2/11	152 598,24
Azərbaycan Respublikasının Əmək və Əhalinin Sosial Müdafiəsi Nazirliyi	AZ AVS MMC	19/234	9 177 814,90
	LOTUS CO MMC	22/234	5 194 902,77
	VIVATECH Project	14/234	1 470 255,69

²⁷<https://fed.az/az/regionlar/qaxda-tenderleri-kim-udur-siyahi-meblegler-43742>

²⁸<http://old.xalqgazeti.com/az/news/ads/12712>

²⁹<http://www.dia.az/7/46842-qax-icra-bashchisinin-tender-ve-qohumchuluq-maxinasiyalari.html>

³⁰<http://qax.org.az/?p=7764>

	and Consulting MMC		
Abşeron Suvarma Sistemləri İdarəsi	Hidro-Servis N MMC	7/7	1 077 535,35
Azərbaycan Respublikasının Milli Arxiv İdarəsi	Star-Consturktion QSC	6/11	1 078 297,39
Bakı İdarəetmə və Texnologiya Kolleci	Aysun-2014 MMC	6/11	43 896,20
Qusar Rayon Mərkəzi Xəstəxanası	Ailəm-Ş MMC	7/10	154 122,20

Daha bir qohumluğ əlaqələrini biz Azərsu ASC-nin fəaliyyətində müşahidə edə bilərik. Belə ki, 2019-cu ildə Azərsu-nun iki açıq tenderində Hidro İnşaat Servis MMC qalib gəlib. İki tenderin ümumi dəyəri 1,28 milyon manat təşkil edib. Şirkətin təsisçisi olaraq Namiq Cidalı oğlu Cəbrayilov çıxış edir. KİV-lərin məlumatına görə o Azərsu ASC-nin rəhbəri olan Qorxmaz Hüseynovun qaynıdır³¹.

Yuxarıda biz Azal QSC-nin satınalma siyasətinə dair bəzi qeydlər yazmışdıq. Amma onun satınalma siyasəti bununla məhdudlaşmır. Misal üçün, satınalma planında “*www.milli.az (hər ay 120000 görüntülü full screen) və www.day.az (hər ay 170000 görüntülü full screen) internet saytlarında məlumatların yerləşdirilməsi*” adlı bir iş və xidmət göstərilib. Plana görə illik bu xidmətə 48 min manat xərclənməsi proqnozlaşdırılıb. Məsələ ondadır ki, Azal QSC prezidentinin İctimaiyyətlə əlaqələr üzrə köməkçisi vəzifəsinə 2015-ci ilin iyununda Paşa Kəsəmənki təyin edilib³². O bu vəzifəyə təyin edilməzdən əvvəl isə Trend İA baş direktorunun müavini vəzifəsində çalışıb. Trend İA, day.az və milli.az faktiki bir mediaqrupdur³³. Müvafiq xidmətin reallaşması ilə bağlı isə müqavilələr reyestrində məlumat verilməyib. Burada həmçinin bir neçə şərt pozulub. Elanın özündə artıq birbaşa olaraq hansı saytda reklamın gediləcəyi barədə məlumat verilib. Eyni zamanda nəticəyə dair məlumat verilməyib.

Qiymət qoyma prosesi. Tenderdə ən vacib məqamlardan biri qiymətin formalaşmasıdır. Bir çox hallarda məhz bununla bağlı problemlər yaşanır. Bununla bağlı bir neçə nümunə göstərə bilərik. Deməli, 2019-cü ildən bu yana Ədliyyə nazirliyi penitensiar sistemində

³¹<http://yenian.info/iqtisadiyyat/12896-qorxmaz-huseynovun-hidro-nshaat-servisinin-babekde-19-milyonluq-yeyintisi.html>

³²<https://modern.az/az/news/78531>

³³<https://report.az/ru/vnutrennyaya-politika/zaur-darabzade-zaregistrirovan-kandidatom-v-deputati/> və <https://www.trend.az/azerbaijan/society/3211773.html>

dəyişiklik edildiyi üçün cəzaların icrası zamanı tətbiq olunan elektron nəzarət vasitələrini alır (elektron qolbaq)³⁴. 2019-cu ilin iyuluna olan göstəricilərə görə 1400-dən artıq məhkum elektron qolbaq tətbiq edilib. Müvafiq olaraq elektron qolbaqlara tələbat artdığına Ədliyyə Nazirliyi yeni müsabiqə elan etdi. Müsabiqənin elanı barədə açıq mənbələrdə məlumat tapmaq mümkün olmadı, amma bunun iyun-avqust aylarına aid edildiyini deyə bilərik. Dövlət satınalmalar reyestrinə görə Ədliyyə Nazirliyi və "İdrak Texnoloji Transfer" MMC arasında müqavilə 15.08.2019-30.12.2019 tarixli dövrü əhatə edirdi. Müvafiq müqavilə haqqında məlumat avqustun 16-da dərc olunub. Müqavilənin ümumi məbləği 6 799 750 AZN təşkil edib.

Məbləğ barədə məlumat verilsə də, müvafiq işlər barədə heç bir detallı məlumat təqdim edilməyib. Amma şirkətin özü dekabrın 4-də məlumat verib ki, Ədliyyə nazirliyinin istifadəsinə 2 minə yaxın elektron qolbaq təqdim olunub³⁵. Ədliyyə nazirliyi 2020-ci il üçün satınalma planında 1600 elektron qolbağın alınmasını planlaşdırdığını qeyd edib. Fikrimizcə 2019-cu ildə də rəqəm 1600-2000 ətrafında olmalı idi. Beləliklə, əgər maksimum olaraq 2 min elektron qolbağın alınmasını nəzərə alsaq, o zaman bir elektron qolbağın qiyməti 3 399,88 AZN təşkil edəcək. Bu qiyməti biz qonşu Rusiya ilə müqayisə edə bilərik. Misal üçün, Rusiyada keçirilmiş satınalmaların birinə görə 1 elektron qolbağın qiyməti 11 513,59 rubl təşkil edib³⁶. Eyni zamanda məhkəmə proseslərinin birinə görə Rusiyanın Penitensiar Sistemi qolbaqları 19 min rubla əldə edib³⁷. Hətta hesablasaq ki, 2 il ərzində inflyasiya baş verib və müvafiq qiymət də 20-25 min rubla artıbsa, bu manat ifadəsində 595 AZN edir. Müxtəlif gömrük rüsumları, rəsmiləşdirilməsi və ƏDV-ni hesablasaq, sonuncu qiyməti 810 AZN civarında olacaq. Şirkətin 25% əlavəsini də əlavə etsək, bizdə 1011,5 AZN alınacaq. Amma gördüyümüz kimi Ədliyyə nazirliyi qolbaqları 3,4 min manata əldə edib. Bununla belə elektron qolbaqların qiyməti müxtəlifdir. Əgər 400-500 civarında alınarsa, o zaman qiymət 3,5 min manat (Ukrayna), 5,8 min (Estoniya³⁸ və s.) təşkil edə bilər. Daha çox həcm isə qiymətin aşağı düşməsinə gətirir. Azərbaycanda nəyəsə görə belə alınmadı.

Daha bir misal Azərbaycan Avtomobil Yolları Dövlət Agentliyi ilə bağlıdır. 2019-cu ilin fevralında AAYDA "Magistral avtomobil yollarının istismarı MMC-ləri üçün nəqliyyat vasitələri və avadanlıqların satın alınması" məqsədilə açıq tender elan edib. Tender iki lot üzrə keçirilib və aprelin 11-də təkliflər açılıb. Birinci lot üzrə ayrılan vəsait 1,2 milyon manat təşkil edib, ümumilikdə sayı 8 ədəd olan xidməti maşınların və işçilərin daşınması üçün nəqliyyat vasitələrinin alışı nəzərdə tutub. Bunlardan xidməti /nəzarət işləri üçün maşınlar - 4 ədəd; İki-ekipajlı yüngül tonnajlı nəqliyyat vasitələri (pik-up tipli) - 4

³⁴https://azertag.az/xeber/Hazirda_olkemizde_1400_den_artiq_mehkum_elektron_qolbaq_dasiyir-1307476

³⁵<https://ted.az/az/view/news/9778/bu-nazirliye-2-mine-yaxin-e-qolbaq-tehvil-verilib->

³⁶<https://zakupki.gov.ru/epz/order/notice/zk44/view/protocol/protocol-docs.html?regNumber=082010000117000016&protocolId=15571879>

³⁷ Rusiyanın FSİN adlı qurumun məlumatına görə qiymət 10-37 min rubl arasında dəyişir: <https://ria.ru/20131219/985134566.html>. 19 min barədə: https://www.1tv.ru/news/2017-06-13/326945-figuranty_dela_o_mahinatsiyah_pri_zakupke_elektronnyh_brasletov_dlya_fsin_priznany_vinovnymi_v_moshenn_ichestve

³⁸https://ee.sputniknews.ru/estonian_news/20190705/17052294/Dorogoy-kontrol-Estoniya-kupit-v-Britanii-elektronnye-braslety-slezheniya.html

ədəd;Avtobus - 2 ədəd.2-ci lot üzrə tender 6,8 milyon manat həcmində müəyyənləşdirilib. Bura yol istismar avadanlıqlarının (1 ədəd yol təmiri üzrə çox-funksiyalı (hamısı birində) səyyar avadanlıq, 1 ədəd əyri xətlə tir yuyan (süpürgə ilə birləşən), 1 ədəd səbət tipli qaldırıcı kran (yol işıqlandırmasının təmiri üçün), 1 ədəd traktor bazasında ot biçən, su nasosu, çox funksiyalı generator və kompressor, 1 ədəd tozsoran qurğu və yol süpürən maşın, 3 ədəd duz, qum səpən, qar kürəyən maşın 4 ədəd sayrışan təhlükəsizlik işarələrinin quraşdırıldığı qoşqu, treylər, 3 ədəd qreyder, 1 ədəd mexanizmlərlə birləşən yükləyici, 1 ədəd universal birçalovlu Təkərli Yükləyici, 1 ədəd iki-barabanlı vibrasiyalı vərənə, 2 ədəd avadanlıqların daşınması üçün alçaq səviyyəli qoşqu, təmir avadanlığı (sayı və növü aydın deyil) daxildir.

Araşdırmalara görə bu avadanlıqlardan ən bahalısı qreyderlərdir. Məsələn, yeni Volvo istehsalı SDLG G9165 qreyderlər Ukraynada 221 min AZN dəyəridir³⁹.

Qiymət problemi yaranan təşkilatlardan biri də Bakı Nəqliyyat Agentliyidir. 2019-cu ilin dekabrında bu təşkilat piyadalar üçün istiqamət göstəricilərinin alışıni həyata keçirdi. Satılmaya görə bir lövhəciyin qiyməti 1840 AZN idi. Məhz o dövrdə KİV-lərə görə qonşu ölkələrdə müvafiq lövhəciklər 60 AZN-ə başa gəlirdi⁴⁰. Reallıq bir qədər başqadır. Biz bunu Moskva ilə müqayisədə müəyyən edə bilərik. BNA agentliyinin müvafiq lövhəciklərini sifariş verəndə, Moskva hökuməti də müvafiq satınalma keçirmişdi. Sadəcə fərq sayda idi: BNA 500 ədəd, Moskva 7 ədəd. Rusiya satınalmalar reyestrində tam məlumat təqdim olunur. Ona görə biz bütün işlərinin dəyərini müəyyən edə bilərik. Məlumata görə, lövhəciyin özü və quraşdırılması 41 manata başa gəlir. Tam bütün işlər 100 AZN-i keçmir. Amma eyni zamanda əlavə işlər tələb olunur (torpağın möhkəmləndirilməsi və s.). Cəmi bu lövhəciyin quraşdırılması 1555 AZN-ə başa gəlir. Bakıda isə qeyd etdiyimiz kimi 1840 AZN təşkil edib. Burada qeyd edə bilərik ki, Moskvada torpaq və iqlim başqadır, ona görə Bakıda bir qədər az iş tələb olunur (amma eyni zamanda küləyə qarşı möhkəmləndirmə işləri tələb olunur) və eyni zamanda Bakıda 500 ədəd quraşdırılır. Bu isə 7 ədədə nisbətə çoxdur (bir çoxları məhz şəhərin mərkəzində yerləşdirilir. Müvafiq olaraq daşıma xərcləri və s. azalır) və daha çox iş adətən daha ucuz başa gəlir⁴¹. Başqa sözlə reallıqda fərq 285 AZN yox daha çox olmalı idi.

Korrupsiya faktları. Qiymətə təsir edən daha bir məqamlardan biri korrupsiyadır. 2020-ci ildə 2017-2019-cu illərdə baş vermiş bəzi faktlara dair təhqiqatlar keçirilib. 2020-ci ildə Dövlət Təhlükəsizlik Xidməti Mədəniyyət nazirliyində xüsusi əməliyyat keçirib. Əməliyyat əsasən İrəvan Azərbaycan Dövlət Dram Teatrı binasında keçirilmiş təmir və tikinti işləri ilə bağlı idi. Belə ki, dövlət satınalmalar reyestrində əks olunan məlumata görə, 2018-ci ilin iyunun 8-də Azərbaycan Respublikası Mədəniyyət Nazirliyi yanında Mədəni İrsin Qorunması, İnkişafı və Bərpası üzrə Dövlət Xidməti Binəqədi rayonu ərazisində yerləşən İrəvan Azərbaycan Dövlət Dram Teatrı binasının əsaslı təmiri və yenidənqurulması

³⁹<https://yenixeber.org/manset/75440-saleh-memmedovun-muemmal-tenderleri-.html>

⁴⁰<https://www.xural.com/almaniyada-31-avroya-satilan-nisani-bna-1840-manata-alib-r%C9%99smi-aciqlama/>

⁴¹<https://novoye-vremya.com/posts/posledniy-skandalnyy-goskontrakt-2019-goda-2020-01-10-200420>

layihəsinin dəyişikliklərin olunması üçün layihə-smeta sənədlərinin hazırlanması üzrə kotirovkalar sorğusu üsulu ilə satın alınması barədə elan verib. Müvafiq elanın nəticəsi olaraq iyunun 22-də qalib elan olundu. Bu da “Projekt LTD” adlı bir şirkət idi. Müqavilənin məbləği 49 501 AZN təşkil etdi (açıq tenderin keçirilməsinə düz 500 AZN kifayət etmədi).

Bu şirkət barədə məlumat tapmaq çətindir. Şirkətin nizamnamə kapitalı 20 AZN-dir və direktoru qismində Bayramova Samirə Tahir qızı çıxış edir. İndiki ünvanı da Nəriman Nərimanov prospekti ev 127, m.5 çıxış edir. Bu da adi yaşayış binasıdır. Maraqlıdır ki, şirkətin keçmiş ünvanı Nizami rayonu, E. Süleymanov küçəsi ev 137, m. 23 çıxış edirdi. Bu isə hələ də digər layihəçi şirkət olan “Arxin-M LTD”-nin qeydiyyat ünvanıdır. Bu şirkət nisbətən iridir. Dövlət satınalmalar reestrinə görə isə 2017-2018-ci illərdə “Arxin-M LTD” 1,66 milyon manatlıq tenderlərdə qalib gəlib (jurnalistlərin evinin də layihəçisi qismində çıxış edib). Və yeri gəlmişkən, “Kompass” bazasına görə şirkətin real ünvanı məhz yuxarıdakı N. Nərimanov prospekti 127-də yerləşir. Faktiki olaraq təxmin edə bilərik ki, “Arxin-M LTD” və “Projekt LTD” bir-birinə bağlı olan şirkətlərdir.

Bu şirkət ilə bağlı DTX nəşə bir problem açıqlamadı. Amma məhz bu şirkətin hazırladığı layihə-smeta sənədləri əsasında İrəvan Azərbaycan Dövlət Dram Teatrı inzibati binasının və əlavə olaraq 1 mərtəbəli dülgər emalatxanası, 2 mərtəbəli əlavə tikili (emalatxana üçün), 2 ədəd su anbarı, 1 mərtəbəli qazanxana və nasosxana binası və 1 mərtəbəli generator binasının tikintisi layihəsi 11 milyon manata hesablandı.

Eyni ilin dekabrında binanın təmirinə dair tenderin qalibi Piramida-FR MMC şirkəti oldu. Müqavilənin məbləği 11 026 699,51 AZN təşkil etdi. Bu dövlət satınalmaları reestrində məşhur şirkətdir. Reyestrə görə şirkət son illərdə ən azı 50 tenderdə qalib gəlib. Şirkətin saytına görə onlar təmir işləri ilə yox laboratoriyalar üçün avadanlıq satışı ilə məşğuldur (həmçinin onlayn olan idxal-ixrac bazalarına görə ən azı 2015-2016-ci illərdə müxtəlif avadanlıqları ölkəyə gətirib). Amma qalib gəldiyi bütün tenderlər təmir işləri ilə bağlıdır. Maraqlıdır ki, 2018-ci ilin yanvarında Azərbaycan Respublikası Prezidenti yanında Vətəndaşlara Xidmət və Sosial İnnovasiyalar üzrə Dövlət Agentliyi tərəfindən Bakı şəhəri səyyar monitorinqinin nəticələrinə görə şirkətdə müqaviləsiz çalışan işçilər müəyyən olunmuşdur.

Şirkətin kimə məxsus olduğunu öyrənmək çətindir, amma reestr məlumatlarına görə şirkətin qanuni təmsilçisi qismində Əlövsət Bilal oğlu Orucov çıxış edir. Amma DTX-nin videosundan “şirkətin rəhbəri” qismində Şamxal Ağaşirinov çıxış edir. Reestrə görə şirkətin rəhbəri dəyişməyib.

Sahibini öyrənmək üçün bu şirkət ilə bağlı olan digər şirkətləri müəyyən etmək lazımdır. Eyni ünvan üzrə daha 3 şirkət qeydiyyatdan keçib: “Piramida-2001” MMC, “Lifttexmontaj” MMC (sonradan ünvanını dəyişdirib) və “A-Marble” MMC. Sonuncusunun adı isə Piramida-FR-nin saytında da qeyd olunur. Başqa sözlə bu şirkətlər bir-birinə bağlıdırlar. Amma yalnız biri barədə biz təsisçilərinə dair məlumatı tapa bilərik. Belə ki, “Lifttexmontaj” MMC-nin təsisçisi Şükürov Qüdrət Balamamməd oğlu idi. Amma təsis olunduğu vaxt şirkətin ünvanı başqa idi. Bununla belə Piramida-F.R. şirkəti liftlər ilə bağlı çoxsaylı tenderlərdə iştirak edir (2019-cu il ərzində Bakı Dövlət Universitetində 22 liftə texniki

xidmət və s.). Müəyyən qədər buna əsasən onu lift sahəsi ilə də əlaqələndirə bilərik (amma Lifttexmontaj da bir çox tenderlərdə qalib olur).

Qüdrət Şükürov isə Bakı Şəhər İcra Hakimiyyətinin (BŞİH) tabeliyində olan "Lifttəmir" İstehsalat Birliyinin baş direktoru idi. Dövlətə məxsus İB birliyində baş direktor olaraq həm lift təmir xidmətləri təklif edən şirkətin təsisçisi qismində çıxış etmək maraqlı faktdır. Ümumiyyətlə onun adı bir çox korrupsiya faktlarında hallanıb (ən məşhuru Otis şirkəti ilə bağlı idi).

İndi onun Piramida-F.R. şirkətinə aid olub-olmamasına dair faktlarımız yoxdur, çünki onun şirkəti ünvanlarını tez-tez dəyişib. Ola bilər ki, bu dəyişkənlik sahiblərin dəyişilməsi ilə bağlı idi. Amma müəyyən müddət Piramida-F.R. ilə şirkət bağlı idi. Ən azı 2019-cu ildə isə sahələri də bir-birinə bağlı idi (hər ikisi lift təmiri işlərini yerinə yetirirdilər).

Eyni zamanda Piramida-F.R. şirkətinin adı daha bir neçə korrupsiya faktları ilə bağlı idi. Baş prokuror yanında Korrupsiyaya qarşı Mübarizə Baş İdarəsi Xətai rayonunda həyata keçirilən işlər ilə maraqlanmağa başlamışdılar. Tenderlərin kifayət qədər hissəsini isə Piramida-F.R. şirkəti udmuşdu (2017-2019-cu illərdə 2,97 milyon manatlıq 3 tenderdə).

Korrupsiya faktı barədə danışarkən, Z. Sultanovun dediyinə görə ayrılmış 11 milyon manatdan müvafiq Dövlət Xidmətinə yalnız 6 milyondan bir qədər yüksək məbləğ keçdi. Şirkət rəhbərinin sözlərinə görə isə ƏDV ödənildikdən sonra qalan vəsaitin 20%-ni o xidmət rəhbərinə qaytarıb. 20% isə 900 min manatdır (şirkətə ümumiyyətlə 5,3 milyon manat qalıb). Maraqlıdır ki, tikintiyə yalnız 2019-cu ilin iyunun 3-də başlanılmışdır (2018-ci ilin dekabrında isə pul ayrılmışdı) və bundan əvvəl 2019-cu ilin fevralında əlavə 2 milyon manat ayrılmışdı. Yəni təxmin etmək olar ki, ümumi tikinti 13 milyon manat vəsaitə başa gəlib. Birbaşa tikintiyə isə onun yalnız 3-4 milyon manatlıq hissəsi gedib.

Maraqlıdır ki, bu rüşvət faktına baxmayaraq şirkət Dövlət Xidməti ilə əməkdaşlığını davam edib. 2019-cu ilin fevralında şirkət Hökumət evinin 2-ci mərtəbəsində yerləşən Mədəniyyət Nazirliyi yanında Mədəni İrsin Qorunması, İnkişafı və Bərpa üzrə Dövlət Xidmətinə aid inzibati otaqlarda təmir işlərini də həyata keçirib.

Daha bir fakt son illər Xarici İşlər Nazirliyi tərəfindən keçirilmiş tenderlər ilə bağlıdır. DTX tərəfindən yayılan məlumata görə misal üçün, Ofis Aləmi MMC-nin qalib gəldiyi tenderin ümumi dəyəri 60 min olmasına baxmayaraq, onun 36 mini XİN əməkdaşlarına qaytarılmışdı. Başqa sözlə müvafiq məhsulların dəyəri ən azı 2 dəfə artırılmışdı.

Müqavilənin reallaşdırması. Bir çox hallarda müqavilə bəzən 2-3 günə reallaşdırılır. Bu da müəyyən şübhələr yaradır. Misal üçün, ən iri dövlət şirkətlərindən biri olan "Azərbaycan Meliorasiya və su təsərrüfatı" ASC sentyabrın 16-da "icmal maliyyə hesabatlarının auditi"-nə dair kotirovka sorğusu elanı yerləşdirib. Sənədləri yalnız sentyabrın 17-nə kimi qəbul edirdi. Sentyabrın 27-də "Azəri-Audit Auditor" firması qalib elan edildi (müqavilənin ümumi dəyəri 10 min manat təşkil edib). Artıq oktyabrın 1-i isə müvafiq şirkətin möhürü ilə ASC-nin "Maliyyə vəziyyəti haqqında hesabat"-ı dərc olunub. Başqa sözlə auditor 4 günə 2,7 milyard aktivləri olan şirkətdə audit aparıb.

COVID-19 və satınalma. Dünya üzrə baş verən pandemiya ilə bağlı hələ fevralın 27-də prezidentin sərəncamı Nazirlər Kabineti yanında Operativ Qərargah yaradılmışdı⁴². Məhz bu qurum Azərbaycanın koronavirus epidemiyası ilə bağlı mübarizəni tənzimləməlidir. Təəssüflər olsun ki, müvafiq olaraq rəsmi sənədlər və Operativ Qərargahın tərkibinə dair məlumatlar ictimaiyyətə təqdim olunmayıb. Rəsmi elan olunan məlumata görə müvafiq qurumun Tibbi sahəsi üzrə qrupu İcbari Tibbi Sığorta Agentliyi nəzdində Tibbi Ərazi Bölmələrin İdarəetmə Birliyi publik hüquqi şəxsi rəhbərlik edib. Eyni zamanda koronavirus ilə mübarizə dövlət büdcəsinin müxtəlif maddələrindən kifayət qədər vəsait ayrılmışdı. Maliyyə naziri Samir Şərifovun sözlərinə görə Azərbaycan Respublikası Prezidentinin müvafiq sərəncamları ilə dövlət büdcəsindən ayrılmış 1409 milyon manat vəsaitdən 6 ay ərzində 752 milyon manat vəsaitin maliyyələşdirilməsi təmin olunub. Bu mənbədən səhiyyə sahəsinə ayrılmış 250 milyon manat vəsaitdən 149 milyon manat, sosial-iqtisadi dəstək tədbirləri üzrə ayrılmış 570 milyon manat vəsaitdən 281 milyon manat, sosial təminat dəstək tədbirləri üzrə ayrılmış 309 milyon manat vəsaitdən 244 milyon manat, dövlət şirkətlərinə maliyyə dəstəyinin göstərilməsi ilə bağlı ayrılmış 280 milyon vəsaitdən isə 118 milyon manat artıq istifadə edilib.

Səhiyyə sahəsi ayrılan vəsaitin ən azı 46,9 milyon manatı tibb işçilərinin əməkhaqqına əlavələrin maliyyələşdirilməsinə xərclənib. Rəsmi məlumata görə 12 milyon manat mobil xəstəxanaların tikintisinə ayrılıb. Eyni zamanda bu vəsaitlərin xərclənməsi ilə bağlı bizim heç bir məlumatımız yoxdur. İyunun 18-də keçirilən brifinqdə TƏBİB rəhbəri Ramin Bayramlı xəbər verib ki, koronavirusu aşkar edən testlərin Almaniyadan əldə ediblər. Onların maya dəyəri 40 AZN-dir⁴³. Eyni zamanda alış prosesi onun sözlərinə görə tam açıq və şəffaf yol ilə tender vasitəsilə həyata keçirilib. Amma dövlət satınalmalar reyestrində TƏBİB barədə heç bir məlumat yoxdur. Ümumiyyətlə bu qurumun rəsmi saytı da yoxdur. Eyni məsələ həmçinin İcbari Tibbi Sığorta Agentliyinə də aiddir. Digər qurumlar üzrə pandemiya ilə bağlı hər hansı əlavə alışlar barədə məlumat əldə edə bilməmişik. Ümumiyyətlə bu qurumlar üzrə məlumat azdır. Etender.gov.az saytında yalnız İcbari Tibbi Sığorta Agentliyinin dəftərxana ləvazimatların və təsərrüfat mallara dair satınalma planı yerləşdirilib.

Cədvəl 8. COVID-19 ilə əlaqədar edilən satınalmalar

Qurum	Lot	Qiyməti, AZN	Tarix
Azərbaycan Respublikası Səhiyyə Nazirliyi İnnovasiya	Koronavirus infeksiyasının aşkar edilməsində istifadə olunan spesifik diaqnostik	419 844,00	18.03.2020

⁴²<https://azertag.az/xeber/Prezident-Ilham-Aliyevin-sedriyli-ile-Nazirler-Kabinetinin-2020-ci-ilin-birinci-yarisinin-sosial-iqtisadi-inkisafinin-yekunlarina-ve-qarsida-duran-vezifelere-hesr-olunan-iclas-kechirilib-YENILAN-IB-2-VIDEO-1537441>

⁴³<https://marja.az/58282/koronavirus-testinin-maya-deyeri-40-manatdir>

və təchizat mərkəzi	testlər		
İctimai Səhiyyə və İslahatlar Mərkəzi publik hüquqi şəxs	COVID-19	17 250,00	28.04.2020
İctimai Səhiyyə və İslahatlar Mərkəzi publik hüquqi şəxs	COVID-19 tədbir	34 200,00	01.05.2020
Şahdağ Turizm Mərkəzi QSC	Tibbi maskalar	34 739,20	18.06.2020
DİN-nin Maddi-Texniki Təminat Baş İdarəsi	A.Heydərrov adına Respublika Hospitalında Karantin blokunun yaradılması üçün təmir işləri	20 887,30	14.05.2020
İctimai Səhiyyə və İslahatlar Mərkəzi publik hüquqi şəxs	Dərmanlar üzrə pasient və əhəlinin maarifləndirilməsi və məlumat mübadiləsi, Həkimlər və orta tibb personalı üçün e-təlim modulları və davamlı tibb təhsil proqramları, Qbank –da prioritet 5 ixtisas üzrə suallar toplusunun yaradılması və istifadəyə verilməsi, COVID-19 zamanı ilk yardım : elektron və canlı kiçik qruplarda təlimlər, : .İnfeksiyalar üzrə təlim və metodik vəsaitin hazırlanması. Əhali arasında fiziki aktivliyin təbliği və təşviqi, tərcümə xidməti	65 160,00	07.07.2020
Azərbaycan Respublikasının Dövlət Şəhərsalma və Arxitektura Komitəsi Ərazi Tikinti-Planlaşdırma Mərkəzi publik hüquqi şəxs	COVID-19 infeksiyasının aşkarlanması məqsədi ilə analizlərin verilməsi və laborator diaqnostikası xidmətinin satın alınması	89 916,00	16.07.2020
CƏMİ		681 996,50	

Ümumiyyətlə satınalmalar reyestrində pandemiya dövründə xüsusi alışırlar barədə çox az məlumat var. Müşahidələrimizə görə yalnız bir neçəsini göstərə bilərik (cədvəl 8). Bütün satınalmalar reyestrindən birbaşa olaraq COVID-19 ilə bağlı yalnız 6 satınalma seçə bildik.

Bir çoxları barədə heç bir əlavə məlumat verilmir. Biz yalnız pasiyentlər üçün internet-portalın və 50 nəfər insanın COVID-19 vaxtı ilk tibbi yardım göstərilmə xidmətləri barədə nisbətən ətraflı məlumata malikiğ. Digər hallarda heç testlərin sayı, həyata keçirilən xidmət barədə belə məlumat verilmir. Rəsmi mənbələrdən biz bilirik ki, gündəlik olaraq dövlət qurumların 400-450 min tibbi maska əldə edirlər. Eyni zamanda 50 milyon tibbi maska ehtiyatı yaradılıb. Necə və hansı prosedur ilə bu ehtiyatlar yaradılıb – məlumat verilmir.

Qeyd etmək lazımdır ki, pandemiya dövründə bir çox ölkələrdə (Avropa İttifaqı, Rusiya və s.) sadələşdirilmiş satınalma üsulu tətbiq edilirdi (birbaşa satınalma və s.). Yəni eyni prosedurlardan Azərbaycanda da tətbiq etmək mümkün olardı. Təəssüflər olsun ki, Azərbaycanda buna dair hər hansı məlumat yoxdur və sadələşdirilmiş sistemə keçid barədə də məlumat yoxdur. Yeri gəlmişkən bir çox dövlət qurumları bu dövrdə standart olaraq fəaliyyətlərini davam ediblər, və müvafiq satınalmaları ediblər.

Nəticə. Yuxarıda sadalanan faktlardan biz satınalma siyasəti sahəsində biz bir neçə əsas məqamı qeyd edə bilərik:

1. Keçən illərə nisbətdə bəzi istiqamətlərdə şəffaflıq müəyyən qədər artıb. Artıq dövlət satınalmalar reyestrində aşağıdakı məlumatlar təqdim edilir:

1.1. Detallı satınalma planı (həcmi, miqdarı, dəyəri, reallaşma dövrü).

1.2. Detallı müqavilə barədə məlumat (hər müqavilənin tərkibi və müvafiq iş və xidmətlərin əks etdirilməsi).

1.3. Müqavilələrin dərc edilmə tarixi, fəaliyyət müddəti.

2. Eyni zamanda bəzi məlumatlar artıq ya gecikdirilmiş şəkildə təqdim olunur ya ümumiyyətlə təqdim olunmur.

2.1. Müvafiq saytda 2019-cu ilə aid hesabat təqdim olunmayıb.

2.2. İllik olaraq bütün keçirilmiş satınalmalar vahid sənəd şəklində təqdim edilmir.

3. Satınalma reyestrin funksionallığı bir tərəfdən (bəzi məlumatlar cəhətindən) artır, amma başqa tərəfdən azalır. Misal üçün satınalmalara dair məlumatlar 3 bölmədə təqdim olunur. Elanlar isə ayrıca bölmələrdə təqdim olunur. Bütün bölmələrin vahid bir reyestrə birləşdirilməsi daha funksional olardı (müqayisə üçün, Rusiya, Qazaxıstan, Ukrayna nümunələri). Çünki indiki halda elanları bir yerdə, müvafiq satınalmalar ilə bağlı bildirişləri başqa yerdə, müqavilələri isə üçüncü bölmədə axtarmaq lazımdır. Şəffaflıq cəhətindən bu funksionallığı çətinləşdirir. Eyni zamanda satınalma planlarına dair bölmədə də problemlər var. Bir sıra qurumlar eyni satınalma planını bir neçə dəfə yerləşdirir. Digər qurumlar planı bir neçə yerə bölüb yerləşdirir və s. Başqa sözlə saytda konkret olaraq yerləşdirmə meyarları və sistemlik mövcud deyil.

4. Eyni zamanda satınalma müsabiqələrin şəffaflığının artırılmasına dair addımlar atılmayıb. Digər illərdə olduğu kimi indi də müsabiqədə iştirak edən şirkətlər barədə məlumat verilmir. Həmçinin müsabiqənin hansı şərtlər ilə keçirildiyinə dair da məlumat yoxdur: birbaşa satınalma idi ya açıq tenderdir (epizodik olaraq məlumat verilir). Hesablama Palatasının rəyinə görə son dövənlərdə birbaşa müqavilələrin payı da yüksəkdir. Bir çox hallarda birbaşa müqavilələr daha iri məbləğdə olan satınalmalara aid edilir. Bu da şəffaflıq cəhətindən zəif tərəfdir. Hətta birbaşa satınalmanın həyata keçirilməsi üçün əsaslandırıcı sənədlər də ictimaiyyətə təqdim edilmir (müqayisə üçün, Rusiyada satınalma müqaviləsinə müvafiq sənəd əlavə edilir).

5. Eyni zamanda satınalmalarda hələ də ayrıca şirkətlərin payı yüksəkdir. Bir çox hallarda ayrı-ayrı dövlət qurumları yalnız bir neçə şirkət ilə müqavilə bağlayırlar (bəzən bu yeni şirkət olur). Müvafiq şirkətlər barədə məlumatları isə heç bir açıq mənbədə tapmaq olmur. Bu isə korrupsiya faktlarına dair şübhələr yaradır. Eyni zamanda bəzi sahələrdə çalışan iri şirkətlər də eyni tender və satınalmaların qalibləri olur (dəftərxana ləvazimatı, mühafizə xidməti, proqram təminatı və s.). Bəzi hallarda dövlət qurumlarının şirkətlər arasında bölgüsünün həyata keçirilməsi təəssüratı yaranır. Bu amillər həmçinin bir şirkətin bir dövlət qurumun keçirdiyi satınalmalarda böyük paya malik olmasına gətirir. Müvafiq göstəricilərə nəzarət və monitorinq sistemi yoxdur.

Beləliklə, bizim fikrimizcə satınalma sistemi indiki halda şəffaflıq və hesabatlılıq cəhətindən zəifdir və ictimaiyyətə lazımı qədər məlumat təqdim etmir.

Azərbaycanda elektron satınalma sisteminin qiymətləndirilməsi

I. Elektron satınalmanın hüquqi bazası

Azərbaycanda elektron satınalma sisteminin tətbiqinə “Dövlət satınalmaları haqqında” Qanuna 28 dekabr 2018-ci iltarixlidəyişikliklərlə⁴⁴ start verildi. Bu təqvimdən 4 ay sonar isə (16 aprel 2019-cu il) “Dövlət satınalmalarının vahid internet portalı haqqında Əsasnamə”⁴⁵ təsdiqləndi. Yeni dəyişikliklərə görə, “tender” anlayışı satınalma müqaviləsinin yerinə yetirilməsi üzrə iddiaçıların yalnız kağız daşıyıcıda deyil, həmçinin elektron formada təqdim etdikləri təkliflərdən ən səmərəlisinin seçilməsi məqsədi ilə keçirilən müsabiqə hesab edilir. Eyni zamanda, satınalma planlarının elektron formada dövlət satınalmalarının vahid internet portalında yerləşdirilməsi hüquqi tələbə çevrildi. Göründüyü kimi, Azərbaycanda elektron satınalma təcrübəsindən istifadə çox yenidir, hələlik formalaşma prosesinin başlağıc mərhələsidir.

⁴⁴<http://www.e-qanun.az/framework/41178>

⁴⁵<http://www.e-qanun.az/framework/42007>

“Dövlət satınalmaları haqqında” Qanunda elekttron satınmanın tətbiqinə hüquqi zmin yaratmaq üçün ilk əvvəl zəruri anlayışlar və müddələrdə dəyişiklik edildi. Məsələn, “Əsas anlayışlar” adlanan 2-ci maddədə

Bütövlükdə “Dövlət satınalmaları haqqında” Qanun Azərbaycanda elektron satınalmalarının təşkili mexanizmlərinin tam dəstini aşağıdakı kimi müəyyənləşdirib:

- 1) Dövlət satınalmaları üzrə tenderlər, təkliflər sorğusu və kotirovka sorğusu barədə elanların və onların nəticələri barədə məlumatların dövlət satınalmaları üzrə rəsmi internet saytından yayılması (maddə 4);
- 2) Satınalan təşkilatın cari ilin oktyabr ayının 15-dən gec olmayaraq növbəti il üçün ilkin satınalma planını satınalma portalında yerləşdirməsi (maddə 4-1.1), növbəti ilin təsdiqlənmiş dövlət büdcəsinin göstəricilərini aldıqdan sonrakı 10 bank günü ərzində satınalma planında dəqiqləşdirmə aparılaraq plan son variantı ilə bağlı portaldə dəyişiklik edilməsi (maddə 4-1.2.);
- 3) Tender nəticəsində bağlanmış satınalma müqaviləsi barədə məlumat 5 bank günü ərzində rəsmi internet saytında yerləşdirilir (maddə 5.3);
- 4) Elektron satınalma vasitəsilə açıq tender keçirilmədən digər satınalma üsullarının tətbiq edilməsi barədə qərar qəbul olunduqda, onu əsaslandırın səbəblər və şərtlər barədə portaldə məlumat verilməlidir (maddə 10.1.12);
- 5) Dövlət satınalmaları portalı vasitəsilə satınalmalar həyata keçirildikdə elektron satınalmanın açılması və başa çatması vaxtı və tarixi barədə məlumat portaldə yayılmalıdır (maddə 10.1.13);
- 6) Tenderdə iştirak etmək üçün tender təklifi vermiş iddiaçıların sayı üçdən az olduqda satınalan təşkilat tenderin davamından imtina edir və bu barədə məlumatı 5 bank günü ərzində rəsmi internet saytında yerləşdirir (maddə 11.1);
- 7) Elektron satınalma vasitəsilə açıq tenderin keçirilməsi barədə elan tender təkliflərinin qiymətləndiriləcəyi gündən azı 20 bank günü əvvəl dövlət satınalmaları portalında dərc olunur (maddə 25.1-1);
- 8) İkimərhələli tenderin elanı rəsmi internet saytında tender zərflərinin açılması günündən azı 60 bank günü, ikinci dəfə isə azı 40 bank günü əvvəl verilməlidir (maddə 25.2);
- 9) Tender satınalmalar portalı vasitəsilə həyata keçirildikdənəticələri elanın dərcindən sonrakı 20 bank günü keçdikdən dərhal sonra qiymət təklifinin ardıcılığına uyğun olaraq internet üzərindən avtomatik müəyyən olunur, qərar qəbul edilməsi üçün elektron qaydada tender komissiyasına göndərilir. Komissiya 1 bank günü ərzində ən aşağı qiymət təklifi və ya keyfiyyət, yaxud texniki cəhətdən ən sərfəli təklif qalib hesab olunutəklif meyarlarını əsas götürərək qiymətləndirirlər və qərar qəbul edirlər. Qərarı həmin gün portaldə yerləşdirilir (maddə 37.7);
- 10) Elektron satınalma vasitəsilə açıq tenderin keçirildikdə satınalan təşkilat 3 bank günü ərzində qalib təchizatçıya bildirişi portalı vasitəsilə avtomatik qaydada dərhal göndərir (maddə 40.1-1)
- 11) Elektron satınalma vasitəsilə açıq tender keçirildikdə satınalma müqaviləsi tenderin qalibi ilə portal üzərindən bağlanılır, müqavilənin yerinə yetirilməsi təminatı portal vasitəsilə təqdim edilir. İnternet vasitəsilə elektron müqavilənin bağlanması üçün satınalan təşkilat tender müqaviləsini aksept etdikdən sonra 3 bank günündən gec olmayaraq satınalma müqaviləsini hazırlayır, portala yerləşdirir və imzalayır. Təchizatçı müqaviləni 5 bank günü ərzində imzalayır (maddə 40.2-1.);
- 12) Satınalan təşkilat xidmət təkliflərini, ixtisas uyğunluğunun müəyyənləşdirilməsi üçün təklifləri rəsmi internet saytında yerləşdirir (41.1);

13) Satınalmada yalnız yerli malgöndərənlərin iştirak etdiyi və ya satın alınan xidmətlərin ümumi qiymətinin dövlət orqanı tərəfindən müəyyənləşdirilmiş məbləğdən çox olmadığı hallar istisna olmaqla bildiriş internetdə dərc edilir (maddə 41.2);

14) Satınalma predmetinin ehtimal olunan qiyməti 3,0 milyon ABŞ dollarının manat ekvivalentində və ya ondan aşağı olan malların (işlərin, xidmətlərin) satın alınması yalnız mikro, kiçik və orta sahibkarlıq subyektlərinin iştirakı ilə, açıq tender üsulunu tətbiq etməklə elektron satınalma vasitəsilə keçirir (maddə 50-1.1.);

15) Dövlət satınalmalarının vahid internet portalısatınalma müqavilələrinin və etibarsız malgöndərənlərin vahid reyestrini aparmaq, dövlət satınalmalarını tənzimləyən qanunvericiliyi hər kəs üçün əlçatan etmək, mərkəzləşdirilmiş elektron informasiya sisteminə inteqrasiyanı həyata keçirmək, satınalmaların elektron vasitələrlə reallaşdırılmasını təmin etməklə yanaşı aşağıdakı funksiyalara malik olmalıdır:

- **tender elanının dərc edilməsi;**
- **malgöndərən tərəfindən tenderdə iştirak etmək üçün zəruri sənədlərin satınalan təşkilata təqdim edilməsi;**
- **tenderdə iştirak haqqının ödənilməsi;**
- **malgöndərən iddiaçı kimi qeydiyyatdan keçməsi və qeydiyyata alınan hər bir malgöndərən üçün elektron kabinetin yaradılması;**
- **satınalan təşkilat ilə malgöndərən arasında qarşılıqlı məlumat mübadiləsinin və sənədlərin təqdim olunması;**
- **tender təkliflərinin təqdim olunması;**
- **tender təklifinin təminatının verilməsi;**
- **tender komissiyasının virtual iclaslarının keçirilməsi;**
- **tender təkliflərinə baxılması, onların qiymətləndirilməsi və müqayisəsi;**
- **satınalma müqaviləsinin elektron qaydada bağlanması, həmin müqavilənin və tenderin nəticələrinə dair digər sənədlərin yerləşdirilməsi;**
- **Bildirişlərin elektron qaydada göndərilməsi;**
- **Tenderin əsas şərtlər toplusunun, tender prosedurlarını tənzimləyən normativ hüquqi aktların, satınalma müqaviləsinin, habelə onun standart şərtlərinin və digər sənədlərin yerləşdirilməsi;**
- **Şikayətin verilməsini və həmin şikayətlərə baxılmasının nəticələri barədə qərarın əldə olunması; Satınalma müqaviləsinin yerinə yetirilməsi üzrə təminatın təqdim olunması;**
- **hesab-fakturaların satınalan təşkilata təqdim olunması;**
- **Satınalan təşkilat tərəfindən ödənişlə bağlı təsdiq bildirişinin təqdim olunması;**
- **Satınalma planının yerləşdirilməsini.**

Satınalan təşkilat tərəfindən tenderdə iştirakla zəruri sənədlər barədə məlumatın əldə edilməsi məqsədilə hökumətin elektron informasiya ehtiyatları (məlumat bazaları, məlumat-axtarış sistemləri, reyestrlər və digər informasiya resursları) dövlət satınalmalarının vahid internet portalına inteqrasiya olunur. (Maddə 50-2);

16) Elektron satınalma qalib təklifin seçilməsi üçün satınalan təşkilat tərəfindən tətbiq edilən, real vaxt rejimində dövlət satınalmalarının vahid internet portalı vasitəsilə

keçirilən, malgöndərənlərin (podratçıların) təqdim etdikləri təkliflərin avtomatik qiymətləndirilməsini təmin edən satınalma prosedurudur. Elektron satınalmanın keçirilməsi üçün internet portalında elan (dəvət) dərc olunur. Elanda (dəvətdə) aşağıdakı məlumatlar göstərilməlidir:

- satınalan təşkilatın adı və ünvanı;
- satınalma predmetinin ətraflı təsviri, həmçinin onun təqdim olunmasının müddəti və yeri;
- imzalanacaq satınalma müqaviləsinin forması və şərtləri;
- təqdim olunan sənədli sübutlar da daxil olmaqla, malgöndərənlərin ixtisas göstəricilərinin qiymətləndirilməsi üçün tətbiq olunan meyarlar və prosedurlar;
- təkliflərin satınalma predmetinin təsvirinə uyğunluğunun müəyyənləşdirilməsi meyarları və prosedurları;
- təkliflərin qiymətləndirilməsinin meyarları və prosedurları, o cümlədən elektron satınalmada təkliflərin qiymətləndirilməsi üçün tətbiq ediləcək riyazi düstur;
- təklifin qiymətinə satınalma predmetinin dəyərindən başqa, digər xərclərin (nəqliyyat və sığorta xərcləri, vergilər və rüsumlar) daxil edilib-edilməməsi haqqında məlumat daxil olmaqla, təklifin qiymətinin hesablanması və ifadə olunması üsulu;
- təklifin qiymətinin hesablanmalı və ifadə edilməli olduğu valyuta (valyutalar);
- səmərəli rəqabətin təmin edilməsi və elektron satınalmanın baş tutması üçün qeydiyyatdan keçməli olan malgöndərənlərin minimal sayı;
- elektron satınalmaya buraxılış üsulu, o cümlədən elektron satınalmaya qoşulma qaydası barədə məlumat;
- malgöndərənlərin elektron satınalmada qeydiyyatının son müddətinə və qeydiyyatına dair tələblər;
- elektron satınalmanın açılmasının tarixi və saati, həmçinin elektron satınalmanın açılışında iştirakçıların eyniləşdirilməsinə (identifikasiyasına) dair tələblər;
- elektron satınalmanın bağlanması tənzipləyən meyarlar;
- elektron satınalmanın keçirilməsinin digər qaydaları, o cümlədən elektron satınalma zamanı iştirakçılara təqdim olunacaq məlumat, onun dili və iştirakçılar tərəfindən təkliflərin verilməsinin şərtləri;
- malgöndərənlər (podratçılar) tərəfindən satınalma prosedurlarına dair izahat almanın üsulu və yeri;
- malgöndərənlərlə (podratçılarla) vasitəçi olmadan əlaqəni təmin edən, onlarla məlumat mübadiləsinə aparan satınalan təşkilatın bir və ya bir neçə vəzifəli şəxsinin adı, vəzifəsi və ünvanı;
- satınalan təşkilatın qərarlarından və hərəkətlərindən şikayət vermək hüququ, gözləmə müddətinin tarixləri barədə məlumat, belə müddət tətbiq edilmədiyi halda müvafiq qərarın səbəbləri;
- elektron satınalmadan sonra satınalma müqaviləsinin qüvvəyə minməsi üçün tələb olunan rəsmiləşdirmələr, o cümlədən tələb olunduğu halda, ixtisas göstəricilərinin və formal tələblərə uyğunluğunun

müəyyənləşdirilməsi, həmçinin yazılı müqavilənin tərtib olunması (maddə 50-3);

17) Elektron satınalmada iştirak etmək üçün qeydiyyatdan keçən hər bir malgöndərəne portalı vasitəsilə bu barədə real vaxt rejimində təsdiq bildirişi göndərilir. Qeydiyyatdan keçmiş ən malgöndərənlərin sayı səmərəli rəqabəti təmin etmək üçün 3 (üç) iştirakçıdan az olduqda, satınalan təşkilat bu proseduru ləğv edir. Elektron satınalmanın ləğv edilməsi barədə məlumat dərhal qeydiyyatdan keçmiş malgöndərənlərə göndərilir. Satınalan təşkilatın tələbatını nəzərə almaqla, elektron satınalmaya dəvətin dərc edilməsi ilə elektron satınalmanın keçirilməsi arasında müddət malgöndərənlər tərəfindən elektron satınalmaya hazırlığın görülməsi və təkliflərin təqdim edilməsi üçün kifayət etməlidir (Maddə 50-4);

18) Satınalma müqaviləsinin bağlanması barədə qərar ən aşağı qiymət əsas götürülməklə qəbul edildikdə qiymət əsasında və ya qiymətləndirilmə nəticəsində ən sərfəli sayılan təklif əsas götürülməklə malgöndərənlərə təqdim olunan qiymət və digər meyarlar əsasında verilir.

Elektron satınalma zamanı aşağıdakı tələblərə əməl edilməlidir:

- **bütün iştirakçılara təkliflərin təqdim olunması üçün bərabər şərait yaradılır;**
- **tətbiqindən asılı olaraq bütün təkliflərin avtomatik qiymətləndirilməsi təmin olunur;**
- **elektron satınalmanın hər bir iştirakçısına onun təklifinin açılmasını və qiymətləndirilməsini müşahidə etmək üçün bərabər şərait yaradılır;**
- **satınalan təşkilat ilə elektron satınalmanın iştirakçıları və ya onların özü arasında yalnız dövlət satınalmalarının portalı vasitəsilə əlaqə saxlanılır.**
- **Elektron satınalma zamanı satınalan təşkilat bütün iştirakçıların eyniləşdirmə məlumatlarını məxfi saxlayır.**
- **Elektron satınalma malgöndərənlərə təqdim olunan qanuna uyğun meyarlar əsasında bağlanılır.**

19) Elektron satınalmadan sonra tələblər müəyyən edilir. Elektron satınalma nəticəsində ən aşağı qiymət təklifi və ya keyfiyyət və texniki cəhətdən ən sərfəli təklif qalib hesab olunur. Satınalan təşkilat elektron satınalma keçirildikdən sonra qalib təklifin formal tələblərə uyğunluğunu və həmin təklifi təqdim edən malgöndərənin ixtisas göstəriciləri meyarlarına cavab verməsini yoxlayır. Satınalan təşkilat təklifin formal tələblərə cavab vermədiyini və ya malgöndərənin ixtisas göstəriciləri meyarlarına uyğun gəlmədiyini müəyyən edərsə, həmin təklifi kənarlaşdırır. Yaxud müqaviləni yerinə yetirə biləcəyinə dair əsaslı şübhələr yarandıqda, ehtimal olunan qiymətdən 20%-dən çox aşağı qiymət təklif verildikdə satınalan təşkilat satınalmaları ləğv etmək hüququna

xələl gətirmədən elektron satınalma müqaviləsinin bağlanması anına formal tələblərə uyğun olan və ixtisas göstəriciləri meyarlarına cavab verən növbəti ən aşağı və ya ən sərfəli qiymətli təklifi təqdim etmiş malgöndərəni seçmək hüququna malikdir (maddə 50-6);

20) Satınalan təşkilatın və ya müvafiq icra hakimiyyəti orqanının rəhbərinin qərarının bir nüsxəsi qərar çıxarılmasından 1 bank günü keçənədək şikayəti vermiş malgöndərənə, satınalan təşkilata və şikayətin baxılmasında iştirak etmiş hər hansı digər malgöndərənə (podratçıya) və ya dövlət orqanının internet portalı vasitəsilə təqdim edilir göndərilir (maddə 58.3).

Azərbaycanda elektron satınalma sisteminin mövcud imkanları, potensialı və təkmilləşdirilməsi istiqamətləri

Səmərəlilik meyarından yanaşsaq, elektron satınalma sistemləri satınalma prosesinin bütün prosedurlarını avtomatlaşdırma və standartlaşdırma bilir, tapşırıqların yerinə yetirilməsinə vaxt azaldır və insan amilinin təsir dərəcəsini zəiflədir. Eyni zamanda, elektron satınalma bazara çıxışı asanlaşdırır və beləliklə, səmərəliliyin artmasına, rəqabətin artmasına, inzibati yük və əməliyyat xərclərinin azalmasına kömək edir.

Lakin bu hədəflərə nail olmaq üçün sistem mükəmməl qurulmalı, beynəlxalq təcrübədə uğurla sınaqdan çıxan elektron satınalma portallarının imkanlarından maksimum yararlanmaq vacibdir. İlk növbədə, Azərbaycanda hazırda ənənəvi, kağız daşıyıcılara əsaslanan satınalma sistemlə müqayisədə elektron sistem istisnasız olaraq müsbət tərəflərilə xarakterizə edilə bilər. Bu sistemin 2 çatışmazlığı da bəzən ehtimal kimi səslənir:

- (1) Sistemin təhlükəsizliyinin təmin edilməsində olan boşluqlar biznesin kpmmersiya sirri hesab edilən məlumatlarının kənara sızmasına səbəb ola bilər.** Lakin informasiya təhlükəsizliyinə və elektron hökumət fəaliyyətinin təmin edilməsinə məsul dövlət təsisatları bu sahədə artıq 15 ilə yaxın təcrübə toplayıblar və belə bir risk istisnadır. Əks halda rəqəmsallaşma təkə satınalmalar deyil, bütün elektron hökumət mexanizmlərinə eyni dərəcədə təhülkə olardı;
- (2) Ölkənin bütün ərazisində internetə bərabər keyfiyyətdə və aramsız çıxış imkanının olması.** Şübhəsiz ki, elektron satınalmaların tətbiqinin istisnasız olaraq bütün ölkə ərazisində icbari olacağı halda ən ucqar kənd yaşayış məntəqələrində fəaliyyət göstərən malgöndərənlərin və ya təchizatçıların 24 saat fasiləsiz, yüksək sürətli və genişzolaqlı internetə çıxışı olmalıdır. Azərbaycanda bu sahədə xüsusilə də əyalətlərdə internetin əlçatanlığı və keyfiyyətilə bağlı problem hələ ki, qalmaqdadır. Bu baxımdan elektron satınalma sisteminin bu yöndən zəif tərəfini qeyd etmək lazım gəlir.

Elektron sistemin üstünlükləri isə daha çoxdur. Əvvəla, kağız daşıyıcılardan istifadə xərclərə qənaət yaradır. İstifadə olunan sənədlərin çapı üçün zəruri çap materillərini isitfədəsi, mətbuat vasitəsilə satınalma sənədlərinin dərci üçün xərclər ehtiyac aradan qalxır. Satınalan təşkilatın bu çap və dərc üçün müvafiq strukturlara fiziki olaraq baş çəkməsi və əyani görüşlər keçirməsi, satınalma elanın dərcindən qalibin elan edilməsinədək olan dövrdə satınalan təşkilatla iddaçı (təchzitçi) qurumların canlı davamlı ünsiyyət qurması və toplantılar keçirməsi üçün izafi xərclərə (məsələn, nəqliyyat xərcləri, görüşlərin təşkililə əlaqəli inzibati xərclər) də ehtiyac qalmır.

Digər tərəfdən isə elektron sistem zamana qənaətidir. Kağız daşıyıcıların hazırlanması və çap edilərək çoxaldılması, onların rəsmi poçt vasitəsilə müvafiq qurumlara çatdırılması, qarşılıqlı yazışmaların tərəflərə çatdırılması üçün günlərlə lazım olduğu halda, elektron sistem üzərindən bu işlər bir neçə saat, hətta bir neçə dəqiqə zaman alır. Sənədlərdə aşkarlanan texniki qüsurları və ya müzakirə nəticəsində ortaya çıxan məqamları redaktə etmək və dəyişdirmək real vaxt rejimində dəqiqələr ərzində həllini tapır.

Azərbaycanda son illər tətbiqinə başlanan elektron satınalma sisteminin əsas üstünlükləri kimim aşağıdakılar qeyd etmək olar:

- **Satınalma prosedurlarının nəticələri üzrə məlumatların operativ təqdim olunması;**
- **İllik satınalma planlarının açıqlanması;**
- **Malgöndərənlərin satınalma proseduruna daxil olmasında satınalan təşkilatların ayrı-seçkiliyə yol verməsinin minimuma endirilməsi və bu səbəbdən qalib şirkətlər arasında biznes aləmində tanınan ixtisaslı şirkətlərin adlarının daha tez-tez görünməsi;**
- **Elektron satınalmanın nəticələrinin avtomatik rejimdə portal vasitəsilə açıqlanması;**
- **Bağlanmış müqavilələr üzrə alınacaq malların (iş və xidmətlər) siyahısının və icra müddətlərinin açıqlanması;**
- **Tender müsabiqəsinin qalibinin müəyyən edilməsi zamanı qiymətləndirmə meyarlarının açıqlanması;**
- **Satınalma prosedurları üzrə aralıq məlumatların (satınalma prosedurları üzrə müddətlərə düzəlişlərin edilməsi, satınalmaların baş tutmaması və ləğv edilməsi) bir portal vasitəsilə açıqlanması;**
- **Qalib şirkətlərin və fiziki şəxslərin eyniləşdirmə nömrəsinin təqdim olunması ilə onların digər eyniadlı şəxslərlə qarışıq salınmasının aradan qaldırılması.**

Bununla belə, sistemin fəaliyyəti üçün bir sıra texniki-hüquqi imkanlarla yanaşı, maneələr də var. Şübhəsiz, Azərbaycanda elektron və ya mobil imza infrastrukturunun, elektron hökumət şəbəkəsi çərçivəsində bir sıra elektron məlumat bazasının (vergi ödəyicilərinin elektron reyestri, icazə və lisenziyaların onlayn alınması imkanı), elektron ödəmə infrastrukturunun mövcudluğu Azərbaycanda elektron satınalma sisteminin qurulmasına əlverişli imkan yaradır.

Amma bu imknanları məhdudlaşdıran bəzi manelər də var. Məsələn, dövlət adından satınalma həyata keçirməyə öhdəliyi olan bütün müəssisə və təşkilatların elektron reyestri hazır deyil, elektron satınalma qanunvericilikdə istisna qoymdan icbari hüquqi mexanizm kimi təsbit edilməyib, qanunvericilikdə müqavilələrin icrasına kameral elektron nəzarət tələbləri və posedurları nəzərdə tutulmayıb və s. Hazırkı vaxta sistemin nəzərəçarpan əsas çatışmazlıqları kimi aşağıdakı məqamları qeyd etmək mümkündür:

- **Satınalma portalı dövlət satınalan təşkilatlarının bir çoxunu (SOCAR və onun törəmə müəssisələri, "Bakı Beynəlxalq Dəniz Ticarət Limanı" QSC, "Xəzər Dəniz Gəmiçiliyi" QSC və s.) əhatə etmir;**
- **Bir çox satınalma planları qanunvericiliyin tələblərinə uyğun təqdim olunmur və bəzi satınalan təşkilatlar satınalma planını satınalma proseduru elan olunmazdan 7-10 gün əvvəl yerləşdirirlər;**
- **Bəzi elanlarda nəzərdə tutulan məlumatların hamısı açıqlanmır, elanlarının qanunla müəyyən olunmuş qaydada, tam şəkildə açıqlanmasını təmin edən informasiya texnologiyaları əsasında nəzarət mexanizmi yoxdur;**
- **Portal bağlanmış bütün satınalma müqavilələri barədə ətraflı məlumatın verilməsini təmin etmir;**
- **Satınalmalarda iştirak etmiş rəqiblərin (iddiaçı və iştirakçılar) adları və onların qiymət təklifləri, yaxud bal sistemi üzrə sıralanması təqdim olunmur;**
- **Bağlanmış müqavilələr barədə təqdim olunan operativ informasiya müfəssəl deyil;**
- **Elektron satınalmalar ixtisas uyğunluğu olmayan şirkətlərin satınalmalarda iştirakının qarşısını ala bilməyib, ixtisas uyğunluğu tələbi üzrə ballar minimal səviyyədədir;**
- **Satınalma müqavilələri üzrə arxiv məlumatlarının (cari dövrdə keçirilmiş satınalmaların) heç də hamısı məlumat bazasında saxlanmır;**
- **Bir sıra satınalan təşkilatlar satınalmaların nəticələri üzrə bildirişdə bağlanmış müqavilənin tarixini və məbləğini təqdim etmirlər;**
- **Satınalma metodları üzrə yekunlaşmış müsabiqələrin elanları arxivləşdirilmir, başa çatdıqdan sonra bazadan çıxarılır.**

Bu boşluqları nəzərə alaraq Azərbaycanda elektron satınalma sisteminin təkmilləşdirilməsi, daha mükəmməl və çevik infraquruluşun formalaşdırılması üçün bir sıra istiqamətlər üzrə addımların atılmasına ehtiyac var. Həmin istiqamətlərə daxildir:

1. Elektron satınalma portalının texniki və institusional potensialının gücləndirilməsi, təqdim etdiyi xidmətlərin çeşidinin artırılması

İlk öncə elektron sistemin fəaliyyəti ilə bağlı qanunvericiliyə 2 yeni satınalma üsulunun daxil edilməsinə ehtiyac var. Bu metodlar ənənəvi sistemdə istifadə edilən qeyri-

rəqabətli satış üsullarını (məsələn, kotirovka sorğusu, təkliflər sorğusu) uğurla əvəz edərək bütün satınalmalarda yalnız rəqabətli metodlardan istifadəni təmin edər. Kiçik alışlar üçün aşağıdakı elektron satınalma üsullarından istifadə edilə bilər:

(i) Dəyəri 10 min manatı ötməyən malların (xidmətlərin) satın alınması üçün elektron ticarət üsulu tətbiq edilə bilər. *Bu halda satınalan qurum daxili qərarı ilə təchizatını sərbəst seçir, internet üzərindən sifariş etməklə ehtiyacı olan malı (xidməti) alır. Lakin satınalma proseduru ilə bağlı bütün məlumatlar, o cümlədən təchizatçının adı və ünvanı, alınan malların (iş və xidmətlərin) dəyəri və həcmi portalda yerləşdirilməlidir;*

(ii) Dəyəri 10 000 manatdan çox, 100 000 manatdan az olan mal və xidmətlərin alışı üçün elektron hərraclardan istifadə edilə bilər. *Beynəlxalq təcrübədə geniş yayılan bu üsul "tərs hərrac" metodu da adlandırılır. Bu üsul tətbiq edildiyi halda malalan təşkilat onlayn qaydada müsabiqə elan edir və təchizatçılar da internet üzərindən hərraca qatılmaqla öz qiymətlərini təklif edirlər. Elektron hərracda qiymətlər gizli olmur, ənənəvi hərracda olduğu kimi hər bir iddiaçı özünün qiymətini bəyan edir. Onlayn hərrac davam etdiyi müddətdə iddiaçıların özləri görünməsə də, qiymət təkliflərinin iştirakçıların hamısı izləyə bilər. Qiymət təklifləri 3 mərhələdə təkrarlanır və sonuncu mərhələdə ən aşağı qiyməti təklif edən iddiaçı sifarişçi tərəfindən qalib elan edilir.*

Elektron satınalma üsullarının çeşidi artırılmaqla yanaşı, vahid internet portalının infrastrukturunun və funksionallığının artırılmasına ehtiyac var. Bunun üçün aşağıdakı yeni alət və mexanizmlərin tətbiqi zəruridir:

1. Biznes subyektləri üçün vahid elektron kabinetin yaradılması, bütün elektron xidmətlərin, elektron vergi və elektron satınalma kabinetinin vahid biznes elektron kabinetinə inteqrasiya edilməsi. Bu halda həm malalanlar (sifarişçilər), həm təchizatçılar (iddaçılar) satınalma prosesi üçün lazım olan bütün sənədləri onlayn qaydada vahid kabinetdən kənara çıxmada yükləmək imkanına malik olacaqlar. Öz növbəsində, internet bankçılıq infrastrukturunu da bu sistemə inteqrasiya etdirmək ən ideal yanaşmalardan biri olar. Bu halda artıq təchizatçılar banka fiziki olaraq baş vurmada elektron kabinetdən onlayn qaydada bank zəmanət almaq, elektron qaimə təqdim etmək, malalanlar (sifarişçilər) isə onlayn qaydada ödəniş tapşırığı göndərmək və ödənişin həyata keçirilməsini təmin etmək imkanı qazanacaqlar. Oxşar qaydada sığorta şirkətlərinin inteqrasiyası hesabına zərurət yarandıqda risklərin və ya yüklərin sığortalınması real vaxt rejimində həyata keçirilə bilər. Vahid elektron biznes kabinetinin yaranacağı təqdirdə proses iştirakçıların reyestr məlumatları, vergi və maliyyə məlumatları, kredit reyestri (kredit tarxçələri) məlumatları, icazə və lisenziyaları, məhsul və xidmətləri üzrə sertifikatları barədə istənilən məlumatı onlayn qaydada əldə etmək imkanı təmin edləcək. Bunun üçün sadəcə olaraq sistemin texnoloji imkanları o vəziyyətə gətirilir ki, vahid kabinet daxilində məlumat mübadiləsi fərqli interfeyslər vasitəsilə avtomatik həyata keçirilir.

Bunun üçün həmçinin satınalamada istifadə olunan bütün sənədlərin, habelə standart müqavilələrin elektron forması bazaya daxil edilir, porses iştirakçıları özlərinə gərəkli olan sənəd formalarını seçməklə gərəkli məlumatları və mətnləri boş hissələrə əlavə etməklə real vaxt rejimində kabinetə yükləyirlər.

2. Malalan (sifarişçi) təşkilatların elektron reyestrinin yaradılması. “Dövlət satınalmaları haqqında” Qanunun tətbiq dairəsinə düşən bütün büdcə təşkilatlarının və dövlət şirkətlərinin elektron məlumat bazası yaradılır. Bu bazada şirkətin reyestr məlumatları, ixtisaslaşma və fəaliyyət çərçivələri, vəzifəli (məsul) şəxsləri, tender komissiyasının tərkibi barədə məlumatlar əks olunmalıdır. Qanunvericlik tələb müəyyən etməlidir ki, bu məlumatlarda hər hansı dəyişiklik olduğu təqdirdə ən gec 15 gün ərzində təşkilat özü onalyn bazada müvafiq dəyişiklik aparmağa məsuliyyət daşıyır. Yeni təşkilatlar yarandıqca və ya mövcud olandan hansısa ləvg edildikcə satınlamalara məsul dövlət təşkilatı reyestrə dəyişiklik etməyə borcludur.

Satınılmalarda şəffaflığın təmin edilməsi, eləcə də maraqlar ziddiyətinin qorunmasına nəzarət baxımından belə bir elektron reyestrin olması çox önəmlidir.

3. Təchizatçıların elektron reyestrinin yaradılması. Dövlət satınalmaları vasitəsilə öz məhsulunu satmağa, xidmət göstərməyə və ya iş görməyə potensial iddiası olan bütün biznes subyektləri (həm fərdi sahibkarlar, həm də hüquqi şəxslər) vahid elektron satınalma portalının nəzdində formalaşdırılan “Təchizatçı reyestri” elektron bazasında qeydiyyatda düşməlidir. Asan və ya mobil imzadan istifadə etməklə təklif olunan xüsusi formanı doldurmaqla bazada sistemin administratoru tərəfindən qədə alınmış olur. Bu bazaya təchizatçıların reyestr məlumatları, ixtisaslaşma və fəaliyyət çərçivələri, vəzifəli (məsul) şəxsləri barədə məlumatlar, habelə təqdim etdiyi məhsul, xidmət və işlər üzrə malik olduqları sertifikatlar, icazə və lisenziyalar, iş təcrübələri və kadr potensialı, məhsul və xidmətlərinin qiymətləri, saytları, əlaqə vasitələribarədə məlumat əks olunur. Bu baza elektron (onlayn) bazar məlumat sistemi rolunu oynayır. Təchizatçıların bu bazaya daxil olması könüllüdür, lakin satınlamalara iddiaçı kimi qatılmaq istəyənlər yalnız bu bazada qeydiyyatdan keçməklə iddiaçı kimi prosesə qoşula bilirlər. Bu baza hazır olduqdan sonar təchizatçılar artıq reyestr çıxarışlarını hazırda tələb edildiyi kimi kağız daşıyıcılarda notarial qaydada təsdiq etdirmədən elektron sistemdən onlayn yükləyə biləcəklər.

4. Malların (iş və xidmətlərin) elektron katoloqunun yaradılması. Bu katoloqda satınalan təşkilatların potensial olaraq təcrübədə ehtiyac duyduğu və ya potensial olaraq ehtiyac duyula biləcək bütün məhsulların (iş və xidmətlərin) təsnifat kodları əsasında katoloqu yaradılır. Belə katoloq bir neçə səbəbdən vacibdir. Əvvəla, satınalan təşkilatlar ehtiyac duyduqları məhsulların (iş və xidmətlərin) texniki parametrləri və məzmunu barədə öncədən məlumat ala bilirlər. Audit və nəzarət orqanları isə satınalma müqavilələrində eyni məhsul və ya xidmətə (işə) görə kəskin qiymət fərqlərinin yaranıb-yaranmadığını aşkarlayan zaman məhsulların (iş və xidmətlərin) unifikasiya olunmuş təsnifat kodları avtomatik müqayisə imkanı yaradacaq. Bu cür təsnifatlaşdırma dövlət satınalmaları sistemində müxtəlif sahələr və təşkilatlar üzrə həm təsnifat kodları

əsasında qiymət dəyişikliklərini və fərqlərini, həm də ehtiyac duyulan məhsulların (iş və xidmələrin) strukturunda və dinamikasında baş verən dəyişiklikləri izləməyə imkan yaradır. Bu cür baza dövlət ehtiyaclarının analizi üçün unikal məlumat bazasıdır. Eyni zamanda, elektron satınalma sistemində bu kodlar üzrə başqa bir bazada "qiymət modulu" yaradılacaq. Həmin modulda təsnifat kodları üzrə qiymət bazası yaradılır, hər ay həmin qiymətlər yenilənir. Belə baza olduğu təqdirdə satınalma sənədlərində satın alınması nəzərdə tutulan məhsullar (iş və xidmələr) məhz müvafiq təsnifat kodları əsasında əks etdirilirlər. Təsnifat kodları xarici ticarətdə mal qruplarının kodlarına oxşar prinsiplə seçilə bilər. Yəni rəqəmlərin ardıcılığı məhsulların (iş və xidmələrin) aid olduğu sahəni, mal qrupunu, mal yarımqrupunu və konkret əmtəənin (xidmətin və ya işin) növünü müəyyən etməlidir. Belə kataloqlar həm də satınalan (təchizatçı) tərəfin rəqabət qaydalarını pozmasının qarşısını alır. Çünki bəzi hallarda eyni malın çox az fərqlənən konfigurasiyanı və parametrini əsas gətirərək keyfiyyət meyarı üzrə qiymətləndirmə zamanı arzulamadığı təchizatçıları prosesdən kənarlaşdırma bilər. Halbuki kataloq mövcud olduğu halda satınalmaların texniki şərtlərində mal, iş və xidmətlər dəqiq kodlar əsasında göstəriləcək.

5. Elektron çərçivə sazişlərinin imzalanması mexanizmi yaradılmalıdır. Çərçivə sazişləri beynəlxalq təcrübədə dövlət satınalmaları prosesində çox geniş istifadə edilən mexanizmdir. Bu saziş ilkin çərçivə sənədidir, öhdəlik xarakteri daşımır, hələlik yekun və detallandırılmış sənəd olmadığından icrası məcburi deyil, malalanları (sifarişçiləri) bazarda olan potensial təchizatçılarla əlaqələndirmək, onların real potensialı ilə tanış etmək, ilkin şərtləri razılaşdırmaq, gələcək əməkdaşlığın konturlarını müəyyən etmək məqsədi güdür. Müqavilədə konkret qiymət razılaşması olmur, amma görülməli işlərin xarakteri, mümkün həcmi, ehtimal olunan icra müddətləri barədə ilkin razılaşma əks olunur.

Bu sazişlər sayəsində malalanlar bazarın real potensialını görür, bazar haqda dolğun informasiyaya malik olduğu, seçiminin bazarın potensial imkanlarından aşağı, yoxsa yuxarı olduğu üçün gələcək satınalma qərarlarını verəndə çətinlik çəkmir, ən doğru seçimini edir.

Təchizatçılar isə gələcək işlərini, potensial qazanclarını proqnozlaşdırma bilərlər. Saziş onlara yaxın 3 ildə potensial olaraq nə qədər məhsul və xidmət sata biləcəyini planlaşdırmaq imkanı qazanır.

6. Elektron müqavilələrin bağlanması. Satınalma müqavilələri onlayn qaydada bağlanmalı, elektron imza ilə təsdiqlənməlidir. Müqavilə tərəflər arasında imzalandıqdan dərhal sonra onlayn rejimdə xəzinədarlıqda qeydiyyatlanır. Amma burada ən vacib məsələlərdən biri elektron sistemin müqavilərə onlayn dəyişiklik mexanizmlərini yaratmasıdır. Sistem elə qurulmalıdır ki, dəyişiklikləri artıq imzalanmış mətnə etmək mümkün olmasın, çünki bu tərəflər sui-istifadə imkanı yarada bilər. Hər bir dəyişikliyi sistem əvvəlki müqaviləyə əlavə kimi qeydə almalıdır. Ümumiyyətlə isə qanunvericilikdə elektron satınalma müqavilələrinə dəyişikliklərlə bağlı sərt tələblər müəyyən edilməlidir.

7. Elektron qiymət modulu sisteminin yaradılması. Elektron satınalma sisteminin bazasında onlayn "qiymət modulu" yaradılmalıdır. Bu bazada təsnifat kodu üzrə potensial olaraq satınalma predmeti olacaq və müvafiq təsnifat kodu əsasında elektron kataloqu yaradılmış bütün mal, iş və xidmətlərin bazar qiymətləri əsasın bazası formalaşdırılır.

Ayda bir dəfə qiymət monitorinq əsasında baza yenilənir. Orta qiymətlər hesablanarkən statistiki çəki formulları əsasında ölkənin bütün coğrafi ərazilərində mövcud olan topdansatış bazarlarının qiyməti əsas götürülür. Bu halda sifarişçilər real bazar qiymətləri barədə ətraflı və daimi məlumata malik olacaq, satınalma sənədləri üçün ehtimal olunan qiymətlərin əldə edilməsi üçün əlavə xərc və bazar araşdırmasına ehtiyac olmayacaq, elektron sistem özü zəruri məlumatları təqdim edəcək. Eyni zamanda, satınalan (sifarişçi) təşkilatlar ehtimal olunan qiymətlərlə bağlı təkliflərin hazırlanması üçün yalnız özlərinə yaxın olan şirkətlərdən məlumat toplamayacaqlar. Bəzi hallarda bazarda əsas oyunçuo olan biznes subyektləri belə qiymət sorğularından kənar qalırlar ki, bu da satınalmalar sistemində qiymətlərin təhrifinə və korrupsiya risklərinin yüksəlməsinə səbəb olur.

Bu cür qiymət modulları satınalan təşkilatlara satınalma planlarının hazırlanması və büdcə planlaşdırması üçün də mühüm informasiyalar təqdim edir.

Eyni zamanda, təchizatçılar qiymət təkliflərinin hazırlanmasına daha obyektiv və məsuliyyətli yanaşacaqlar. Əna əsası isə elektron sistem qiymət modulu əsasında onlayn hesabatlarla hazırlaya biləcək. Bu hesabatlarda müxtəlif satınalma müqavilələri üzrə tipik və oxşar malların (xidmətlərin, işlərin) satın alınmasında qiymət fərqləri dərhal üzə çıxacaq, satınalanların orta bazar qiymətlərindən kənarlaşmaları onların dövlət vəsaitlərinin istifadəsində qənaətli, yoxsa israfçı sərəncamçı olduğunu aşkarlayacaq. Təchizatçıların qiymət təkliflərində bilərəkdən çox aşağı və ya yüksək qiymət təklif etməsini elektron sistem dərhal üzə çıxaracaq və etibarsız təchizatçıların siyahısının hazırlanmasında bu məlumat əsas indikatorlardan biri olacaq.

Bu cür elektron qiymət modulunun hər kəs üçün açıq olduğu halda ehtimal olunan qiymətlərin tender komissiyasının görüşünə kimi gizli saxlanması zərurətini aradan qaldırır. Əksinə ehtimal olunan qiymətin əvvəldən açıqlanması biznesə tenderə girməklə bağlı qərar vermə prosesində vacibdir. Bu həm də satınalan təşkilatla təchizatçılardan hansısa birinin gizli sövdələşməsinə mane olacaq. Çünki təcrübədə bəzən gizli maraqlar üzündən satınalan təşkilat ehtimal olunan qiyməti əvvəlcədən özünə yaxın bildiyi potensial iddiaçıya (təchizatçıya) göndərməklə rəqabət şərtlərini pozmuş olur.

8. Elektron satınalmalarda “lot” anlayışından imtina olunması. Bu anlayış vahid tenderdə mal, iş və xidmətlərin müxtəlif hissələrə bölünməsinə nəzərdə tuturdu. Halbuki eyni mal, iş və ya xidmət obyektinə münasibətdə yalnız bir satınalma prosesi tətbiq oluna bilər. Bu yanaşma açıq tenderlərdən yayınmaq üçün qanunvericilikdə belə satınalamaların hissələrə bölünməsinə və müsabiqəsiz satınalma üsullarından yayınmağa şərait yaradır. Əgər bir satınalma çərçivəsində fərqli xarakteristikaya malik mal, iş və xidmətlərə ehtiyac qaçılmazdırsa, o halda hər biri üzrə ayrıca satınalma elanı verilməlidir.

9. Uzunmüddətli (3 illik) satınalma planlarının hazırlanması. Artıq Azərbaycan hökuməti ortamüddətli xərclər çərçivəsi mexanizminin tətbiqi ilə əlaqədar olaraq 2021-ci ildən 3 illik büdcə planlaşdırmasına keçir. Bu baxımdan dövlət adından satınalan təşkilatlar da öz satınalma planlarını 3 illik hazırlamalıdır. Uzunmüddətli büdcə planlaşdırılmasının effektiv tətbiqi bunsuz mümkün olmayacaq. Eyni zamanda, satınalma

planlarının hazırlanması ilə dəqiq hüquq tələblər müəyyənə dilməlidir və hazırda bu tələblər yaygın olduğu üçün fərqli təşkilatlar fərqli məlumatlar əsasında həmin planları saytda yerləşdirirlər. Minimum tələblər bunlar olmalıdır: hər il üzrə alınması planlanan mal, iş və xidmətlərin adı (təsnifat kodu ilə), satın alınması planan həcmi, büdcənin iqtisadi təsnifatında yeri, gözlənilən dəyəri.

İctimai monitoring üçün elektron satınalma saytın texniki imkanlarının əlavəli vəziyyətə gətirilməsi, yeni funksiya və məlumat bazalarının əlavə edilməsi

Şəffafliq baxımından elektron satınalma sistemləri və onlayn platformalar satınalma məlumatları ilə maraqlanan bütün tərəflərə maneəsiz çıxışın təmin edilməsində mühüm rol oynayır. Məlumatların onlayn formatda mövcudluğu rəsmi şəxsləri vətəndaşlar qarşısında öz vəzifələrini yerinə yetirməkdə daha məsuliyyətli edir. Bu baxımdan, vətəndaş cəmiyyətinin və medianın dövlət satınalmalarını müntəzəm nəzarətdə saxlaması, daimi ictimai monitorinqlərin təşkili üçün əsas şərt satınalmalarda şəffafliq, hesabatlılıq və informasiya açıqlığının təmin edilməsidir. Bunun üçün Azərbaycanın elektron satınalma portalında bir sıra zəruri mexanizmlərin yaradılmasına ehtiyac var:

1.Satınalma sənədləri, o cümlədən texniki şərtlər ictimaiyyət üçün açıq olmalıdır. Məsələn, Türkiyədə bu təcrübə uğurla istifadə edilir.

2. Biznes reyestri və benefsiar sahiblərlə bağlı məlumatlar açıq olmalıdır. Əks halda müstəqil ictimai monitorinqlər satınalmalarda maraq konfliktini və korrupsiya risklərini araşdırma bilməyəcəklər. Xüsusilə də də benefsiar sahiblər və təsisçilər gizli qaldıqda eyni insanlar və biznes qrupları fərqli adlar altında fərqli şirkətlər yaratmaqla çoxsaylı satınalmalarda iştirak edirlər və elektron satınalma auditi və ictimai monitorinqlər bu sahədə korrupsiya risklərini araşdırmaqda rıçaqlarını itirirlər.

3.Satınalma planlarının, elanların, texniki şərtlər dəstəsinin, bağlanmış müqavilələrin və icrası bitmiş müqavilələrin elektron sistemdə kodlaşdırılması. Vahid elektron portlarda hazırda satınalma məlumatları pərakəndə təqdim edilir. Halbuki satınalma elanından və satınalma sənədlərindən başlamış bildirişin dərcinə, eləcə də müqavilələrin bağlanmasına və icrasının nəticələrinin açıqlanmasınadək olan bütün prosesi vahid məlumat zənciri kimi izləmək imkanı olmalıdır. Bunun üçün bütün proses əvvəlcədən sonunadək kodlaşdırılmalıdır. Məsələn, hər bir satınalan (sifarişçi) təşkilatın saytda yerləşdirdiyi hər bir satınalma elanı nömrələnir. Sonradan satınalma sənədləri, satınalmanın yekunlaşdırılmasından sonra bildirişlər, daha sonra isə müqavilələr həmin kod altında sistemə yüklənir. İcra edilmiş müqavilə barədə hesabat da bu kodla sayta əlavə edilir. Saytda satınalma məlumatlarının yayılması üçün büdcə təşkilatları və dövlət şirkətləri 2 fərqli məlumat kataloqu yaradılır. Kataloqların daxilində xüsusi qovluqlar

formalaadılır. Məsələn, “Büdcə təşkilatları” katoloquna daxil olduqda “Malalanların elektron məlumat bazası” sistemində mövcud olan təsnifat sisteminə daxil olan hər bir büdcə təşkilatı üçün ayrıca qovluq açılır. Bu qovluqlarda isə ölkənin bölgələri üzrə köməkçi qovluqlar yaradılır. Kodlaşdırılmış bütün satınalma məlumatları bölgələr üzrə informasiya bazasına daxil edilir.

4. “Satınalma axtarış” sisteminin formalaşdırılması. Elektron satınalma portalının həm iştirakçılar, həm də digər maraqlı tərəflər (vətəndaş cəmiyyəti və media təmsilçiləri, mövzu ilə bağlı müstəqil araşdırmaçılar və s.) üçün təqdim elədiyi əsas imkanlardan biri axtarış sisteminin qurulmasıdır. “Satınalma axtarış” sistemi peşəkar tələblərə uyğun qurulması, istifadəçilər üçün kifayət qədər sadə və asan axtarış imkanı yaratması çox önəmlidir. Axtarış sistemi çoxsaylı “filtr”lər üzərində qurulduqda effektiv olur. Məsələn, satınalmanın başlanma və ya bitmə tarixinə, satınalma üsuluna və ya satınalmanın formasına, müqavilənin qeydiyyat koduna, satınalma durumuna (elanı vermiş, artıq icrasına başlanmış, bitmiş, icrası dayandırılaraq ləğv edilmiş və s.), sifarişçi təşkilatın və ya onun tabe olduğu mərkəzi təşkilatın adına, yerləşdiyi bölgəyə uyğun olaraq axtarış imkanları təqdim edilə bilər. Bu cür fərqli filtrlər“ üzərindən məlumat bazasının və axtarış sisteminin formalaşdırılması həm səlahiyyətli qurumun özünün, həm də ixtisaslaşmış ictimai institutların effektiv monitoring imkanını artırır.

5. Təchizatçıların şikayətlərinə baxılması üzrə qərarların onlayn qaydada ictimailəşdirilməsi. Qanunsuzluqla üzləşdiyini iddia edərək satınalan təşkilatdan və ya prosedurlardan şikayət verən təchizatçıların şikayətlərinə baxılması, prosesin gedşişilə bağlı tərtib olunan protokollar və çıxarılan qərarlar satınalmalar üzrə vahid internet portalında yerləşdirilməlidir.

2. Satınalmalar üzrə səlahiyyətli dövlət qurumunun və ali audit orqanının satınalamalar üzərində onlayn kameral yoxlama-monitorinq funksiyalarını təmin edən mexanizmlərin yaradılması

Elektron satınalma sisteminin funksionallığı yalnız 2 tərəfin - satınalan və təchizatçı təşkilatın prosesdə iştirakçılığını asanlaşdırmağa, elektron xidmətlərdən satınalma məqsədləri üçün faydalanmağa xidmət etmir. Dövlət satınalmalarının elektronlaşması həmçinin prosesdə korrupsiya risklərinin aradan qaldırılması, rəqabətin təmin edilməsi və iri şirkətlərin inhisarçı mövqeyindən istifadəsinin qarşısını alınması, ictimai vəsaitlərdən daha qənaətli və səmərəli istifadəyə nail olunması məqsədi güdür. Bu məqsədlərə isə satınalamalara nəzarət səlahiyyəti olan dövlət institutlarının effektiv fəaliyyəti sayəsində çatmaq mümkündür. Satınalan tərəflərin – biznes subyektlərinin prosesdə iştirakçılığı elektronlaşarsa, nəzarət orqanlarının da əlində olan nəzarət imkanları anoloji qaydada rəqəmsal texnologiyalara əsaslanmalıdır. Bunun üçün ilk növbədə hazırda mövcud olan elektron tender portalında satınalma müqavilələrin idarə edilməsi və monitorinqi modulu yaradıla bilər. Amma bunun üçün müqavilələrin idarə edilməsi prosedurları və mərhələlərinə aid tənzimləmələrin hüquqi əsaslarının formalaşdırılması vacibdir.

Müqavilələrin icrası dövründə həm satılan, həm də təchizatçı təşkilat hər ay müqavilələrin icrasına dair hesabatlarını elektron sistemə daxil etməlidirlər. Səlahiyyətli qurum icra prosesində yaranan istənilən problemi, kənarlaşmaları dərhal görməklə prosesin müqavilə çərçivəsinə qaytarılması üçün səlahiyyətlərindən istifadə edə bilər. Eyni zamanda, hesabatlara əsasən təqdim edilən malların (iş və xidmətlərin) keyfiyyətində, ödəmələrin qrafikində kənarlaşmalar olduqda sosial və ekoloji standartlara əməl edilməsinin monitorinqi zamanı problemlər aşkarlandıqda nəzarət orqanının müdaxiləsi üçün əsas yaranır. Elektron hesabatlara yanlış məlumatların daxil edilməsi hər iki tərəfin məsul şəxsləri üçün hüquqi məsuliyyət və sanksiya yaratmalı, bunun üçün qanunvericiliyə zəruri dəyişikliklər olunmalıdır. Nəzarət orqanı onlayn qaydada müqaviləyə dəyişiklikləri diqqətdə saxlamağa, onların hüquqi tələblərə uyğunluğunu dərhal yoxlayıb qərar verməyə bəclüdür.

Müqavilələrin idarə edilməsi sisteminin əhəmiyyətli ünsürlərindən biri də satınalmaların səmərəlilik və qənaət baxımından monitorinq edilməsi və müvafiq hesabatların hazırlanmasıdır. Bunun üçün nəzarət orqanının satınalmaların monitorinqi mexanizminə malik olması zəruridir. Monitorinq zamanı satınalmaların məbləğlərinin və gözlənilən nəticələrinin nə qədər əlverişli və ağılabatan müəyyən edilməsi, qaliblərinin seçiminin nə dərəcədə şəffaf və effektiv olduğu xüsusi diqqətdə saxlanmalıdır. Onlayn monitorinq üçün indikatorlar seçməklə prosesin portalın özü tərəfindən həyata keçirilə bilər. Məsələn, satınalma elanları və müqavilənin imzalanması arasında ən qısa, uzun və orta müddət, 1 elana düşən müraciətçilərin orta sayı, müqavilə şərtlərinin pozulmadan icra olunduğu proseslərin ümumi satınalmalarda payı, təxirə salınmış satınalma elanlarının, müqavilə bağlanmış və müqavilənin icrası yarımçıq saxlanmış proseslərin nisbəti, ehtimal olunan qiymət əsasında müəyyən edilmiş müqavilə dəyərlə imzalanmış müqavilə dəyəri arasında fərq və yaranan qənaət həcmi, rəqabətli və qeyri-rəqabətli satınalma üsulları üzrə müqavilələrin nisbəti, rəqabətli satınalma müqavilələri üzrə dəyərin ümumi satınalma məbləğində xüsusi çəkisi, müddəti uzadılmış müqavilələrin ümumi müqavilələrdə payı, ödənişi gecikdirilmiş müqavilələrin xüsusi çəkisi, ödənişi gecikdirilmiş müqavilələri üzrə məbləğin ümumi satınalma məbləğlərində xüsusi çəkisi, monitorinq indikatorları kimi istifadə edilə bilər.

Nəzarət orqanları haqsız rəqabət mühitinin və korrupsiya risklərinin yaranmasının qarşısını almaq üçün rəqəmsal imkanlar hesabına etibarsız təchizatçıların "qara siyahısı" hazırlayıb onlayn qaydada müntəzəm olaraq ictimailəşdirməlidir. Hətta belə siyahıya düşən təchizatçılar diskvalifikasiya olunaraq müəyyən müddətə dövlət satınalmalarına buraxılmaya bilərlər. "Qara siyahı" bir neçə müxtəlif meyarlardan istifadə edilə bilər. Korrupsiya ittihamı məhkəmə qaydasında təsdiqlənmiş, müqavilənin şərtlərinə uyğun olaraq mal, xidmət və işlərin nəzərdə tutulan vaxtda və keyfiyyətdə təqdim edilməməsi kimi hallara yol vermiş, ekoloji standartları pozduğuna görə sanksiya ilə üzləşmiş, məqsədli şəkildə vergidən yayındığı, kredit ödənişlərinə əməl etmədiyi təsdiqlənmiş təchizatçılar bu siyahıya daxil edilə bilər. "Qara siyahı"ya düməyə səbəb olan amillər aradan qaldırıldıqda, biznes subyektlərinin adının müraciət etdikləri andan ən gec 3 ay ərzində siyahıdan çıxarılması nəzərdə tutulmalıdır.

Bundan başqa, nəzarət orqanı onlayn imkanlardan istifadə edərək bir sıra indikatorlar əsasında korrupsiya riski olan müqavilələrin siyahısını hazırlaya və hər rüb belə siyahını onlayn qaydada ictimailəşdirə bilər. Əsas risk faktorları kimi bir neçə faktor nəzərdən keçirmək mümkündür. Məsələn, müqavilənin sonunda dəyəri 15%-dən çox artıqda, tenderdə qalib gələn şirkətin yaradılması ilə tender elanı arasındakı müddət bir ildən az olduqda, qalib şirkətin aktivlərinin və nizamnamə kapitalının dəyəri satınalma müqaviləsi üzrə məbləğin 10%-dən az olduqda, qalib şirkət ofşor zonada qeydiyyat olduqda, tender sənədləri əvvəlcədən ödəmə şərtini nəzərdə tutduqda, il ərzində bir satınalan təşkilatın satınalma müqavilələrinin 30%-dən çoxu eyni şirkət və ya eyni şəxslərin təsisçisi olduğu şirkətlər tərəfindən icra edildikdə həmin müqavilələr korrupsiya riskli müqavilələr siyahısına daxil edilə bilər.